

FELSEFENİN SEFALETİ

- 7 Friedrich Engels'in Önsözleri
7 [Birinci Almanca Baskıya Önsöz](#)
24 [İkinci Almanca Baskıya Önsöz](#)

FELSEFENİN SEFALETİ

- Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne Yanıt
27 [Başlarken](#), Karl Marx

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİMSEL BİR BULUŞ

- 31 [Kullanım-değeri ile Değişim-
değerinin Karşılığı](#)
43 [Oluşturulmuş Değer ya da
Sentetik Değer](#)
77 [Değerin Orantılılığı Yasasının
Uygulanması](#)
77 [A\) Para](#)
87 [B\) Artı-emek](#)

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİ POLİTİĞİN METAFİZİĞİ

- 103 [Yöntem](#)
104 [Birinci Gözlem](#)
108 [İkinci Gözlem](#)
109 [Üçüncü Gözlem](#)
110 [Dördüncü Gözlem](#)
113 [Beşinci Gözlem](#)
115 [Altıncı Gözlem](#)
119 [Yedinci ve Son Gözlem](#)
126 [İşbölümü ve Makine](#)
143 [Rekabet ve Tekel](#)
152 [Mülkiyet ya da Toprak Rantı](#)
165 [Grevler ve İşçi Dayanımları](#)

EKLER

- 177 [Marx'tan Paris'teki P. V.
Annenkov'a](#)
191 [Proudhon Üzerine](#)
201 [Ekonomi Politiğın Eleştirisine
Katkı'dan](#)
205 [Serbest Ticaret Sorunu Üzerine](#)
222 [Açıklayıcı Notlar](#)
227 [Adlar Dizini](#)

BİRİNCİ ALMANCA BASKIYA ÖNSÖZ FRİEDRICH ENGELS

Bu yapıt, Marx'ın kendi yeni tarihsel ve ekonomik görüşlerinin temel özelliklerini açıklığa kavuşturduğu bir sırada, 1846-47 kışında yazılmıştı. Proudhon'un henüz yayınlanmış olan *Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère* adlı yapıtı, Marx'a, yaşayan Fransız sosyalistleri arasında bundan böyle başyeri alacak bir adamın görüşlerine karşı bu temel özellikleri geliştirme olanağını verdi. Bu iki adamın Paris'te sık sık sabahlara dek ekonomik sorunları tartışmaya başlamalarıyla birlikte yolları da giderek birbirlerinden ayrılmıştı; Proudhon'un kitabı, ikisi arasında zaten aşılmaz bir uçurum bulunduğunu kanıtladı. O sıralarda bu uçurumu görmezden gelmek olanaksızdı ve böylece Marx, verdiği bu yanıtla onarılmaz kopuşu belgeledi.

Marx'ın Proudhon konusundaki genel kanısı, bu önsöze ek olarak verilen ve 1865'te Berlin'de, *Sozialdemokrat*, [sayfa 7] n° 16, 17 ve 18'de çıkmış bulunan makalede[\[a1\]](#) bulunabilir. Bu, Marx'ın bu gazete için yazmış olduğu tek makaledir; Herr von Schweitzer'in gazeteyi, feodal ve hükümet çizgisinde gütmeye çabaları, ki bu çabalar kısa bir süre sonra açığa çıkmıştır, onunla olan işbirliğimizin başlamasından hemen birkaç hafta sonra, bizi, bu işbirliğinin son bulunduğunu kamuoyuna açıklamak zorunda bıraktı.

Bu yapıt, Almanya için, içinde bulunduğumuz şu anda, Marx'ın bile asla kestiremediği bir önem taşıyor. Proudhon'u mağlup ederken, o sıralarda henüz adlarını bile bilmediği bugünün sandalye avcılarının putu Rodbertus'a da vurduğunu nasıl kestirebilirdi ki?

Marx'ın Rodbertus'la olan ilişkisinin ele alınacağı yer burası değildir. Kuşkusuz, çok yakında, bunun için de olanak bulacağım. Burada şu kadarını belirtmek yeterlidir: Rodbertus, Marx'ı, kendisini "soymakla" ve yazmış olduğu *Zur Erkenntnis, vb.*'yi "kendisine atıf yapmaksızın *Kapital*'inde rahatça kullanmakla" suçlarken, ancak yanlış anlaşılabilir dehaların huysuzlukları için ve Prusya dışında olup bitenler ve özellikle sosyalist ve ekonomik yazın konusunda gösterdiği cehaletinden dolayı horgörülebilecek bir iftiracı durumuna sokmaktadır kendisini. Bu suçlamalar ve Rodbertus'un yukarıda adı geçen yapıtı, Marx'ın gözüne hiçbir zaman ilişmemiştir; Rodbertus konusunda bildiği tek şey, onun üç adet *Soziale Briefe*'sidir ("Toplumsal Mektup"), ki, bunları bile, 1858 ya da 1859'dan önce görmediği kesindir.

Rodbertus'un bu mektuplarda öne sürdüğü ve kendisinin "Proudhon'un oluşturulmuş değeri"ni Proudhon'dan önce keşfetmiş olduğu iddiası, daha sağlam bir temele dayanmaktadır; ama burada da gene ilk kâşif olmakla övünmesi boşunadır. Her ne ise, bu yapıttaki eleştirilere hedef olmasının nedeni budur işte, ve bu, beni, Proudhon'un o küçük "temel" yapıtı *Zur Erkenntnis unsrer staatswirtschaftlichen Zustände* ("Ulusal Ekonomik Durumumuz Konusundaki Bilgilere Katkı"), 1842, üzerinde Proudhon'un özelemlerini ve bu özelemlerin (gene bilinçsiz olarak) içerdiği Weitling komünizmini [sayfa 8] ön plana çıkardığı kadarıyla, kısaca durmaya zorluyor.

Hangi eğilimde olursa olsun, çağdaş sosyalizm, burjuva ekonomi politiğinden yola çıktığı kadarıyla, hemen hemen istisnasız olarak, kendisini rikardocu değer teorisine bağlar. Ricardo'nun 1817 yılında *Principles*'in hemen başında ortaya attığı iki önerme, 1° herhangi bir metanın değerinin yalnız ve ancak o metanın üretilmesi için gerekli-emek miktarı ile belirlendiği, ve 2° tüm toplumsal emeğin ürünlerinin şu üç sınıf arasında bölüşüldüğü: toprak sahipleri (rant), kapitalistler (kâr) ve işçiler (ücret), 1821'den beri İngiltere'de sosyalist

sonuçlara varmada kullanılmıştır ve şimdi neredeyse ortaklıktan kaybolmuş olan ve büyük çapta ilk kez Marx tarafından keşfedilmiş bulunan bu yazın, keskinliği ve kesinliği ile *Kapital*'in ortaya çıkmasına kadar aşılmaz kalmıştır. Ama bunun üzerinde bir başka zaman duracağım. Demek ki, 1842 yılında, Rodbertus da, kendi payına, yukardaki önermelerden sosyalist sonuçlar çıkarmışsa, o sıralarda bu, kuşkusuz, bir Alman için ileriye doğru atılmış çok önemli bir adımdı. Ama gene de, bu ancak Almanya için bir yeni keşif sayılabilirdi. Rikardocu teorinin bu biçimde uygulanmasının yeni olmaktan çok uzak bulunduğu, benzer bir kendini beğenmişlikten mustarip olan Proudhon'a karşı Marx tarafından tanıtlanmıştır.

"Ekonomi politigin İngiltere'de izlediği eğilimden herhangi bir biçimde haberdar olan bir kimse, bu ülkedeki sosyalistlerin hemen tümünün, değişik dönemlerde, rikardocu teorinin eşitlikçi uygulanmasını önermiş olduklarını bilmiyor olamaz. M. Proudhon'a şunları örnek gösterebiliriz: Hodgskin, *Political Economy*, 1827; William Thompson, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conductive to Human Happiness*, 1824; T. R. Edmonds, *Practical Moral and Political Economy*, 1828; vb., vb., ve dört sayfa daha vb.. Biz, bir İngiliz komünistine, Mr. Bray'e kulak vermekle yetineceğiz. Dikkat çekici yapıtı *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, Leeds 1839'dan bizi kesin karara ulaştıracak pasajlar vereceğiz..."[1] [sayfa 9]

Ve yalnızca Bray'in yapıtından buraya yapılan aktarmalar bile, Rodbertus tarafından öne sürülen öncelik iddiasının büyük bir kısmına son vermeye yetmektedir.

O sıralar Marx, *British Museum*'un okuma odasına henüz hiç uğramamıştı. Paris ve Brüksel kütüphaneleri dışında, 1845 yazında İngiltere'ye birlikte yaptığımız altı haftalık bir yolculuk sırasında eldeki benim kitap ve notlarım dışında Manchester'da bulunabilen kitapları incelemişti. Demek oluyor ki, kırklarda sözkonusu olan yazın, asla bugün olduğu kadar uzlaşamaz değildi. Bu kitaplar, buna karşın Rodbertus'un bilgisi dışında kaldılarsa, bu, ancak onun Prusyalı olmasından gelen yerel darkafalılığına verilebilir. O, özgül Prusya sosyalizminin gerçek kurucusudur ve şimdi artık böyle olmakla tanınmaktadır.

Ancak, o sevgili Prusya'sında bile Rodbertus rahatsız edilmekten kurtulamadı. Marx'ın *Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı*'sının birinci bölümü, 1859'da Berlin'de basıldı. Bu yapıtta, iktisatçıların Ricardo'ya yönelttikleri karşı çıkışlar arasında ikinci karşı çıkış olarak, 40. sayfada, şöyle deniyordu:

"Eğer bir ürünün değişim değeri, içerdiği emek-zamanına eşitse, bir iş (emek) günününün değişim değeri, bir iş günününün ürününe eşittir, ya da, ücretin emeğin ürününe eşit olması gerekir. Oysa gerçekte olan, bunun tersidir."[2]

Bu konuya ilişkin olarak şöyle bir dipnot var:

"Ricardo'ya karşı burjuva iktisatçılarının ileri sürmüş oldukları bu itiraz, sonraları sosyalistler tarafından benimsendi. Formülün teorik bakımdan doğruluğu kabul edilince, teori ile çeliştiği için pratik kınandı ve burjuva toplumundan, kendi teorik ilkesinden çıktığı varsayılan sonuçlara pratikte boyun eğmesi istendi. Hiç değilse, İngiliz sosyalistleri, Ricardo'nun değişim-değeri formülünü, ekonomi politige karşı bu biçimde yöneltmişlerdir."[3] [sayfa 10]

Aynı dipnotta, Marx'ın, *Felsefenin Sefaleti*'ne bir atıf vardı ki, bu yapıt o sıralar bütün kitapçılarda buluyordu.

Demek ki, Rodbertus, 1842 tarihli keşiflerinin gerçekten yeni olup olmadığı konusunda kendisini inandıracak yeterli olanağa sahipti. Ama o bunu yapacağına, keşiflerini tekrar tekrar ilan etmekte ve bu keşiflerini o denli eşsiz görmektedir ki, Marx'ın da, tıpkı Rodbertus gibi, Ricardo'dan hareketle, kendi

başına, aynı sonuçlara varabileceğini asla düşünememektedir. Bu, onun bakımından kesin olarak olanaksızdır. Marx, onu "soymuştu" – o Rodbertus'u, ki aynı Marx, Rodbertus'ta hiç değilse kaba biçimleriyle bulunan bu sonuçların, İngiltere'de her ikisinden de çok önceleri, açık açık ilan edilmiş bulduklarına onu inandırmak için elinden geleni yapmıştı!

Rikardocu teorinin en basit sosyalist uygulaması gerçekten de yukarıda verilmiş olanıdır. Rodbertus'un durumunda olduğu gibi, bu uygulama, birçok durumda, artı-değerin kaynağı ve yaratılışı konusunda Ricardo'nun çok ötesine geçen bir anlayışa olanak sağlamıştır. Bu açıdan daha önce söylenmemiş hiçbir şey sunamamış ve bunu da öncekiler kadar olsun iyi yapamamış olması bir yana, öncellerinde olduğu gibi, bu sunuşun yetersiz olmasının nedeni, emek, sermaye, değer vb. gibi ekonomik kategorileri, eleştirmeksizin ve en küçük bir incelemeden geçirmeksizin, dış görünüşlerinden kopamayan ve iktisatçıların kendisine aktardığı kaba biçimleriyle kullanmış olmasıdır. Böylelikle, kendisini daha ileriki tüm gelişmelerden koparmakla kalmıyor –son altmış yıl içinde bunca sık yinelenen bu önermelerden bir şeyler çıkarmış ilk kişi olan Marx'ın tersine– daha sonra gösterileceği gibi, kendisini doğrudan doğruya ütopyaya götürecek yolu da açmış bulunuyor.

Rikardocu teorinin yukarıdaki uygulaması, yani tek gerçek üreticiler olmalarından ötürü bütün toplumsal üretimin *kendi* üretimleri olarak işçilere ait bulunması, doğrudan doğruya komünizme varır. Ancak bu, yukarıya aktarılan pasajda Marx'ın da işaret etmiş olduğu gibi, biçim yönünden [sayfa 11] ekonomik olarak yanlıştır, çünkü bu, ahlakın ekonomiye uygulanmasından başka bir şey değildir. Burjuva ekonomisinin yasalarına göre, ürünün en büyük kısmı, onu üreten işçilere ait *değildir*. Şimdi tutar da, bu haksızlıktır, böyle olmamalıdır dersek, bu kez de bu sözlerin ekonomi ile doğrudan bir ilgisi kalmamış olur. Böyle söylemekle, bu ekonomik gerçeğin ahlak duygularımızla çeliştiğinden başka bir şey söylememiş oluruz. Bundan ötürü Marx, kendi komünist istemlerini, hiçbir zaman buna değil, kapitalist üretim biçiminin her gün gözlerimiz önünde yer alan ve gittikçe daha büyük ölçülere varan kaçınılmaz çöküşüne dayandırmıştır; onun söylediği tek şey, artı-değerin ödenmemiş emekten ibaret olduğudur ki, bu da basit bir gerçektir. Ama, biçim yönünden ekonomik olarak yanlış olan, dünya tarihi bakış açısından doğru olabilir. Eğer kitlelerin ahlaki bilinci, kölelik ya da toprak köleliği durumlarında olduğu gibi, bir ekonomik olgunun haksızlığını ilan ederse, bu, o olgunun ömrünü doldurmuş bulunduğu, bir öncekinin çekilmez ve savunulamaz duruma gelmiş olmasından ötürü ortaya başka ekonomik olguların çıkmış bulunduğu kanıtıdır. Demek ki, çok doğru bir ekonomik içerik, biçimsel ekonomik yanlışlığın ardına gizlenmiş olabilir. Artı-değer teorisinin önemini ve tarihini daha yakından incelemenin yeri burası değildir.

Rikardocu değer teorisinden aynı zamanda, başka sonuçlar da çıkarılabilir ve çıkarılmıştır da. Metaların değeri, üretimleri için gerekli-emekle belirlenir. Ancak bu kötü dünyada metaların bazan değerlerinin üstünde, bazan da altında satıldıkları görülmektedir ve bu hiç de yalnızca rekabetteki değişmelerden ötürü değildir. Meta fiyatları, arz ve talep aracılığı ile nasıl emek değerine eşit olmak zorundaysalar, kâr oranları da, tüm kapitalistler için aynı düzeyde eşitlenme eğilimindedirler. Ama kâr oranı, bir sınai işletmeye yatırılmış bulunan toplam sermaye üzerinden hesaplanmaktadır. Sanayinin iki farklı dalının yıllık üretimleri eşit miktarlarda emek içerebileceklerine, ve bunun sonucu olarak eşit değerleri temsil edebileceklerine, ve ücretler her iki dalda da eşit [sayfa 12] yükseklikte olabileceğine, ve ama, buna karşılık, bir dala yatırılmış sermaye ötekininkinden iki ya da üç kat daha büyük olabileceğine ve çoğu zaman da

olduğuna göre, rikardocu değer teorisi, Ricardo'nun kendisinin de keşfettiği gibi, burada eşit kr oranları yasası ile çelişmektedir. Sanayinin her iki dalının da ürünleri değerlerinden satılacak olurlarsa, kr oranları birbirlerine eşit olamaz; yok eğer kr oranları eşitse, o zaman da sanayinin her iki dalının ürünleri, kesinlikle hep değerleri üzerinden satılamazlar. Demek ki, burada bir çelişki, iki ekonomik yasanın bir atışkısı vardır ki, bunun pratik zm, Ricardo'ya göre (bölüm I, kesim 4 ve 5), kural olarak, değerin aleyhine, kr oranının lehine sonuçlanmaktadır.

Ama değerin rikardocu tanımının, tehlikeli niteliğine karşın, iyi burjuvanın yüreğine seslenen bir yanı da vardır. Bu tanım, karşı gelinmez bir güçle, onun adalet duygularına seslenmektedir. Haklarda adalet ve eşitlik, 18. ve 19. yüzyıl burjuvasının, feodal adaletsizliğin, eşitsizliğin ve ayrıcalığın yıkıntıları üzerinde kendi toplumsal yapısını yükseltmeyi arzuladığı temel direklerdir. Ve meta değerlerinin emek ile belirlenmesi ve eşit haklara sahip meta sahipleri arasında bu değer ölçüsüne göre yer alan emek ürünlerinin zgr değişimi, daha önce Marx'ın kanıtladığı gibi, ağdaş burjuvazinin tüm politik, yasal ve felsefi ideolojisinin üzerine oturtulduğu gerçek temellerdir. Bir metanın değer ölçüsünün emek olduğu bir kez kabullenildi mi, adaletin bu temel yasasını sözümona kabul eder görünüp de, gerçekte bu yasayı her an vicdan azabı çekmeksizin kenara iten bir dünyanın bu gnahkrlığı karşısında, iyi burjuvanın daha da iyi olan duyguları, derinden yaralanmaktan kendini kurtaramaz. Büyük retim ve makinelerin rekabeti karşısında namuslu emeğinin değeri –bu emek çalıştırdığı işçilerin ve çırakların emeğinden ibaret olsa bile– her geçen gün biraz daha düşen küçük-burjuvanın, özellikle bu küçük üreticinin, ürün değişiminin emek değerlerine göre yapıldığı bir toplumu özlemek zorunda olduğu, değişmez bir gerçektir. Bir başka deyişle, [sayfa 13] yalnızca bir meta üretimi yasasının tek başına ve tam anlamıyla geçerli olduğu, ama bu yasayı etkin kılacak koşulların, yani meta üretiminin ve giderek kapitalist üretimden öteki yasalarının ortadan kaldırılmış bulunduğu bir topluma zlem duymaya mahkumdur.

Bu topya –gerçek ya da ideal– ağdaş küçük-burjuva düşünüş biçiminde derin kökler salmıştır. Bu düşünüş biçiminin daha 1831 yılında, John Gray tarafından sistematik bir biçimde geliştirilmiş bulunması, otuzlarda, İngiltere'de pratikte denenmiş ve teorik olarak yaygın bir biçimde telkin edilmiş bulunması, 1842 yılında Almanya'da Rodbertus ve 1846 yılında Fransa'da Proudhon tarafından nihai gerçek olarak ilan edilmiş olması, hatta 1871 yılında bile Rodbertus tarafından toplumsal soruna çözüm ve örneğin, kendi toplumsal vasiyeti olarak tekrar ilan edilmiş olması, 1844 yılında Rodbertus adına Prusya devlet sosyalizmini istismar etmeye koyulan sandalye avcıları sürüsü ardında tekrar yandaş bulması, bunun kanıtlarıdır.

Bu topyanın eleştirisi, Proudhon ve Gray'e karşı Marx tarafından öylesine tam olarak yapılmıştır ki, (bu yazının ekine bakınız), ben, burada, yalnızca bunun Rodbertus'a özgü tanıtlama ve anlatım biçimi üzerinde birkaç söz söylemekle yetinebilirim.

Daha önce de belirtildiği gibi, Rodbertus, ekonomik kavramların geleneksel tanımlarını iktisatçılardan kendisine aktarılan biçimleriyle olduğu gibi kabulleniyor. Bunların doğruluklarını araştırmak için en küçük bir çaba bile göstermiyor. Kendisi için değer, "bir şeyin, diğer şeyler karşısında miktara göre değerlendirilmesi, bu değerlendirmenin de ölçü kabul edilmesi"dir. Kibarca söylemek gerekirse, bu son derece baştan savma tanım, bize, olsa olsa değerin yaklaşık olarak neye benzediği konusunda bir fikir vermektedir, ama onun ne olduğu konusunda hiçbir şey söylememektedir. Ama Rodbertus'un değer konusunda bize söyleyebildikleri bundan ibaret olduğuna göre, onun, neden

değer dışında kalan bir değer ölçüsü aramakta olduğu anlaşılabilir. Herr [sayfa 14] Adolf Wagner'in sonsuz takdirini kazanmış o soyut düşünme gücüyle, kullanım-değerini değişim-değeri ile karman çorman edip birbirine karıştırdığı otuz sayfadan sonra, değer için gerçek bir ölçünün bulunmadığı ve kişinin onun yerini tutacak başka bir ölçü kullanmak zorunda olduğu sonucuna varıyor. Emek bu görevi görebilir, ama ancak eşit miktarlarda emek içeren ürünlerin, hep aynı miktarda emek içeren ürünlerle değişilmesi koşuluyla; "durumun gerçekten böyle olması, ya da bu durumu sağlayacak önlemlerin alınmış olması" bir şey değiştirmez. Bütün birinci bölüm, metaların başka bir şeye değil, ama "emeğe mal oldukları" ve bunun niçin böyle olduğunu göstermek için yazılmış olmakla birlikte, değer ile emek birbirleri karşısında herhangi bir gerçek ilişkiden yoksun kalmaktadırlar.

Emek de, gene iktisatçılara görüldüğü biçimiyle, incelenmeden alınmıştır. Hatta o biçimiyle bile alınmamıştır. Çünkü birkaç sözcükle emek yoğunluğu farklılıklarına atıf varsa da, emek gene "maliyeti olan" herhangi bir şey, bundan ötürü de normal ortalama toplumsal koşullar altında harcanmış olup olmadığına bakılmaksızın, değer ölçen herhangi bir şey olarak, çok genel bir biçimde konmuştur. Üreticilerin bir günde hazırlanabilecek ürünler için on gün mü, yoksa yalnızca bir gün mü harcadıkları; en iyi aletleri mi, yoksa en kötülerini mi kullandıkları; emek-zamanlarını toplumsal olarak gerekli maddelerin toplumsal olan gerekli miktarlarda üretilmeleri için mi, yoksa istenmeyen maddelerin üretimi, ya da istenen maddeleri talebin altında ya da üstündeki miktarlarda üretmek için mi harcadıkları – bütün bu konularda hiçbir şey yok: emek, emektir; eşit emeğin ürünü, aynı miktardaki emek ürünü ile değiştirilmelidir. Ters durumlarında, haklı ya da haksız, ulusal bir tavır takınmaya ve bireysel üreticiler arasındaki ilişkileri genel toplumsal çıkarların bekçi kulesinden gözetlemeye o denli hazır olan Rodbertus, burada aynı şeyi yapmaktan özenle kaçınıyor. Ve bunun tek nedeni, kuşkusuz, kitabın daha ilk satırında emek-para ütopyasına yönelmiş bulunması ve emeğin değer [sayfa 15] üreten özelliğinin herhangi bir biçimde araştırılmasının kendi yoluna aşılmaz engeller koyacak olmasıdır. Rodbertus'un içgüdüğü, burada, somut düşünce yoksunluğunun Rodbertus'ta ortaya çıkardığı o soyut düşünme gücünden oldukça üstün çıkmıştır.

Ütopyaya geçiş, bir elçabukluğu ile yapılmıştır artık. Metaların şaşmaz kural olarak emek değerine göre değişimini sağlayan "önlemler", herhangi bir güçlük çıkarmamaktadır. Oysa, Gray'den Proudhon'a dek bu eğilimde olan öbür ütopyaacılar, bu amacı gerçekleştirecek toplumsal kurumlar icat etmek için kafa patlatıp durmaktadırlar. Böyleleri, ekonomik sorunu, hiç değilse değiştirilecek metalara sahip olanların kendi eylemleri ile, ekonomik yoldan çözümlenmeye çalışmaktadırlar. Oysa Rodbertus için bu çok daha kolaydır. İyi bir Prusyalı olarak, o, devlete başvuruyor: devlet gücünün bir buyruktusu, gerekli reformu emreder.

Böylece değer, mutlu bir biçimde "oluşur", ama Rodbertus'un bu oluşmada var olduğunu iddia ettiği önkoşul ortalarda yoktur. Tam tersine, –diğer birçokları gibi– Gray ve Bray de, Rodbertus'tan önce bu düşünceyi, yani ürünlerin her zaman ve her koşul altında yalnızca değerleri üzerinden değiştirilmelerini sağlayacak önlemlere duyulan inançlı arzuyu, geniş bir biçimde ve doyum noktasına dek sık sık yinelemişlerdir.

Devlet, değeri böylece oluşturduktan sonra –hiç olmazsa ürünlerin bir kısmı için, çünkü Rodbertus alçakgönüllüdür de– çalışma bonolarını[4] çıkartır ve bunlardan sanayi kapitalistlerine avanslar verir, ki sanayi kapitalistleri de, bu avanslardan işçilerin ücretlerini öderler, işçiler de aldıkları bu çalışma bonoları ile ürün satın alırlar ve böylece çalışma bonosunun tekrar başlangıç noktasına

dönmesini sağlarlar. Bunun ne denli güzel bir biçimde yürüyeceğini insan Rodbertus'un kendisinden dinlemelidir:

"İkinci koşula gelince, makbuzda[5] yazılı değer [sayfa 16] dolaşımında da gerçekten varolmasını sağlayacak önlem, yalnızca ürünü bizzat teslim eden kişinin, üzerinde o ürünün üretilmesini sağlayan emek miktarının tam olarak belirtildiği bir makbuz alması ile gerçekleştirilir. İki günlük bir emek ürünü teslim eden bir kişi, üzerinde "iki gün" yazılı bir makbuz alır. Makbuz çıkartılmasında bu kurala sıkıca uyulması ile ikinci koşul da zorunlu olarak yerine getirilmiş olur. Çünkü varsayımlarımıza göre, malların gerçek değerleri, her zaman üretilmeleri için gereken emek miktarı ile çakışır ve bu emek miktarı, alışılmış zaman birimi ile ölçülebilir ve bundan ötürü üzerinde iki günlük emek harcanmış bir ürün teslim eden herkes, bu iki güne karşılık gerçekte arzettiği değerden ne fazla ne de eksik değerde, onaylanmış ya da kendi adına verilmiş bir belge alır. Bundan başka, ancak dolaşıma gerçekten bir ürün koymuş kişi böyle bir belge alacağından, makbuzun üzerindeki değer tüm toplumun gereksinimleri için de geçerli olacağı kesindir. İşbölümünün kapsamı ne denli yaygın olursa olsun, bu kurala kesinlikle uyulması durumunda, *varolan değer toplamı, onaylanmış değer toplamına tamı tamına eşit olmak zorundadır*. Onaylanmış değer toplamı, tahsis edilmiş değer toplamına tam eşit olacağından, ikincisi de *zorunlu olarak mevcut değer ile çakışacak, tüm alacaklılar tatmin edilmiş olacak ve tasfiye doğru bir biçimde sağlanmış olacaktır*." (s. 166-167.)

Yeni bir şey keşfetmekte şimdiye dek hep geç kalma şanssızlığına uğramışsa da, Rodbertus, artık bu kez, bir tür orijinallik erdemine sahip olmuş oluyor: rakiplerinden hiçbiri, çalışma bonusu ütopyası budalalığını bu denli çocukça saf, boş, gerçekten Pomeranyalı diyebileceğim bir biçimde ifade etme cüretinde bulunamamıştır. Her kâğıt belge karşılığında başka bir değer nesnesi verilmiş olduğuna göre ve karşılığında bir kâğıt belge olmaksızın hiçbir değer nesnesi verilmediğine göre, kâğıt belgelerin toplam tutarı, her zaman için, değer nesnelерinin toplam tutarı ile karşılanmak durumundadır. Geriye hiçbir şey artmaksızın hesap tutuyor, [sayfa 17] hem de emek-zamanının son saniyesine dek ve hiçbir *Regierungs-Hauptkassen-Rentamtskalkulator*,[a2] saçları devlet hizmetinde ne denli ağarmış olursa olsun, bu hesapta en küçük bir hata bulamaz. Daha fazla ne istenebilir ki?

Günümüzün kapitalist toplumunda, her sanayi kapitalisti, neyi, nasıl ve ne kadar üreteceğine kendi arzusuna göre karar verir. Ama, hem nitelik açısından, yani arzu edilen nesnelер olarak ve hem de miktar açısından, toplumsal talep kendisi için büyüklüğünü kestiremeyeceği bir bilinmeyen olarak kalır. Bugün yeterli bir hızda arzedilemeyen şey, yarın talebin çok üstünde arzedilebilir. Bununla birlikte, sonuçta talep, bu ya da şu, iyi ya da kötü bir biçimde karşılanır ve bir bütün olarak alındığında, üretim, nihayet arzu edilen nesnelere yöneltilir. Bu çelişkinin uzlaştırılması nasıl olur? Rekabetle. Ya rekabet bu çözümü nasıl sağlar? İvedi toplumsal gereksinimler için gerek cins ve gerek miktar bakımından yetersiz olan metaları emek değerlerinin altına düşürerek ve bu dolambaçlı yoldan üreticilere ya tümüyle yetersiz nesnelер ya da kullanılamayacak kadar çok, gereksiz miktarda yararlı nesnelер ürettiklerini algılatır. Bundan iki sonuç çıkar.

Birincisi, fiyatların meta değerlerinden bu sürekli sapması, meta değerlerinin varolmasını sağlayan biricik gerekli koşuldur. Ancak rekabetteki dalgalanmalar ve bunun sonucu meta fiyatlarındaki dalgalanmalar sayesinde ki, meta üretiminin değer yasası kendisini ortaya kor ve meta değerinin toplumsal olarak gerekli emek-zamanı ile belirlenmesi bir gerçek haline gelir.

Böylece, değerini kendine ortaya koyma biçimi olan fiyatın, kural olarak, ortaya koyduğu değerden farklı bir yön taşıması, değer, birçok toplumsal ilişki ile birlikte paylaştığı bir yazıdır. Kral, temsil etmekte olduğu krallıktan çoğu kez oldukça farklı görünür. Demek ki, metallerini birbirleriyle değişen bir üreticiler toplumunda, değer emek-zamanı ile belirlenmesini, biricik yol olan fiyatlar üzerinde baskı yaparak sağlamak için, rekabetin yasaklanmasını arzulamak, kişinin, en azından bu alanda, [sayfa 18] ekonomik yasaların o her zamanki iğrenç ütopyasını benimsemiş olduğunun tanıtılmasından başka bir şey değildir.

İkincisi, metallerini birbirleriyle değişen bir üreticiler toplumunda rekabet, meta üretiminin değer yasasını harekete getirmekle, o koşullar içinde mümkün olan biricik toplumsal üretim örgütünü ve düzenini sağlar. Bireysel meta üreticilerinin, toplumun nelere, ne miktarlarda gereksinme duyup duymadığını görebilmelerini sağlayan tek şey, ürünlerin değerlerinin altında ya da üstünde fiyat bulmalarıdır. Ama Rodbertus'un da paylaştığı ütopyanın ortadan kaldırmak istediği şey, işte bu biricik düzenleyicidir. Her üründen gerekli miktarlarda bulabilmemizin; şeker pancarı ve patates alkolü içinde yüzerken, mısır ve et sıkıntısı çekmememizin; milyonlarca pantolon düğmesi ortalığı sel gibi kaplamışken, çıplaklığımızı örtecek pantolon sıkıntısı çekmememizin garantisi nedir diye soracak olsak, bu kez de Rodbertus muzafferane bir eda ile, şekerin her gereksiz kilosu için, satılmayan her alkol fıçısı için, kullanılması olanaksız her pantolon düğmesi için doğru bir belge verilmesine dayanan ve eksiksiz ve doğru "işleyerek tüm alacaklıları tatmin edecek ve tasfiyeyi doğru bir biçimde sağlayacak" olan o ünlü hesabını göstermektedir. Bu hesabın doğruluğuna inanmayanlar, bu hesabın yapılmasına nezaret etmiş ve doğru olduğunu görmüş ve ayrıca bugüne dek nakit hesabında asla herhangi bir hatanın sorumlusu olmadığından tamamen güvenilir olan Pomeranya'daki hükümet gelirler dairesi saymanı X'e başvurabilirler. Ve şimdi bir de Rodbertus'un sanayi ve ticaret bunalımlarını kendi ütopyası ile ortadan kaldırmaya kalkışmasındaki saflığı düşünün. Meta üretimi, dünya pazarı boyutlarına ulaşır ulaşmaz, kendi hesaplarına üretim yapan bireysel üreticiler ile talebin niteliği ve miktarı açısından onlarca azçok meçhul olan pazar arasındaki denge, dünya pazarındaki bir fırtına ile, bir ticaret bunalımı ile kurulur.[6] [sayfa 19] Fiyatlardaki yükseliş ve düşüş ile dünya pazarındaki durum konusunda üreticiyi uyaran rekabet, artık yasaklanacak olursa, o zaman üreticilerin gözleri bütünüyle kör edilmiş olacaktır. Üreticileri, bundan böyle, üretim yaptıkları pazarın durumu konusunda artık hiçbir şey bilemeyecek duruma getirip meta üretimini bu biçimde kurmak, bunalım hastalığına karşı, Dr. Eisenbart'ı gerçekten de hasetinden çatlatacak bir tedavi yoludur.

Rodbertus'un meta değerini neden yalnızca "emek" ile belirlediği ve neden yalnızca farklı derecelerde emek yoğunluğunu kabullenmekle yetindiği şimdi anlaşılıyor. Eğer emeğin hangi araçlarla ve nasıl değer yarattığını ve böylece aynı zamanda onu belirlediğini ve ölçtüğünü incelemiş olsaydı, hem aynı türden öteki ürünlerle ilişkili olarak ve hem de toplumun toplam talebi ile ilişkili olarak tek bir ürün için toplumsal olarak gerekli-emek kavramına varmış olacaktı. Böylelikle Rodbertus, bireysel meta üreticilerinin üretimlerinin, toplam toplumsal talebe uydurulmasının nasıl gerçekleştiği sorunu ile karşı karşıya gelecek ve bütün ütopyası böylece olanaksızlaşacaktı. Ama gerçekte o, bir "soyutlama yapmayı", en önemli sorunu soyutlayarak bir kenara bırakmayı yeğledi.

Rodbertus'un bize gerçekten yeni bir şey sunduğu ve onu, çalışma bonolarıyla değişim ekonomisinin destekçisi sayısız dostlarından ayıran noktaya

ensonu gelmiş bulunuyoruz. Bunların tümü, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesine son vermek amacıyla, bu değişim örgütünden yanadırlar. Her üretici, ürününün tüm emek değerini almalıdır. Bunda, Gray'den Proudhon'a dek hepsi hemfikirdirler. Rodbertus ise, olmaz diyor; ücretli emek ve onun sömürüsü kalacak.

Birincisi, akla gelebilecek hiçbir toplum düzeninde işçi, ürününün tüm değerini tüketmek üzere alamaz. Ekonomik olarak üretken olmayan, ama gerekli bir dizi işlerin karşılanması [sayfa 20] ve bundan ötürü bu işlere bağlı olan kişilerin bakımı, üretilmiş fondan karşılanmak zorundadır. Bu, bugünkü işbölümü varolduğu sürece geçerlidir. Genel üretken emeğin zorunlu olduğu bir toplumda ise, ki bu da "akla gelebilecek" bir şeydir, bu geçerliliğini yitirir. Ama bir toplumsal yedek ve birikim zorunluluğu, gene de kalacak ve bunun sonucu olarak, bu durumda bile, işçiler bir bütün olarak, hem de hepsi, toplum ürünlerinin sahipliğini ve kullanımını kendi ellerinde tutsalar bile, tek tek her işçi gene de "emeğinin tüm ürününden" yararlanmayacaktır. Ekonomik olarak üretken olmayan işlerin emek ürününden karşılanması durumu, diğer emek-para ütopyacılarının da gözlerinden kaçmamıştır. Ama onlar sorunun çözümünü işçilerin alışlagelmiş demokratik yoldan, bu amaçla, kendi kendilerini vergilendirmelerine bırakırken, 1842 yılındaki toplumsal reformunu o zamanın Prusya devletine uyduran Rodbertus ise, bütün sorunun çözümünü işçinin kendi ürünündeki payını tepeden saptayan ve işçinin bu payı lütfen almasına izin veren bürokrasinin kararına bırakır.

İkincisi, toprak rantı ve kâr da, azalmadan sürecektir. Çünkü toprak sahipleri ve sanayi kapitalistleri de, aralarında ekonomik bakımdan üretken olmayanlar bulunsalar bile, toplumsal olarak yararlı ve hatta gerekli bazı işler yaparlar ve toprak rantı ve kâr biçiminde bir tür karşılık alırlar – bu anlayış, herkesin de teslim ettiği gibi, 1842 yılında bile yeni bir şey değildi. Aslında bunlar, şu anda yapmakta oldukları ve hem de çok kötü yaptıkları azıcık şey karşılığında çok fazla almaktadırlar ama, Rodbertus'un da, hiç değilse gelecek beşyüz yıl için ayrıcalıklı bir sınıfa gereksinmesi vardır; bundan ötürü de, bugünkü artı-değer oranı, söylemek istediğimi doğru ifade etmek gerekirse, varlığını sürdürecektir, ama bu oranın artırılmasına izin verilmeyecektir. Bugünkü artı-değer oranını, Rodbertus, yüzde-ikiyüz olarak kabul etmektedir. Yani oniki saatlik emek karşılığında işçinin aldığı günlük belge, oniki saatlik değil, yalnızca dört saatlik olacaktır ve geriye kalan sekiz saatte üretilmiş bulunan değer, [sayfa 21] toprak sahibi ile kapitalist arasında bölüştürülecektir. Demek ki, Rodbertus'un emek belgeleri düpedüz yalan söylemektedirler. İşçi sınıfının dört saatlik çalışma belgesi almak için oniki saat çalışmaya boyun eğeceğini hayal edebilmek için, kişinin, yine Pomeranyalı bir junker olması gerekir. Eğer kapitalist üretimin dalaveresi bunun açıkça bir soygun olduğunu gösteren bu basit dile çevrilseydi, artık olanaksızlaşırdı. İşçiye verilen her belge, doğrudan doğruya isyana tahrik demek olur, ve bu da Alman İmparatorluğu ceza yasasının 110'uncu maddesinin kapsamına girerdi. İşçilere böyle bir hakarete bulunabileceğini hayal edebilmesi için, kişinin, ömründe, sopa ve kırbacın egemen olduğu ve köyün tüm güzel kadınlarının lord hazretlerinin haremine ait bulunduğu Pomeranyalı bir junkerin malikanesinde hâlâ gerçekte yarı-toprak kölesi (*semi-serfdom*) olarak çalışan gündelikçi tarım proletaryasından başka proletarya görmemiş olması gerekir. Ama bizim muhafazakârlarımız, en büyük devrimcilerimizdirler.

Ama işçilerimiz, eğer oniki saatlik ağır bir çalışmadan sonra, gerçekte yalnızca dört saat çalışmış olduklarını kabullenecek kadar yumuşakbaşı olurlarsa, bunun ödülü olarak onlara, kendi ürettikleri ürün içindeki paylarının

sonsuz dek üçte-birin altına düşmeyeceği garanti edilecektir. Bu, gerçekten de, oyuncak trompetle geleceğin havasını çalmaktır ki, üzerinde bir tek sözcük bile harcamaya değmez. Demek ki, Rodbertus'un çalışma bonolarının değişimi ütopyasında yeni olan bir şey varsa da, bu yenilik çocukçadır ve hem kendinden önceki ve hem de sonraki bir sürü yoldaşının göstermiş buldukları başarıların çok altındadır.

Rodbertus'un *Zur Erkenntnis*, vb.'si çıktığı dönem için kuşkusuz önemli bir kitaptı. Ricardo'nun değer teorisini tek yönde geliştirmesi, çok şeyler vaadeden bir başlangıçtı. Yalnızca kendisi ve Almanya için yeni bir şey olsa bile, gene de bir bütün olarak, kendisinden önceki İngilizlerin en iyilerinin başarıları ile eşit düzeydedir. Ama bu, bir başlangıçtan ibaretti ve ancak daha ileri düzeyde, kapsamlı ve eleştirici [sayfa 22] bir çalışma ile teori için bir kazanç durumuna getirilebilirdi. Ama o, Ricardo'nun teorisini daha başından, ikinci yönde de, ütopya yönünde de geliştirerek, kendisini başka yöndeki daha ileri gelişmelerden kopardı. Böylece, her türlü eleştirinin birinci koşulunu yitirdi – taraf tutmaktan uzak kalmak. Daha önceden belirlenmiş bir amaca yönelik çalıştı ve bir *Tendenzökonom*[7] oldu. Ütopyasının tuzağına bir kez yakalanınca da, kendisini bilimsel ilerlemenin tüm olanaklarından kopardı. 1842 yılından ölümüne dek ilk yapıtında zaten ifade ya da işaret etmiş olduğu aynı düşünceleri hep yineleyerek, beğenilmediği duygusu içinde, soyulacak hiçbir şeyi olmadığı halde kendisini soyulmuş sayarak ve ensonu, kendisinin çok önceden keşfedilmiş bir şeyi yalnızca yeniden keşfetmekle kaldığını görmeyi bile bile reddederek, aynı çember içinde döndü durdu.

ÇEVİRİ, birkaç yerde, Fransızca basılmış orijinal metinden değişiktir. Bu değişiklikler, Marx'ın kendi elyazısıyla yaptığı değiştirmelere dayandırılmıştır ki, bunlar, şu anda hazırlanmakta olan yeni Fransızca baskıya da konacaktır.

Bu yapıtta kullanılan terimlerin, *Kapital*'dekilerle her bakımdan aynı olmadığına işaret etmenin gereği yoktur. Bu yapıt, hâlâ emekten meta diye, ve *emek-gücü* yerine, emeğin alım ve satımından söz etmektedir.

Bu baskıya ek olarak ayrıca şunlar da konulmuştur:

1) Marx'ın *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*], Berlin 1859, yapıtından John Gray'in ilk çalışma bonoları değişimi ütopyasına ilişkin bir pasaj, ve 2) Marx'ın Brüksel'de (1848) serbest ticaret üzerine yaptığı bir konuşmasının çevirisi, ki bu konuşma, yazarın *Felsefenin Sefaleti* ile aynı gelişme evresi içinde yapılmıştır. [sayfa 23]

FRIEDRICH ENGELS
Londra, 23 Ekim 1884

İKİNCİ ALMANCA BASKIYA ÖNSÖZ

İkinci baskı için Fransızca metinde (sayfa 45[a3]"[8]) Hopkins olarak yanlış yazılmış adın, Hodgskin olarak düzeltildiğini ve aynı yerde William Thompson'un yapıtının tarihinin 1824 olarak düzeltildiğini belirtmekle yetineceğim. Bunun, profesör Anton Menger'in bibliyografik vicdanını yatıştıracağı umulur. [sayfa 24]

Londra, 29 Mart 1892
FRIEDRICH ENGELS

**FELSEFENİN SEFALETİ
PROUDHON'UN SEFALETİN FELSEFESİ'NE YANIT[a4]**

BAŞLARKEN

M. Proudhon'un garip bir biçimde, Avrupa'da yanlış anlaşılma bahtsızlığı var. Fransa'da iyi bir Alman filozofu diye itibar gördüğünden, kötü bir iktisatçı olmaya hak kazanmıştır. Almanya'da ise, en yetenekli Fransız iktisatçılarından biri olarak itibar gördüğünden, kötü bir filozof olmaya hak kazanmıştır. Biz, aynı zamanda hem Alman ve hem de iktisatçı olduğumuzdan, bu ikili hatayı protesto etmek istiyoruz.

Bu nankör çalışmada Alman felsefesini eleştirmek ve aynı zamanda ekonomi politik üzerine bazı gözlemler verebilmek için, sık sık M. Proudhon'u eleştirmeyi bir kenara bırakmak zorunda kalmış olmamızı okur anlayışla karşılayacaktır. [sayfa 27]

Brüksel, 15 Haziran 1847
KARLMARX

M. Proudhon'un yapıtı yalnızca ekonomi politik üzerine bir inceleme, sıradan bir kitap değildir; o bir incildir. "Hikmetler", "Tanrının Bağrından Koparılmış Sırlar", "Vahiyler" — hiçbiri eksik değil. Ancak bugünlerde peygamberler, laik yazarlardan daha insafli bir biçimde incelendiklerinden okur, M. Proudhon'la birlikte, sonradan *süper-sosyalizm*'in o semavi ve verimli dünyasına yücelmek için, bizimle birlikte "yaratılış"ın çıplak ve sıkıcı derin eğitiminden geçmeye razı olmalıdır. (Bkz: Proudhon, *Philosophie de la misère*, Önsöz, s. III, satır 20.) [sayfa 28]

**BİRİNCİ BÖLÜM
BİLİMSEL BİR BULUŞ**

**BİR
KULLANIM-DEĞERİ İLE DEĞİŞİM-DEĞERİNİN
KARŞITLIĞI**

"DOĞAL ya da sınıai tüm ürünlerin insanın yaşamasına katkıda bulunma yeteneklerine, özel olarak, *kullanım-değeri* denir; başka bir şeye karşılık olarak verilme yeteneklerine de *değişim-değeri*. ... Kullanım-değerinin değişim-değeri biçimine gelmesi nasıl olur? ... (Değişim)-değeri düşüncesinin üzerine

iktisatçılar yeterince eğilmemişlerdir. Bundan ötürü bunun üzerinde durmak bizim için zorunluluk oluyor. Gereksinme duyduğum şeylerin birçoğu doğada çok az miktarlarda bulunduğundan, ya da hiç bulunmadığından, kendimde eksik olan şeylerin üretimine yardımcı olmak zorundayım. Ve bu kadar çok şeye birden el atamayacağıma göre, başka insanlara, işbirliği yaptığım çeşitli işlerle uğraşan kimselere, ürünlerinin bir kısmını benimkilerle *değişmelerini önereceğim*." (Proudhon, c. I, Böl. II.)

M. Proudhon, her şeyden önce, bize, değer ikili niteliğini, [sayfa 31] "*değerdeki ayrımı*", kullanım-değerinin değişim-değeri biçimine gelme sürecini açıklama işine girişiyor. M. Proudhon'la birlikte bu biçim değiştirme üzerinde durmak zorundayız. Yazarımıza göre bu iş şöyle oluyor.

Ürünlerin birçoğu doğada mevcut değildir, bunlar sanayinin ürünleridirler. Gereksinmeleri doğanın kendiliğinden yaptığı üretimin ötesine geçerse, insan, sınai üretime başvurmak zorunda kalır. M. Proudhon'un görüşüne göre bu sanayi nedir? Kökeni nedir? Birçok şeye gereksinme duyan bir kişi, tek başına "bu kadar çok şeye birden el atamaz". Bu kadar çok gereksinmenin karşılanması, şu kadar şeyin üretimini varsayar — üretim olmadan ürün olmaz. Bunca şeyin üretilmesi ise, o anda birden çok insanın yardımını varsayar. Şimdi, üretimde birden çok insanın yardımını varsaydığınız anda, işbölümüne dayalı tüm bir üretimi varsayıyorsunuz demektir. Demek ki, M. Proudhon'un varsaydığı gereksinmenin bizzat kendisi, tüm işbölümünü varsaymaktadır. İşbölümünü varsaymakla, değişimi ve, bunun sonucu olarak da değişim-değerini elde edersiniz. Oysa, değişim-değeri, daha baştan varsayılabilirdi.

Ama M. Proudhon, dolambaçlı yoldan gitmeyi yeğliyor. Kendisini hep başladığı noktaya getiren bu dolambaçlı yolunda onu izleyelim. Herkesin tek başına üretim yaptığı durumdan çıkmak ve değişime varmak için, "işbirliği yaptığım çeşitli işlerle uğraşan kimselere başvururum" diyor M. Proudhon. Öyleyse benim, hepsi de değişik işlerle uğraşan işbirlikçilerim şimdiden var demektir. Ama bununla birlikte, M. Proudhon'un varsayımına göre, ben ve bütün ötekiler, hâlâ, bir türlü, Robinson'ların toplumsallıktan uzak, münzevi durumlarının ötesine geçememiştir. İşbirliği yapılan kimseler ve çeşitli işler, bunun ifade ettiği işbölümü ve değişim şimdiden var.

Özetlersek: İşbölümü ve değişim üzerine dayanan belirli gereksinmelerim var. Bu gereksinmeleri varsaymakla, M. Proudhon, değişimi, "yaratılışı üzerinde öteki iktisatçılardan daha özenle durmaya" kalkıştığı o değişim-değerini de birlikte [sayfa 32] varsayıyor.

M. Proudhon, vardığı sonuçların doğruluklarını hiçbir biçimde etkilemeksizin, bu şeylerin düzenini pekâlâ tersyüz edebilirdi. Değişim-değerini açıklamak için, değişimin var olması gerekir. Değişimi açıklamak için, işbölümünün var olması gerekir. İşbölümünü açıklamak için, işbölümünü zorunlu kılan gereksinmelerin var olmaları gerekir. Bu gereksinmeleri açıklamak için onları "varsaymamız" gerekir ki, M. Proudhon'un önsözündeki "Tanrıyı varsaymak onu yadsımaktır" (Önsöz, s. I) aksiyomunun tersine, o gereksinmeleri yadsımak demek değildir bu.

İşbölümünü bilinen olarak kabul eden M. Proudhon, nasıl oluyor da kendisi için her zaman bir bilinmeyen olarak kalan değişim-değerini açıklamayı becerebiliyor?

"Bir kimse" gidiyor, "işbirliği yaptığı çeşitli işlerle uğraşan öteki kimselere" değişimde bulunmalarını ve kullanım-değeri ile değişim-değeri arasında ayrım yapmalarını "öneriyor". Bu önerilen ayrımı kabullenmekle, işbirliği yaptığı bu kişiler, ekonomi politik üzerine yazdığı yapıtında M. Proudhon'a "değer düşüncesinin yaratılışı"na işaret etmekten, bunun üzerine "eğilmekten" başka

bir "kaygı" bırakmamış oluyorlar. Ama gene de, o, bize, bu önerinin "yaratılışını" açıklamak, bu tek başına olan kişinin, bu Robinson'un "işbirliği yaptığı kimselere" birdenbire böyle *bilinen* bir öneride bulunmayı nasıl akıl ettiğini ve bu işbirlikçilerinin de bu öneriyi en ufak bir itirazda bulunmaksızın nasıl kabullendiklerini anlatmak durumundadır.

M. Proudhon, bu şecereye ilişkin ayrıntılara girmiyor. O, değişim gerçeğine, bunu üçüncü kişiler tarafından değişimin kurulması yolunda yapılmış bir öneri gibi sunarak, bir çeşit tarihsel damga vurmakla yetiniyor. İşte bu, Adam Smith'lerin ve Ricardo'ların "tarihsel ve anlatımcı yöntemler"ini büyük bir küçümseme ile karşılayan M. Proudhon'un "*tarihsel ve anlatımcı yöntem*"ine bir örnektir.

Değişimin kendi öz tarihi vardır. Bu tarih, değişik evrelerden geçmiştir.
[sayfa 33]

Yalnızca gereğinden fazla olanın, tüketimi aşan üretim fazlasının değişildiği bir dönem, ortaçağlarda olduğu gibi, vardı.

Yine, yalnızca gereğinden fazla olanın değil, tüm ürünlerin, tüm sınai varlığın ticarete girdiği, tüm üretimin değişime dayandığı bir dönem de vardı. Değişimin bu ikinci evresini —pazarlanabilir değer bu ikinci kuvvetini— nasıl açıklayabiliriz?

M. Proudhon'un yanıtı hazır olsa gerektir: bir kimsenin, "işbirliği yaptığı çeşitli işlerle uğraşan diğer kimselere" pazarlanabilir değeri ikinci kuvvetine çıkarmalarını "önerdiğini" düşünün.

Ensonu, insanın devredilemez sandığı her şeyin değişime, alışverişe konu olduğu ve devredilebilir olduğu bir dönem gelmiştir. Bu, o ana dek ifade edilen ve aktarılan ama asla değişilmeyen; verilen ama asla satılmayan; edinilen ama asla satın alınmayan —erdem, sevgi, inanç, bilgi, vicdan, vb.— kısaca her şeyin ticarete girdiği dönemdir. Bu, çürümüşlüğü genelleştirdiği, her şeyin para ile elde edilmesinin evrenselleştirdiği, ya da, ekonomi politik diliyle konuşacak olursak, manevi ya da maddi her şeyin pazarlanabilir bir değer durumuna geldiği, en gerçek değerinden kıymetlendirilmek için pazara getirildiği dönemdir.

Gene, değişimin bu yeni ve son evresini —pazarlanabilir değer bu üçüncü kuvvetini— nasıl açıklayabiliriz?

M. Proudhon'un yanıtı hazır olsa gerektir: Bir kimsenin, "işbirliği yaptığı çeşitli işlerle uğraşan diğer kimselere" değişim-değerini üçüncü ve son kuvvetine çıkarmak için erdemi, sevgiyi, vb., pazarlanabilir değer durumuna getirmeyi "*önerdiğini*" düşünün.

Görüyoruz ki, M. Proudhon'un "tarihsel ve anlatımcı yöntemi" her şeye uygulanabiliyor, her şeyi yanıtıyor, her şeyi açıklıyor. Eğer sorun, her şeyden öte, "bir ekonomik düşüncenin yaratılışını" tarihsel olarak açıklamak ise, bu yöntem, "işbirliği yaptığı değişik işlerle uğraşan" diğer kimselere bu yaratılış işini yerine getirmeyi öneren bir insanı varsayar [sayfa 34] ve sorunu çözümleyiverir.

Bundan böyle, değişim-değerinin "yaratılışını" tamamlanmış bir iş olarak kabulleneceğiz: böylece geriye artık yalnızca değişim-değeri ile kullanım-değeri arasındaki ilişkiyi açmak kalıyor. Bakalım bu konuda M. Proudhon ne diyor:

"İktisatçılar değer ikili niteliğini çok iyi açıklığa kavuşturmuşlar, ama onun *çelişik niteliğine* aynı kesinlikle işaret etmemişlerdir; işte bizim eleştirimizin başladığı yer burası. ... İktisatçıların çok basit görmeye alıştıkları kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki şaşırtıcı karşıtlığa dikkatleri çekmiş olmak çok bir şey değildir: öne sürülen ve içine girmek görevi bizim olan bu basitlik, derin bir sır saklamaktadır. ... Teknik terimlerle söylemek gerekirse, kullanım-değeri ile değişim-değeri, birbirine ters orantılıdır."

Eğer M. Proudhon'un düşüncesini adamakıllı kavradıysak, onun yerleştirmeye kalkıştığı dört nokta şunlardır:

1. Kullanım-değeri ve değişim-değeri, "şaşırtıcı bir karşıtlık" oluştururlar, birbirlerine karşıttırlar.

2. Kullanım-değeri ile değişim-değeri birbirlerine ters orantılıdırlar, birbirleriyle çelişik durumdadırlar.

3. İktisatçılar bu karşıtlığı ve çelişkiyi ne gözlemlemişler, ne de bunların farkına varmışlardır.

4. M. Proudhon'un eleştirisi, işe, sondan başlamaktadır.

Biz de işe sondan başlayacağız ve iktisatçıları M. Proudhon'un suçlamalarından kurtarmak için yeterince tanınmış iki iktisatçıyı konuşturacağız.

Sismondi: "Ticaret her şeyi kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki karşıtlığa indirgemıştır, vb." (*Études*, [9] c. II, s. 162, Brüksel baskısı.)

Lauderdale: "Herhangi bir metanın değerinin büyümesi sonucu bireylerin zenginliklerinin artması oranında, toplumun zenginliği genellikle azalır; ve herhangi bir metanın değerinin küçülmesi sonucu bireylerin zenginliklerinin azalması oranında, toplumun zenginliği genellikle artar." (*Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique*, [sayfa 35] Langentie de Lavaisse çevirisi. Paris, 1808 [s. 33.][a5])

Sismondi, gelirdeki azalmanın üretimdeki artışa orantılı olduğunu savunan temel öğretisini, kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki *karşıtlık* üzerine oturtmuştu.

Lauderdale ise sistemini, iki tür değer birbirine ters orantısı üzerine oturtmuştu ve onun öğretisi de Ricardo'nun zamanında gerçekten öylesine geçerliydi ki, Ricardo, bu öğretilerden genellikle bilinen bir şey olarak sözedebilmişti. "Değer ile zenginlik düşüncelerinin birbirlerine karıştırılması sonucudur ki, meta miktarlarının, yani insan yaşamı için gerekli, elverişli, hoş şeylerin miktarlarının azaltılması ile zenginliklerin artırılacağı öne sürülebilmiştir." (Ricardo, *Principes de l'économie politique*, Constancio'nun çevirisi, notları koyan J. B. Say. Paris 1835; c. II, bölüm "Sur la valeur et les richesses" [s. 65].)

Az önce görmüş bulunuyoruz ki, M. Proudhon'dan önceki iktisatçılar, karşıtlığın ve çelişkinin o derin sırrına "dikkatleri çekmişlerdir". Şimdi de, iktisatçılardan sonra. M. Proudhon'un, kendi payına, bu sırrı nasıl açıkladığına bakalım.

Talep aynı kalıp arz arttığında bir ürünün değişim-değeri düşer; bir başka deyişle, *talebe kıyasla* bir ürün ne denli bollaşırsa, o ürünün değişim-değeri ya da fiyatı da o denli düşer. *Vice versa*: [10] talebe kıyasla arz ne denli zayıf olursa, arzedilen ürünün değişim-değeri ya da fiyatı da o denli yükselir: bir başka deyişle, arz edilen ürün miktarı ne denli az olursa, fiyatlar da o denli yüksek olur. Bir ürünün değişim-değeri o ürünün bolluğuna ya da azlığına, ama her zaman talebe göre bolluğuna ya da azlığına bağlıdır. Azdan da öte, kendi türünde tek olan bir ürün düşününüz: bu biricik ürün, kendisi için talep yoksa, boldan da öte, gereksiz olacaktır. Öte yanda miktarı milyonları bulan bir ürün düşününüz. Bu ürün talebi karşılamıyorsa, yani onun için çok fazla talep varsa, her zaman için kıt olacaktır.

Bütün bunlar neredeyse basmakalıp diyebileceğimiz şeylerdir ama, M. Proudhon'un sırlarını anlaşılabilir kılmak [sayfa 36] için yinelemek zorunda kaldık.

"Öyle ki, ilkeyi sonal sonucuna dek izleyerek, kişi, kullanımları vazgeçilmez olmakla birlikte miktarları sınırsız olan şeylerin karşılıksız edinilmeleri gerektiği,

ve hiçbir işe yaramasa da son derece kıt olan şeylerin hesaplanamayacak kadar yüksek fiyatları olması gerektiği sonucuna, dünyadaki bu en mantıklı sonuca varsin. Uygulamada bu aşırı uçları bulmanın olanaksız oluşu güçlüğün üstüne tüy dikmektedir: bir kere, insan tarafından üretilmiş hiçbir ürün sınırsız miktarda olamaz; öte yandan, en kıt şeyler bile kaçınılmaz olarak belirli bir ölçüde yararlı olacaklardır, tersi durumda bunların hemen hiçbir değeri olamayacaktır. Kullanım-değeri ve değişim-değeri böylece, yaratılışları gereği sürekli olarak birbirlerini dışlama eğilimi göstermelerine karşın, karşikonulmaz bir biçimde birbirlerine bağlıdırlar." (c. I, s. 39.)

M. Proudhon'un karşılaştığı güçlüğün üstüne tüy diken nedir? *Talebi* ve bir şeyin ancak talep edildiği sürece kıt ya da bol olabileceğini unutmuş olması. Talebi bir kenara bıraktığı anda, değişim-değerini *kıtlık* ile, ve kullanım-değerini de *bolluk* ile bir tutmaktadır. Gerçekte, "*hiçbir işe yaramasa da son derece kıt olan*" şeylerin "*hesaplanamayacak kadar yüksek fiyatları olur*" demekle bütün söylediği, değişim-değerinin kıtlıktan ibaret olduğudur. "Son derece kıt olma ve hiçbir işe yaramama", katıksız kıtlık demektir. "Hesaplanamayacak kadar yüksek fiyat", değişim-değerinin azamisi-dir, katıksız değişim-değeridir. M. Proudhon bu iki terimi birbirlerine eşitlemektedir. Bundan ötürü değişim-değeri ve kıtlık, eşdeğer terimler olmaktadır. Bu sözde "aşırı sonuçlara" varmakla M. Proudhon'un gerçekte aşırıya vardığı "şeyler" değil, onları ifade eden terimlerdir, böyle yapmakla o, mantıktan çok belagatta ustalık göstermiş oluyor. Yeni sonuçlar bulunduğunu sandığı anda, gerçekte bütün çıplaklığı ile kendi ilk varsayımlarını yeniden bulmaktan başka bir şey yapmış olmuyor. Aynı yöntem sayesinde, kullanım-değeri ile katıksız bolluğu birbirlerine denk tutuyor. [sayfa 37]

Değişim-değeri ile kıtlığı, kullanım-değeri ile bolluğu birbirlerine eşitledikten sonra, M. Proudhon, kıtlığın ve değişim-değerinin içinde kullanım-değeri, bolluğun ve kullanım-değerinin içinde de değişim-değeri bulamayınca şaşırıp kalıyor; ve uygulamada bu uçların olanaksız olduklarını görünce de, kendisi için sırlara inanmaktan başka yapacak bir şey kalmıyor. Ona göre hesaplanamayacak kadar yüksek fiyat diye bir şey vardır, çünkü alıcılar yoktur ve talebi bir kenara bıraktığı sürece de asla alıcı bulamayacaktır.

Öte yandan, M. Proudhon'un bolluğu, kendiliğinden bir şey gibi görünüyor. O, bu bolluğu üreten ve bunu yaparken de talebi asla gözden kaybetmemekte çıkarı olan insanlar bulunduğunu tamamen unutuyor. Böyle olmasaydı, çok yararlı olan şeylerin çok düşük fiyatlara sahip olmaları, hatta hiçbir şeye malolmamaları gerektiğini M. Proudhon nasıl söyleyebilirdi? Tersine, eğer fiyatları, değişim-değerleri yükseltilecekse, bolluğun, çok yararlı şeylerin üretiminin sınırlandırılması gerektiği sonucuna varması gerekirdi.

Fransa'nın eski bağ yetiştiricileri, yeni bağların ekilmesini yasaklayacak bir yasa isterlerken; Hollandalılar Asya'dan gelen baharatı yakıp Mollucas'taki karanfil ağaçlarını sökerlerken, değişim-değerini yükseltmek için bolluğu azaltmaya çalışmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Bir ustanın çalıştıracağı kalfa sayısının ve kullanabileceği alet miktarının yasa yoluyla sınırlandırılmasıyla bu ilkeye tüm ortaçağ boyunca başvurulmuştur. (Bkz: Anderson, *History of Commerce*.[\[11\]](#))

Bolluğu kullanım-değeri olarak ve kıtlığı da değişim-değeri olarak sunduktan sonra —aslında hiçbir şey bolluk ile kıtlığın birbirlerine ters orantılı olduklarını kanıtlamak kadar kolay değildir— M. Proudhon, kullanım-değerini *arz* ile ve değişim-değerini de *talep* ile bir tutmaktadır. Antitezi daha da açık bir biçime sokmak için yeni bir terim kullanıyor, *değişim-değeri* yerine "tahminî değer"i koyuyor. Artık [sayfa 38] savaş alanı değişmiştir. Bir yanda *yararlılık* (kullanım-

değeri, arz), öte yanda ise *tahmin* (değişim-değeri, talep) vardır.

Bu iki çelişik gücü kim uzlaştıracak? Bunları, birbirleriyle uyumlu duruma getirmek için ne yapmalı? Bunlarda bir tek kıyaslama noktası olsun bulmak mümkün mü?

"Elbette" diye haykırıyor M. Proudhon "bir tane var — *özgür irade*. Arz ile talep, yararlılık ile tahmin arasındaki savaşın sonucu ortaya çıkan fiyat, ölümsüz adaletin ifadesi olmayacaktır."

M. Proudhon, bu antitezi geliştirmeye devam ediyor:

"*Özgür alıcı* olarak ben, gereksinmelerimin yargıcı, bir maddenin arzulanabilirliğinin yargıcı, ona ödemek *istediğim* fiyatın yargıcuyum. Öte yandan, *özgür üretici* olarak siz, *uygulama araçlarının* sahibisiniz ve bunun sonucu olarak da maliyetlerinizi azaltma gücüne sahipsiniz." (c. I, s. 41.)

Ve talep ya da değişim-değeri, tahmin ile aynı şey olduğu için, M. Proudhon şunları söylemeye itiliyor:

"Tanıtlanmıştır ki, kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki karşıtlığa yolaçan şey, insanoğlunun *özgür iradesidir*. Özgür irade varoldukça bu karşıtlık ortadan nasıl kaldırılabilir? Ve insanlığı feda etmeksizin özgür irade nasıl feda edilebilir? (c. I, s. 41.)

Demek ki, hiçbir çıkış kapısı yok. Birbirleriyle kıyaslanamayacak iki güç arasında, yararlılık ile tahmin arasında, özgür alıcı ile özgür üretici arasında bir savaşım var.

Bu şeylere biraz daha yakından bakalım.

Arz yalnızca yararlılığı temsil etmez, talep de yalnızca tahmini temsil etmez. Talep eden de, belirli bir ürün ya da bütün ürünleri temsil eden bir simge, yani para arzetmez mi; ve arzeden olarak, M. Proudhon'a göre, yararlılığı ya da kullanım-değerini temsil etmez mi?

Gene, arz eden de, belirli bir ürün ya da bütün ürünleri temsil eden bir simge, yani para talep etmez mi? Ve böylece o da, tahminin, tahminî değerini ya da değişim-değerinin temsilcisi durumuna gelemez mi?

Talep, aynı zamanda bir arz, arz aynı zamanda bir taleptir. [sayfa 39] Demek ki, arzı yararlılık ile, talebi de tahmin ile bir tutan M. Proudhon'un antitezi boş bir soyutlamaya dayandırılmıştır.

M. Proudhon'un kullanım-değeri dediği şeye öteki iktisatçılar, aynı haklılıkla, tahminî değer demektedirler. Burada yalnızca Storch'tan aktarma yapmakla yetineceğiz (*Cours d'économie politique*, Paris 1823 [c. I], s. 48 ve 49.)[12]

Ona göre, *gereksinmeler*, gereksinme duyduğumuz şeylerdir; *değerler*, değer verdiğimiz şeylerdir. Birçok şeyin değer sahibi olması, salt tahminle ortaya çıkan gereksinmeleri karşılamalarındandır. Gereksinmelerimizin tahminleri değişebilir; bundan ötürü, yalnızca şeylerin gereksinmelerimize olan ilişkisini ifade eden şeylerin yararlılıkları da değişebilir. Doğal gereksinmelerin bizzat kendileri durmadan değişmektedir. Gerçekten de, farklı halkların temel gıdasını meydana getiren nesnelere daha çeşitli ne olabilir ki!

Çatışma yararlılık ile tahmin arasında yeralmıyor; çatışma, arz eden tarafından talep edilen pazarlanabilir değer ile, talep edenin arz ettiği pazarlanabilir değer arasındadır. Ürünün değişim-değeri, her defasında, bu birbirine karşıt değerlendirmelerin sonucudur.

Son tahlilde, arz ve talep, üretim ile tüketimi, ama bireysel değişimler üzerine kurulmuş üretim ile tüketimi biraraya getirir.

Arz edilen ürün kendi başına yararlı bir şey değildir. Onun yararlılığını belirleyen tüketicidir. Ve niteliği yararlı olarak kabullenildiğinde bile, yalnızca yararlılığı ifade etmez. Üretim süreci içinde ürün, hammaddeler, işçilerin ücretleri vb. gibi üretim maliyetleri ile değişilmiştir ki, bunların tümü

pazarlanabilir değerlerdir. Ürün, bundan ötürü, üreticinin gözünde bir pazarlanabilir değerler toplamını ifade eder. Üreticinin arz ettiği yalnızca yararlı bir nesne değil, her şeyden öte, pazarlanabilir bir değerdir de.

Talebe gelince, o, ancak elinde değişim araçları varsa [sayfa 40] etkili olabilecektir. Bu araçların bizzat kendileri ürünlüdür, pazarlanabilir değerlerdir.

Öyleyse arz ve talepte, bir yanda pazarlanabilir değerlere malolmuş bir ürünü ve satma gereksinmesini, öte yanda ise pazarlanabilir değerlere malolmuş araçları ve satılmasına arzusunu buluyoruz.

M. Proudhon, *özgür alıcıyı özgür üreticinin* karşısına koyuyor. Birine ve ötekine tümüyle metafizik nitelikler veriyor. Ona "tanıtlanmıştır ki, kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki karşıtlığa yolaçan şey, insanoğlunun *özgür iradesidir.*" [I, 41] dedirten şey işte budur.

Üretici, işbölümüne ve değişime dayalı bir toplumda üretim yaptığı anda (ve bu M. Proudhon'un varsayımdır) satmak zorundadır. M. Proudhon, üreticiyi, üretim araçlarının sahibi kılıyor; ama kendisi de bize hak verecektir ki, üreticinin üretim araçları *özgür iradeye* dayanmaz. Ayrıca, bu üretim araçlarının birçoğu, onun dışardan edindiği ürünlerdir ve modern üretimde kendisi arzuladığı miktarda üretim yapmakta bile özgür değildir. Üretici güçlerin fiilî gelişme derecesi, onu, şu ya da bu ölçekte üretmeye zorlar.

Tüketici de üreticiden daha özgür değildir. Yargısı, araçlarına ve gereksinmelerine dayanır. Bunların her ikisi de üreticinin toplumsal konumu ile belirlenir ki, bu da tüm toplumsal örgütlenmeye dayanır. Gerçekten, patates satın alan işçi de, dantel satın alan kapatma kadın da, kendi yargılarını izlerler. Ama onların bu yargılarındaki farklılıklar, dünyada işgal ettikleri ve toplumsal örgütlenmenin ürünü olan konumları arasındaki farklılıkla açıklanır.

Gereksinmeler sisteminin tümü tahmin üzerine mi, yoksa üretim örgütünün bütünü üzerine mi kurulmuştur? Gereksinmeler, çoğu kez, doğrudan doğruya üretimden ya da üretime dayalı bir durumdan doğmaktadır. Dünya ticareti, hemen tümüyle, bireysel tüketimin değil, üretimin gereksinmeleri çevresinde dönmektedir. Başka bir örnek seçecek olursak, avukatlara olan gereksinme, mülkiyetin, yani üretimin belirli bir gelişiminin ifadesinden başka bir şey olmayan [sayfa 41] belli bir medeni yasayı öngörmez mi?

Az önce sözü edilen unsurları arz ve talep ilişkisinden kurtarmış olmak M. Proudhon için yeterli değildir. Bütün üreticileri *tek bir* üretici, bütün tüketicileri de *tek bir* tüketici biçiminde kaynaştırmakla o, soyutlamayı en uç sınırına kadar götürüyor ve bu hayal ürünü iki kişi arasında bir savaşım yaratıyor. Ama gerçek yaşamda olup bitenler bunun tersidir. Arz edenlerin kendi aralarındaki rekabet ile talep edenlerin kendi aralarındaki rekabet, alıcılarla satıcılar arasındaki savaşımın zorunlu bir parçasını oluşturur ki, pazarlanabilir değer bu savaşımın sonucudur.

Rekabeti ve üretim maliyetini safdışı bırakmış olan M. Proudhon, arz ve talep formüllerini artık teklifsizce bir saçmalık haline indirgeyebilir.

"Arz ve talep" diyor "kullanım-değeri ile değişim-değerini karşı karşıya getirmeye ve onları uzlaştırmaya yarayan iki *törenselle biçimden* ibarettir. Bunlar, birbirlerine bağlandıklarında *değişim* denen birbirini çekme olayını yaratmaları gereken iki elektrik kutbudurlar." (c. I, s. 49 ve 50.)

Değişimin, tüketim nesnesini tüketiciye tanıtan "törenselle biçim"den ibaret olduğu da pekâlâ söylenebilir. Tüm ekonomik ilişkilerin ivedi tüketime aracılık görevi gören "törenselle biçimler" olduğu da pekâlâ söylenebilir. Arz ve talep, bireysel değişimden ne fazla, ne de eksik, belirli bir üretim ilişkisidirler.

Öyleyse M. Proudhon'un tüm diyalektiği neden ibarettir? Kullanım-değeri ile değişim-değeri yerine, arz ile talep yerine, kıtlık ile bolluk, yararlılık ile tahmin,

her ikisi de *özgür irade şövalyesi bir tek* üretici ile *bir tek* tüketici gibi soyut ve çelişik kavramlar koymaktan.

Peki, ulaşmak istediği hedef neydi?

Bir kenara bırakmış olduğu unsurlardan birini, *üretim maliyetini*, kullanım-değeri ile değişim-değerinin sentezi olarak daha sonra işe sokmanın kapısını yapmak. Üretim maliyetinin *sentetik değeri*, ya da *oluşturulmuş değeri* oluşturması onun gözünde işte böyle olmaktadır. [sayfa 42]

İKİ OLUŞTURULMUŞ DEĞER YA DA SENTETİK DEĞER

"DEĞER" (pazarlanabilir değer), "ekonomik yapının kilit taşıdır." [I, 32]
"Oluşturulmuş değer", ekonomik çelişkiler sisteminin kilit taşıdır.

Öyleyse M. Proudhon'un ekonomi politikteki biricik keşfi olan bu "oluşturulmuş değer" nedir?

Yararlılık bir kez kabullenildi mi, emek, değerın kaynağıdır. Emegın ölçüsü zamandır. Ürünlerin görelı değeri, üretimleri için gerekli emek-zamanı ile belirlenir. Fiyat, bir ürünün görelı değeriın parasal ifadesidir. Ensonu, bir ürünün *oluşturulmuş değeri*, o ürünün içerdıği emek-zamanı tarafından oluşturulmuş değerden ibarettir.

Adam Smith'in *işbölümünü* keşfetmiş olması gibi, M. Proudhon da "oluşturulmuş değeri" keşfettiği iddiasındadır. Bu, hiç "duyulmamış bir şey" değildir ama, kabul etmek gerekir ki, ekonomi biliminde hiç duyulmamış bir buluş da yoktur. Kendi buluşunun önemini gerçekten takdir eden [sayfa 43] M. Proudhon, buna karşın, "öne sürdüğü orijinallik iddiasında okuyucunun güvenini elde etmek ve ürkeklikleri yüzünden yeni düşüncelere çok az yatkın olanları kendi yanına kazanmak için" övünme tonunu hafifletmeye çalışıyor. Ama değerın kavranmasında, kendinden öncekilerin herbirinin yaptığı katkıları değerlendirirken gene de öğünmede en büyük payın, aslan payının, kendisine düştüğünü açıkça itiraf etmek zorunda kalıyor.

"Sentetik değer düşüncesi Adam Smith tarafından müphem bir biçimde farkedilmiştir. ... Ama bu değer düşüncesi Adam Smith'te tümüyle sezgiye dayanır. Toplum artık alışkanlıklarını yalnızca sezgi gücüyle değiştirmiyor: toplum kararları ancak gerçekler üzerine dayandırılıyor. Bu çatışkı, ortaya daha açık-seçik bir biçimde konmalıydı: J. B. Say bunun baş yorumcusu oldu." [I, 66.]

İşte size sentetik değerın keşfedilmesinin kısa ve öz tarihçesi: Adam Smith — müphem sezgi; J. B. Say — çatışkı; M. Proudhon — oluşturan ve "oluşturulmuş" hakikat. Ve sakın bir yanıma olmasın: Say'den Proudhon'a dek öteki bütün iktisatçılar yalnızca çatışkının izinden ayak sürümekle kalmışlardır. "Son kırk yıl içinde bunca akıllı adamın bu denli basit bir düşünceye öfkelenip sinirlenmeleri akıl alacak şey değildir. Ama hayır, *değerler, aralarında hiçbir kıyaslama noktası ve hiçbir ölçü birimi olmaksızın kıyaslanmaktadır*; devrimci eşitlik teorisini kucaklamaktan çok, *19. yüzyıl iktisatçılarının* herkese karşı çıkarmaya kararlı oldukları şey işte budur. *Gelecek kuşak buna ne der?*" (cilt I, s. 68.).

Böylesine aniden kendilerine başvurulmuş gelecek kuşak, işe, ayakları kronolojiye dolaşarak başlayacak. Kendi kendisine sormak zorunda: Ricardo ve onun okulu 19. yüzyılın iktisatçıları değiller mi? "Metalaraın görelı değeri,

yalnızca üretilmeleri için gerekli-emek miktarına tekabül eder" ilkesini koyan Ricardo'nun sistemi, 1817'ye kadar uzanır.[13] Ricardo, [sayfa 44] Restorasyondan beri İngiltere'ye egemen olan koskoca bir okulun başıdır.[a6] Rikardocu öğreti, bizzat kendisi modern burjuvazi tipi olan İngiltere burjuvazisinin tümünü sert, amansız bir biçimde özetlemektedir. "Gelecek kuşak buna ne der?" M. Proudhon, Ricardo'yu tanımazdı denemez, çünkü M. Proudhon ondan sözetmekte, ondan kapsamlı bir biçimde sözetmekte, tekrar tekrar ona dönmekte, ve sözlerine, onun sistemine "süprüntü" diyerek son vermekte. Eğer gelecek kuşak bu işe karışacak olursa, okurlarının İngiliz korkusunu tahrik etmekten korktuğundan M. Proudhon'un kendisini Ricardo'nun düşüncelerinin sorumlu editörü yapmayı yeğlediğini söyleyecektir herhalde. Her ne hal ise, Ricardo'nun bugünkü toplumun, burjuva toplumunun teorisi olarak bilimsel olarak geliştirdiği şeyi, M. Proudhon'un "geleceğin devrimci teorisi" olarak vermiş olmasının ve böylece Ricardo'nun ve okulunun kendisinden çok önce bu çatışkının tek bir yönünün, *değişim-değerinin* bilimsel formülü olarak sunduğu şeyi, yararlılık ile değişim-değeri arasındaki çatışkının çözümü olarak almış olmasının çok safça bir şey olduğunu düşünecektir. Ama şimdi gelecek kuşağı bir yana bırakalım da, M. Proudhon'u kendisinden önce gelen Ricardo ile yüzleştirelim. İşte size bu yazarın değer konusundaki öğretisini özetleyen bazı pasajlar:

"Öyleyse yararlılık, değişilebilir değer için kesinlikle gerekli olsa bile, *değişilebilir değer*'in ölçüsü değildir." (c. I, s. 3, *Principes de l'économie politique, vb.*, İngilizcesinden çeviren F. S. Constancio, Paris 1835.)

"Yararlılığa sahip olan metalar, değişilebilir değerlerini iki kaynaktan edinirler: kıt oluşlarından ve onları elde etmek için gerekli olan emek miktarından.[14] Değerleri yalnızca kıt oluşları ile belirlenen bazı metalar da vardır. Hiçbir emek bu tür malların miktarını artıramaz, ve bundan ötürü de onların değeri artan bir arz ile düşürülemez. Bazı ender [sayfa 45] heykeller ve resimler, ender kitaplar ... hep bu türdendirler. Bunların değeri ... değişen zenginlik ve onlara sahip olmayı arzulayanların eğilimleri ile değişir." (c. I, s. 4 ve 5, *l.c.*) "Ne var ki, bu metalar, pazarda her gün değişilen metalar kitlesinin çok küçük bir parçasını meydana getirirler. Arzuya konu olan bu malların çok büyük bir kısmı emekle elde edilirler; ve eğer onları elde etmek için gerekli-emeği verecek olursak, yalnızca tek bir ülkede değil, ama birçoğunda hemen hiçbir sınır tanımaksızın çoğaltılabilirler." (c. I, s. 5, *l.c.*) "Demek ki, metaldan, onların değişilebilir değerlerinden ve onların görelî fiyatlarını düzenleyen yasalardan sözederken, miktarları her zaman yalnızca insan gücü harcanmasıyla çoğaltılabilen ve üretimleri üzerinde rekabetin hiçbir kısıtlama olmaksızın işlediği bu tür metaları kastediyoruz." (c. I, s. 5.)

Ricardo, kendi düşüncesine göre, "değişilebilir değer'in ilk kaynağını *bu kadar doğru bir biçimde* tanımlayan" Adam Smith'ten (Adam Smith, Kitap I, Böl. 5[15]) alıntı yapıyor ve şöyle ekliyor:

"Bunun" (yani emek-zamanının), "insan çabası ile çoğaltılamayanlar dışında, tüm şeylerin değişilebilir değerlerinin gerçek temeli olması, ekonomi politikteki en önemli öğretimdir; çünkü *değer* sözcüğüne yüklenen müphem fikirlerden olduğu kadar, bu bilimdeki hiçbir kaynaktan bunca yanlış ve bunca görüş ayrılığı çıkmamıştır." (c. I, s. 8.) "Eğer metalarda gerçekleşen emek miktarı onların değişilebilir değerlerini düzenliyorsa, emek miktarındaki her artış, bu emeğin uygulandığı metanın değerini çoğaltmalıdır, tıpkı emek miktarındaki düşüşün değeri azaltması gerektiği gibi." (c. I, s. 8.)

Ricardo şu noktalarda Smith'i suçlamaya devam ediyor:

1) "Bizzat kendisi" emek dışında "başka bir ölçü standardı inşa etmiştir."

"Bir ölçü standardı olarak bazan tahıldan, bazan da emekten sözetmektedir; herhangi bir maddenin [sayfa 46] üretimine verilen emek miktarından değil, onun pazarda kumanda ettiği miktardan sözetmektedir." (c. I, s. 9 ve 10.)

2) "İlkeyi hiç kısıtlamadan kabullenmiş, ama aynı zamanda bunun uygulanmasını hem sermaye birikiminden ve hem de toprağa elkonulmasından önce gelen o eski ve kaba toplum düzeni ile sınırlandırmıştır." (c. I, s. 21.[16])

Ricardo, toprak mülkiyetinin, yani toprak rantının, metaların görelî değerlerini değiştiremeyeceğini ve sermaye birikiminin, onların üretiminde harcanan orantılı emek miktarı tarafından belirlenen görelî değerleri üzerinde ancak geçici ve dalgalanan bir etkisi olduğunu kanıtlayışına girişiyor. Bu tezi desteklemek üzere o ünlü toprak rantı teorisini veriyor, sermayeyi inceliyor ve sonuç olarak sermayenin içinde birikmiş emekten başka bir şey bulamıyor. Bundan sonra tüm bir ücret ve kâr teorisi geliştirişiyor ve ücret ve kârların, ürünlerin görelî değerlerini etkilemeksizin, birbirlerine ters orantılı olarak yükselip düştüklerini kanıtlıyor. Sermaye birikiminin ve onun farklı yönlerinin (sabit sermaye ve döner sermaye), ücret oranları gibi, ürünlerin oransal değeri üzerine yapabilecekleri etkiyi gözden uzak tutmuyor. Aslında bunlar Ricardo'nun ilgilendiğı başlıca sorunlardır.

"Emek kullanımında tasarruf, bu tasarruf ister metanın yapımı için gerekli emekten, ister metanın üretiminde yardımcı olan sermayenin oluşturulması için gerekli olan emekten yapılsın, bir metanın görelî değerini[17] azaltmakta hiç kusur etmez." (c. I, s. 28.) "Bu koşullar altında geyiğın değeri, yani avcının günlük emeğinin ürünü, balığın değerine, yani balıkçının günlük emeğinin ürününe tamı tamına eşit [sayfa 47] olacaktır. Üretim miktarı ne olursa olsun, ya da genel ücretler ya da kârlar ne denli yüksek ya da düşük bulunursa bulunsun, balığın ve geyiğın oransal değerleri tamamen herbirinde gerçekleşmiş bulunan emek miktarı ile ayarlanacaktır." (c. I, s. 32.) "Emeği, meta değerlerinin temeli, ve bunların üretimleri için gerekli oransal emek miktarını da birbirleri ile değişilecek malların karşılıklı miktarlarını belirleyen kural yaparken, metaların gerçek ya da pazar fiyatlarının bu asıl ve doğal fiyattan raslansal ve geçici sapmalara uğramalarını yadsıyoruz sanılmamalıdır." (c. I, s. 105, /c.) "Metaların fiyatlarını eninde sonunda ayarlayan üretim maliyetidir, yoksa çoğu kez söylendiğı gibi arz ile talep arasındaki oran değil." (c. II, s. 253.)

Lord Lauderdale, arz ve talep yasasına, ya da talebe göre kıtlık ve bolluk yasasına göre, değişim-değerindeki değişimleri geliştirmişti. Ona göre, bir şeyin değeri, o şeyin miktarı azalınca, ya da ona olan talep artınca yükselir; miktarındaki artışla ya da talepteki azalma ile de düşebilir. Demek ki, bir şeyin değeri, sekiz değişik nedenden ötürü değişebilir. Bunlardan dördü o şeyin kendisiyle, diğer dördü de para, ya da o şeyin değer ölçüsü olarak hizmet gören herhangi bir başka meta ile ilgilidir. Ricardo bunu şöyle çürütüyor:

"Gerek bir şahıs tarafından, gerek bir şirket tarafından *tekelleştirilen* metalar, lord Lauderdale tarafından ortaya konmuş bulunan yasaya göre değişirler: satıcıların onların miktarını çoğaltmalarına orantılı olarak düşerler, ve alıcıların onları almak için gösterdikleri arzuya orantılı olarak da yükselirler; bunların fiyatları ile doğal değerleri arasında zorunlu bir bağıntı yoktur; ancak rekabete konu olan ve miktarları ılımlı bir ölçüde artırılabilen metaların fiyatları, eninde sonunda, talep ve arzın durumuna değil, onların artan ya da düşen üretim maliyetlerine bağılı olacaktır." (c. II, s. 259.)

Ricardo'nun bu basit, açık, kesin dili ile, görelî değerlerin emek-zamanı ile belirlendiğı sonucuna varmak için, M. Proudhon'un giriştiğı belagat çabalarını kıyaslamayı okura [sayfa 48] bırakacağız.

Ricardo bize, değeri oluşturan burjuva üretiminin gerçek hareketini gösteriyor. M. Proudhon ise, bu gerçek hareketi bir kenara bırakarak, varolan gerçek hareketin teorik ifadesinden başka bir şey olmayan ve Ricardo tarafından bu denli iyi bir biçimde açıklanmış formül yerine, yeni süreçler icat etmek ve dünyanın sözümona yeni, bir formül üzerinde yeniden örgütlenmesini sağlamak üzere "öfkelenip sinirleniyor". Ricardo, bize, onun değeri nasıl oluşturduğunu göstermek üzere, çıkış noktası olarak günümüzün toplumunu alıyor — M. Proudhon ise, oluşturulmuş değer yardımıyla yeni bir toplumsal dünya kurmak üzere, çıkış noktası olarak oluşturulmuş değeri alıyor. M. Proudhon'a göre, oluşturulmuş değer geriye dönmeli ve evrimin biçimine göre zaten tamamen oluşmuş bulunan bir dünyada, bir kez daha, oluşturan olmalıdır. Değerin emek-zamanı ile belirlenmesi, Ricardo için, değişim-değeri yasasıdır; M. Proudhon içinse bu, kullanım-değeri ile değişim-değerinin sentezidir. Ricardo'nun değer teorisi, gerçek ekonomik yaşamın bilimsel yorumudur; M. Proudhon'un değerler teorisi ise, Ricardo'nun teorisinin ütöpik yorumudur. Ricardo, formülünün gerçekliğini, onu tüm ekonomik ilişkilerden çıkartarak ve böylece, ilk bakışta onunla çelişkiye düşer gibi görünen toprak rantı, sermaye birikimi, ücret-kâr ilişkisi gibileri de dahil, bütün olayları açıklayarak kabul ettiriyor; onun öğretisini bilimsel bir sistem yapan işte budur: Ricardo'nun bu formülünü oldukça gelişigüzel varsayımlar aracılığı ile yeniden keşfeden M. Proudhon, bundan böyle örnek diye gösterebilmek için çarpıttığı ve tahrif ettiği münferit ekonomik gerçekler, zaten varolan uygulamalar, yeniden canlanan düşüncesinin gerçekleştirmeye başladığı noktalar arayıp bulmak zorunda kalıyor. (Bkz: § 3, *Değerin Orantılılığı Yasasının Uygulanması*.)

Şimdi M. Proudhon'un (emek-zamanı ile) oluşturulmuş değerden çıkardığı sonuçlara geçelim.

— Belirli bir miktar emek, bu aynı emek miktarı tarafından yaratılan ürün ile eşdeğerdir. [sayfa 49]

— Her bir günün emeği, bir başka günün emeği değerindedir; yani, eğer miktarlar eşitse, bir insanın emeği bir diğer insanın emeği değerindedir: arada hiçbir nitelik farkı yoktur. Bir insanın ürünü, aynı emek miktarındaki bir diğer insanın ürünü ile değişilebilir. Bütün insanlar, eşit bir emek-zamanı için eşit karşılık alan ücretli emekçilerdir. Değişimleri yöneten, tam eşitlik.

Bu sonuçlar, "oluşturulmuş" değer keskin, doğal sonuçları mıdır, yoksa bunlar, emek-zamanı ile mi belirlenirler?

Eğer bir metanın görece değeri, onu üretmek için gerekli-emek miktarı ile belirleniyorsa, bundan çıkan doğal sonuç, emeğin, ya da ücretlerin görece değerinin de, aynı biçimde, ücreti üretmek için gerekli-emek miktarı ile belirlendiğidir. Ücret, yani emeğin görece değeri ya da fiyatı, böylece, işçinin bakımı ve geçimi için gerekli olan bütün şeylerin üretimi için gerekli emek-zamanı ile belirlenmektedir. "Şapkaların *üretim maliyetlerini azaltın*, talep iki katına, üç katına ya da dört katına çıksa da, şapka fiyatı eninde sonunda yeni doğal fiyatına düşecektir. Yaşamı sürdürmeye yarayan gıda ve giyim için doğal fiyatlarını azaltarak *insanların geçinme maliyetlerini azaltın*, işçilere olan talep ne denli artarsa artsın, ücretler eninde sonunda düşecektir." (Ricardo, c. II, s. 253.)

Ricardo'nun dili, kuşkusuz, son derece alaycıdır. Şapkaların yapım maliyetleri ile insanların bakım ve geçim giderlerini aynı kefeye koymak, insanları şapkaya dönüştürmek demektir. Ama bu alaycılığa bağırıp çağırmanın. Alay, gerçeklerdedir; bu gerçekleri ifade eden sözcüklerde değil. MM. Droz, Blanqui, Rossi ve başkaları gibi Fransız yazarlar, "insancıl" bir lafabeliğinin görgü kurallarını gözlemlemeye çabalayıp İngiliz iktisatçılarına olan

üstünlüklerini kanıtlamaktan masum bir tatmin duyuyorlardı; eğer bunlar Ricardo'yu ve onun okulunu alaycı dilinden ötürü kınıyorlarsa, bunun nedeni, ekonomik ilişkilerin tüm kabalıklarıyla sergilendiğini görmekten, burjuvazinin sınırlarını tüm çıplaklığı ile görmekten rahatsız olmalarıdır. [sayfa 50]

Özetlersek: kendisi bir meta olan emek, bu biçimi ile, emek-metainı üretmek için gerekli emek-zamanı ile ölçülür. Peki, bu emek-metain üretmek için gerekli olan nedir? Emegin sürekli bakım ve geçimi için, yani işçinin yaşaması ve neslini çoğaltması için vazgeçilmez olan nesnelere üretimine yetecek emek-zamanı. Emegin doğal fiyatı, asgari ücretten başka bir şey değildir.[18] Yürürlükteki ücret oranları bu doğal fiyatın üstüne çıkacak olursa, bunun nedeni, M. Proudhon tarafından bir ilke olarak konulan değer yasasının, arz ve talebin değişen ilişkisinin sonuçları ile dengeleniyor olmasıdır. Ama asgari ücret, her şeye karşın, yürürlükteki ücret oranlarını kendisine doğru çeken merkezdir.

Böylece, emek-zamanı ile ölçülen göreceli değer, M. Proudhon'un arzuladığı gibi proletaryanın kurtuluşunun "devrimci teori"si olmak yerine, kaçınılmaz olarak işçinin şimdiki esaretinin formülüdür.

Şimdi, değer ölçüsü olarak emek-zamanının kullanılmasının, varolan uzlaşmaz sınıfların uzlaşmaz karşıtlığı ve ürünün, onu doğrudan üreten emekçi ile birikmiş emek sahibi arasındaki eşit olmayan dağılımı ile ne ölçüde bağdaşmaz olduğunu görelim.

Belirli bir ürünü, örneğin keten bezini alalım. Bu ürün, bu haliyle, belirli miktarda emek içerir, bu ürünün yaratılmasında işbirliği yapmış olanların karşılıklı durumları ne olursa olsun, bu emek miktarı, hep aynı olacaktır. [sayfa 51]

Başka bir ürünü, keten bezi ile aynı miktarda emek gerektirmiş olan çuhayı alalım.

Eğer bu iki ürün birbirleriyle değiştirilirse, eşit emek miktarları değiştirilmiş demektir. Bu eşit emek-zamanı miktarlarını değiştirmekle kişi, nasıl ki işçilerin ve yapımcıların kendi aralarındaki durumunda herhangi bir şey değiştirmezse, üreticilerin karşılıklı durumlarını da değiştirmez. Ürünlerin emek-zamanı ile ölçülen bu değişiminin, bütün üreticilere eşit ödeme ile sonuçlandığını söylemek, ürüne eşit katılımın değişimden önce de var olduğunu sanmak demektir. Çuhanın keten bezi ile değişimi tamamlandığında, çuha üreticileri, keten bezinde daha önce çuhada sahip olduklarına eşit oranda paya sahip olacaklardır.

M. Proudhon'un kuruntusu, olsa olsa asılsız varsayım olabilecek bir şeyi sonuç olarak almasından doğmaktadır.

Devam edelim.

Değer ölçüsü olarak emek-zamanı, en azından, [iş] günlerinin [/es journées] eşdeğer olduklarını ve bir insanın gününün bir başkasının günü değerinde olduğunu varsayar mı? Hayır.

Bir an için diyelim ki, bir kuyumcunun günü, bir dokumacının üç günü ile eşdeğerdedir; dokunmuş maddelerin değerine oranla mücevheratin değerinde meydana gelecek herhangi bir değişimin nedeni, bu değişme arz ve talep dalgalanmalarının geçici sonucu olmadıkça, birinin ya da ötekinin üretiminde harcanan emek-zamanındaki düşme ya da artma olmalıdır. Farklı işçilerin üç işgünlerinin birbirleriyle ilişkisi 1:2:3 oranındaysa, o zaman ürünlerinin göreceli değerlerindeki her değişme aynen bu 1 : 2 : 3 oranında olacaktır. Demek ki, farklı işgünlerinin değerlerindeki eşitsizliğe karşın, değerler, emek-zamanı ile ölçülebilirler; ancak böyle bir ölçüyü uygulamak için, farklı işgünlerinin kıyaslamalı bir ölçüüne sahip bulunmalıyız: bu ölçüğü yaratan rekabettir.

Sizin bir saatlik emeğiniz, benim bir saatlik emeğim değerinde midir? Bu, rekabetin yanıtlayacağı bir sorudur.

Bir Amerikalı iktisatçıya göre, bir günlük bileşik emek [sayfa 52] içinde kaç günlük basit emek bulunduğunu, rekabet belirler. Bileşik emek günlerinin bu şekilde basit emek günlerine indirgenmesi, basit emeğin bizzat kendisinin değer ölçüsü olarak alındığını varsaymaz mı? Niteliğine bakılmaksızın, yalnızca emek miktarı değer ölçüsü olarak iş görüyorsa, bu, basit emeğin sanayinin eksenine haline geldiğini varsayar. Bu, insanın makineye boyun eğişi ile ya da aşırı işbölümü ile emeğin eşitlendiğini; insanların kendi emeklerinden etkilendiklerini; saat sarkacının, iki lokomotifin hızlarını olduğu kadar, iki işçinin görece faaliyetlerini de aynı duyarlılıkla ölçtüğünü varsayar. Bundan ötürü, bir insan saatinin, diğer bir insan saati değerinde olduğunu değil, bunun yerine, bir saat içerisinde bir insanın, bir saat içerisindeki bir başka insan değerinde olduğunu söylemeliyiz. Zaman her şey, insan hiçbir şeydir; insan olsa olsa zamanın kutusudur. Nitelik artık önemli değildir. Her şeyi belirleyen yalnızca miktardır; saate saat, güne gün; ama emeğin bu eşitlenişi asla M. Proudhon'un sonsuz adaletinin eseri değildir; bu, yalnızca modern sanayinin bir olgusudur.

Otomatik bir atelyede, bir işçinin emeği, bir başka işçinin emeğinden hemen hiç ayırılmaz: işçiler birbirlerinden ancak işleri için harcadıkları zaman süresi ile ayırılmazlar. Bununla birlikte, belli bir bakış açısından, işleri için harcadıkları zamanın kısmen fiziksel yapı, yaş ve cinsiyet gibi yalnızca maddi nedenlere dayanmasından, ve kısmen de sabır, soğukkanlılık, dikkat gibi yalnızca olumsuz manevi nedenlere dayanmasından ötürü, bu nicel farklılık nitelidir. Kısacası, eğer farklı işçilerin emekleri arasında bir nitelik farkı varsa, bu, olsa olsa sonuncu tür bir niteliktir ki, ayırılmaz bir özellik olmaktan çok uzaktır. Modern sanayide durum, son tahlilde, işte böyledir. M. Proudhon, "gelecekte" evrensel olarak kurmayı tasarladığı "eşitleme" renesansını, otomatik çalışmada zaten gerçekleşmiş bulunan işte bu eşitlik üzerinde gezdirip duruyor!

M. Proudhon'un Ricardo'nun öğretilerinden çıkardığı bütün "eşitlikçi" sonuçlar, temel bir yanıla dayandırılmıştır. [sayfa 53]

M. Proudhon, içlerinde cisimleşmiş emek miktarıyla ölçülen meta değerlerini, "*emek-değeri*" ile ölçülen meta değerleriyle karıştırıyor. Meta değerlerini ölçmede kullanılan bu iki yol eşdeğerde olsalardı, herhangi bir metanın görece değerinin, kendi içinde cisimleşmiş bulunan emek miktarı ile ölçüldüğü; ya da onun satın alabileceği emek miktarı ile ölçüldüğü; ya da gene onun elde edebileceği emek miktarı ile ölçüldüğü söylenebilirdi ve bu söylenenler arasında bir fark olmazdı. Ama durum hiç de böyle değildir. Emek değeri, artık, bir değer ölçüsü olarak, herhangi bir başka meta değerinden ötede bir işe yaramaz. Birkaç örnek bu söylediklerimizi daha da iyi açıklamamıza yetecektir.

Bir ölçek buğday, bir yerine şimdi iki günlük emeğe malolsaydı, ilk değerinin iki katı değere sahip olurdu; ama bu iki kat bir emek miktarını harekete getirmezdi, çünkü öncekine kıyasla daha çok besleyici madde içermezdi. Demek ki onu üretmek için kullanılmış emek miktarı ile ölçüldüğünde, tahılın değeri iki katına çıkmış olacak; ama satın alabileceği emek miktarı ile, ya da onu satın almaya yetecek emek miktarı ile ölçüldüğünde ise, iki katına çıkmış olmaktan çok uzak bulunacaktı. Öte yandan, aynı emek, önceye kıyasla iki katı giyim eşyası üretmiş bulunsaydı, bunların görece değeri yarı yarıya düşecekti; ama, bununla birlikte, giyim eşyalarının bu iki kat miktarı böylelikle ne emek miktarlarının yalnızca yarısını kullanma durumuna düşecek, ne de aynı emek iki kat giyim eşyası miktarına kumanda

edebilecekti; çünkü giyim eşyalarının yarısı, daha önce işçinin ne işine yarıyorsa gene aynı işe yaramaya devam edecektir.

Demek ki, metaların görelî değerini emek değeri ile belirlemek, ekonomik gerçeklere ters düşmektedir. Bu, kısır bir döngü içinde hareket etmek, bizzat kendisi belirlenmeye gereksinme gösteren bir görelî değeri, görelî değerle belirlemek demektir.

Kuşkusuz ki, M. Proudhon, iki ölçüyü, bir metanı üretilmesi için gerekli emek-zamanı ölçüsü ile emek-değeri ölçüsünü birbirine karıştırıyor. "Herhangi bir insanın emeği" [sayfa 54] diyor "temsil ettiği değeri satın alabilir". Demek ki, ona göre, bir üründe cisimleşmiş belirli bir emek miktarı, işçiye yapılan ödemeye, yani emek değerine eşdeğerdedir. Ona, üretim maliyeti ile ücretleri birbirine karıştırtan da işte bu aynı mantıktır.

"Ücret nedir? Ücret, buğdayın, vb. maliyet-fiyatı, her şeyi bütünleyen fiyatıdır." Daha da öteye gidelim. "Ücret, zenginliği meydana getiren unsurların orantısıdır." Ücret nedir? Ücret, emeğin değeridir.

Adam Smith, değer ölçüsü olarak bazan bir metanın üretilmesi için gerekli emek-zamanını, bazan da emeğin değerini alıyor. Ricardo, ölçmenin bu iki yolu arasındaki uyumsuzluğu açıkça göstererek, bu yanlışlığı meydana vuruyor. M. Proudhon, Adam Smith'in yanyana koymakla yetindiği iki şeyi bir tutmakla yanlış yapmada Adam Smith'i de geçiyor.

M. Proudhon'un metaların görelî değeri için bir ölçü araması, işçilerin ürünlerindeki payını gösteren uygun bir oran bulmak, ya da, bir başka deyişle, emeğin görelî değerini belirlemek içindir. Metaların görelî değeri için bir ölçü bulmada M. Proudhon, belirli bir emek miktarının eşdeğeri olarak, bu emeğin yaratmış olduğu toplam ürünleri göstermekten başka bir şey düşünemiyor, ki bu toplumun tümünün ücret olarak kendi ürünlerini alan işçilerden ibaret olduğunu düşünmekle aynı şeydir. İkincisi, farklı işçilerin işgünlerinin birbirlerine eşitliğini garanti görüyor. Kısacası, işçilere eşit ödeme yapılması sonucuna varmak için, metaların görelî değer ölçüsünü arıyor ve metaların görelî değerini araştırmaktan daha ötelere geçmek için, ücret eşitliğini zaten yerleşmiş bulunan bir gerçek sayıyor. Aman ne takdire şayan diyalektik!

"Say ve onu izleyen iktisatçılar, emeğin kendisi değerlendirilmeye konu olduğundan ve herhangi bir başka meta gibi bir meta olduğundan, bunu, değer temeli ve belirleyici nedeni olarak almanın kısır döngü içinde hareket etmek olduğunu gözlemlemişlerdir. Böyle yapmakla bu iktisatçılar, eğer söylemeye izin verirlerse, çok büyük bir dikkatsizlik [sayfa 55] yapmışlardır. Emeğin, bir meta olarak değil de, potansiyel olarak içerdiği varsayılan değerler açısından *değer sahibi* olduğu söylenmektedir. Emeğin değeri, mecazi bir deyimdir, sonucu yaratan nedenin sezinlenmesidir. *Sermaye üretkenliği* gibi, aynı damgayı taşıyan bir uydurmadır. Emek üretir, sermayenin değeri vardır. ... Adı anılmaksızın, emeğin değerinden sözedilmektedir. ... Emek de özgürlük gibi ... yaratılışı gereği, müphem, ve belirsiz, ama amacına göre nitelik olarak tanımlanan bir şeydir, yani ürün ile bir gerçeklik kazanır." [I, 61.]

"Ama bunun üzerinde durmaya hiç gerek var mı? Şeylerin adlarını, *vera rerum vocabwa*[19] değiştirdiği anda iktisatçı [siz, bunu, M. Proudhon diye okuyun], ima yollu güçsüzlüğünü itiraf etmekte ve amaca uygun olmadığını açığa vurmaktadır." (Proudhon, I, 188.)

Görmüş bulunuyoruz ki, M. Proudhon, emek değerini ürün değerlerinin "belirleyici nedeni" yapmayı öyle bir ölçüye vardırıyor ki, ona göre, *ücret*, "emek değeri"nin resmî adını, bütün şeylerin onlardan kopmaz fiyatını oluşturuyor: Say'nin öne sürdüğü itirazın M. Proudhon'u rahatsız etmesi bundandır. Bir emek-metada, ki korkunç bir gerçektir, gramatik eksiklikten

başka bir şey görmüyor. Böylece bir emek-metain üzerine kurulmuş mevcut toplumun tümü, bundan böyle, şiirsel bir başıboşluk, mecazi bir deyim üzerine kurulmuş bulunuyor. Eğer toplum, kendisine saldıran "tüm sakıncaları tasfiye" etmek istiyorsa, eh, o zaman kulağa nahoş gelen tüm terimleri de tasfiye etsin, dili değiştirsin; ve bunun için de, çıkarmış bulunduğu sözlüğün yeni bir baskısını yapması için Akademiye başvurması yeterlidir. Bütün bu gördüklerimizden sonra, M. Proudhon'un ekonomi politik üzerine yazılmış bir yapıtta, etimoloji ve dil bilgisinin değer alanları konusunda neden uzun söylevlere girmek zorunda kaldığını anlamak bizim için artık kolaydır. Böylece o, *servusun servareden* bir zamanlar nasıl türemiş bulunduğunu hâlâ bilgiççe tartışmaktadır. Bu felsefi söylevlerin derin bir anlamı, [sayfa 56] gizli bir anlamı vardır — bunlar, M. Proudhon'un savunduğu iddiaların önemli bir kısmını oluştururlar.

Emek,[20] alınıp satıldığı kadarıyla, herhangi bir başka meta gibi bir metadır ve, bunun sonucu, bir değişim-değerine sahiptir. Ama buğdayın değeri, ya da meta olarak buğday, nasıl bir besin maddesi değilse, emek değeri, ya da meta olarak emek de, bir şey üretmez.

Gıda metalarının çok ya da az pahalı oluşlarına, çalışacak ellerin arz ve taleplerin şu ya da bu derecede varolmasına, vb., vb. göre, emek, çok ya da az "değerdedir".

Emek, "müphem bir şey" değildir; o, her zaman, belli bir emektir, hiçbir zaman genel olarak alınıp satılan emek değildir. O, yalnızca amaca göre nitel olarak tanımlanan emek değil, aynı zamanda, emeğin belli bir niteliğine göre belirlenen amaçtır da.

Alınıp 'satıldığı kadarıyla emeğin kendisi, bizzat bir metadır. Emek niye satın alınır? "Potansiyel olarak içerdiği varsayılan değerlerinden ötürü." Ama eğer belirli bir şeyin meta olduğu söyleniyorsa, onun neden alındığı, yani ondan elde edilecek yararlık, onun nereye uygulanacağı artık söz-konusu edilmez. Alışveriş konusu olarak o, bir metadır. M. Proudhon'un tüm savundukları sununla sınırlıdır: emek, doğrudan tüketilmek üzere satın alınmaz. Hayır, o, bir makine gibi, üretim aracı olarak satın alınır. Bir meta olarak emek, değere sahiptir ve üretimde bulunmaz. Her meta, asla bir meta olduğu için değil de, yalnızca bazı yararlı amaçlar için elde edildiğine göre, M. Proudhon, pekâlâ, meta diye bir şeyin varolmadığını da söyleyebilirdi.

Metaların değerini emek ile ölçmede M. Proudhon, emek bir değere sahip bulunduğu ve bir meta olduğu sürece, emeği bu ölçünün dışında bırakmanın olanaksızlığını bir an için hayal-meyal görüyor. Ücret asgarisini doğrudan emeğin doğal ve normal fiyatı haline dönüştürdüğü için, bunun var [sayfa 57] olan toplum düzenini kabullendiğinden kuşkusu vardır. Bu yüzden, bu talihsiz sonuçtan kurtulmak için, gerisin geriye dönüyor ve emeğin bir meta olmadığını, emeğin bir değeri olmayacağını öne sürüyor. Emek değerini bir ölçü olarak alanın bizzat kendisi olduğunu unutuyor, tüm kendi sisteminin bir meta olan emek üzerine, takas edilen, alınan, satılan, ürün ile değişilen, vb. emek üzerine, gerçekte işçi için doğrudan gelir kaynağı olan emek üzerine kurulmuş olduğunu unutuyor. Her şeyi unutuyor.

Sistemini kurtarmak için, bu sistemin temelini feda etmeye rıza gösteriyor.

Et propter vitam vivendi perdere causas![21]

Şimdi "oluşturulmuş değer" in yeni bir tanımına geliyoruz.

"Değer, zenginliği oluşturan ürünlerin *oransal ilişkisidir*."

İlkin şunu belirtelim ki, "görelî değer ya da değişim-değeri", bu basit deyim, ürünlerin karşılıklı olarak değişil-dikleri bir ilişki düşüncesini ima eder.

Bu ilişkiye "oransal ilişki" adını vermekle, ifade biçimi dışında, görelî değerde hiçbir değişiklik yapılmış olmaz. Bir ürünün değerinin düşürülmesi ya

da artırılması, o ürünün zenginlik oluşturan öteki ürünlerle bir "oransal ilişki" içinde olma niteliğini yok etmez.

Hiçbir yeni düşünce getirmeyen bu yeni terim niye öyleyse?

"Oransal ilişki", üretimde oransallık, arz ve talep arasında doğru oran, vb. gibi birçok başka ekonomik ilişkileri akla getirmektedir ve M. Proudhon da, pazarlanabilir değere ilişkin bu öğretici açıklamasını formüle ederken bütün bunları düşünmektedir.

Her şeyden önce, ürünlerin görelî değerleri, herbirinin üretiminde kullanılan oransal emek miktarı ile belirlendiklerinde, oransal ilişkiler, bu özel duruma uygulandıklarında, [sayfa 58] belirli bir süre içinde imal edilebilen ve bunun sonunda bir başkası ile değişilen ürünlerin karşılıklı miktarlarını temsil ederler.

M. Proudhon'un bu oransal ilişkiden nasıl yararlandığına bakalım.

Herkes bilir ki, arz ve talep, eşit biçimde dengelendiklerinde, herhangi bir ürünün görelî değeri, o üründe cisimleşmiş emek miktarı ile doğru bir biçimde belirlenir, yani bu görelî değer, oransal ilişkiyi tamı tamına ona verdiğimiz anlamda ifade eder. M. Proudhon, şeylerin düzenini tersyüz ediyor. İşe, bir ürünün görelî değerini, onun içinde cisimleşmiş emek miktarı ile ölçmeyle başlayın, o zaman arz ve talep şaşmaz bir biçimde birbirlerini dengeleyecektir diyor. Üretim tüketime tekabül edecek, ürün her zaman için değişilebilir olacaktır. Ürünün yürürlükteki fiyatı, tamı tamına onun gerçek değerini ifade edecektir. Herkes gibi, hava güzel olduğunda bir sürü insanın yürüyüşe çıktığı görülmektedir diyeceğine, M. Proudhon, havanın iyi olmasını güvence altına almak için insanları yürüyüşe çıkarıyor.

M. Proudhon'un *a priori* emek-zamanı ile belirlenen pazarlanabilir değer sonucunu gösterdiği şey, aşağı yukarı şu sözcüklerle ifade edilen bir yasayla haklı gösterilebilir.

Ürünler, gelecekte, mal oldukları emek-zamanı oranlarına göre değişileceklerdir. Arzın talebe oranı ne olursa olsun, meta değişimleri hep sanki talebe orantılı üretilmişler gibi yapılacaktır.

M. Proudhon böyle bir yasayı formüle edip ortaya koyma işini becersin, biz de onu bu yasayı kanıtlama zorunluluğundan kurtaralım. Yok eğer teorisini yasakoyucu olarak değil de, iktisatçı olarak haklı göstermekte diretirse, o zaman bir metayı yaratmak için gerekli *zamanın* tamı tamına o metanın *yararlılığını* gösterdiğini ve onun talebe olan ve bundan ötürü de toplam zenginlik miktarına olan oransallık ilişkisini belirttiğini kanıtlamak zorunda kalacaktır. Eğer bir ürün, bu durumda, kendi üretim maliyetine eşit bir fiyattan [sayfa 59] satılacak olursa, arz ve talep her zaman eşit bir biçimde dengelenecektir; çünkü üretim maliyetinin arz ile talep arasındaki gerçek ilişkiyi ifade ettiği varsayılmaktadır.

Gerçekte, M. Proudhon, bir ürün yaratmak için gerekli olan emek-zamanının, bu ürünün gereksinmelere olan gerçek oransal ilişkisini gösterdiğini ve böylece üretimleri en az zamana malolan şeylerin en acil yararlığa sahip şeyler olduğunu ve bunun adım adım böyle gittiğini kanıtlama işine girişiyor. Bu öğretiye göre, bir lüks nesnesinin yalnızca üretilmiş olması bile, toplumun lükse olan gereksinmesini karşılamaya olanak sağlayan boş zamana sahip bulunduğunu kanıtlıyor hemen.

M. Proudhon, iddiasının kanıtını, en yararlı şeyleri üretmenin en az zamana mal olduklarını, toplumun hep en kolay sanayilerle işe başlayıp sırası ile, "daha çok emek-zamanına malolan ve daha yüksek gereksinme düzeyine tekabül eden nesnelere üretimine geçtiğini" gözlemlemekte buluyor.

M. Proudhon, M. Dunoyer'den, sanayilerin en basiti, en az masraflısı ve insanoğlunu "ikinci kez yaratılışının birinci günü"ne başlatan doğal maddeleri

işleme sanayii —meyve toplama, otlama, av, balıkçılık, vb.— örneğini alıyor. İnsanoğlunun ilk yaratılışının birinci günü ise, Tanrıyı, bize dünyanın ilk yapımcısı olarak sunan *Yaradılış*'ta yazılmıştır.

İşler M. Proudhon'un hayal ettiğinden çok başkadır. Uygarlık başlar başlamaz, üretim de, zümrelerin, tabakaların, sınıfların uzlaşmaz karşıtlığı üzerine, ve ensonu, birikmiş emek ile fiilî emek arasındaki uzlaşmaz karşıtlık üzerine kurulmaya başlar. Uzlaşmaz karşıtlık yoksa, ilerleme de olmaz. Bu, uygarlığın günümüze dek izlediği yasadır. Şimdiye dek üretici güçler bu sınıfların uzlaşmaz karşıtlıkları sisteminden ötürü gelişmiştir. Şimdi tutup da, bütün işçilerin tüm gereksinimleri karşılanmış bulunduğundan insanlar artık kendilerini daha yüksek düzeydeki ürünlerin —daha karmaşık sanayilerin— yaratılmasına verebilirler demek, sınıfların uzlaşmaz karşıtlığını bir kenara itmek ve tüm tarihsel gelişimi başaşağı çevirmek olur. Bu, Roma imparatorları [sayfa 60] zamanında yapay havuzlarda yılanbalıkları beslediği için, tüm Roma halkını bol bol beslemeye yetecek besin vardı demek gibi bir şeydir. Gerçekte tam tersine, Roma aristokratları zehirli yılanbalıklarına yem diye atabilecekleri kadar çok köleye sahiplerken, Roma halkının ekmek bile almaya yetecek parası yoktu.

Mamul ve lüks malların fiyatları hemen hemen sürekli düşerken, besin fiyatları hemen hemen sürekli artmıştır. Bizzat tarım sanayiini alın; pamuk, şeker, kahve, vb. fiyatları şaşırtıcı bir oranda düşerken, buğday, et, vb. gibi en zorunlu nesnelere fiyatı artmıştır. Besin nesnelere arasında enginar, kuşkonmaz, vb. gibi lüks maddeler bile bugün en gerekli besin maddelerine oranla daha ucuzdurlar. Çağımızda, gereksiz olanı üretmek, gerekli olanı üretmekten daha kolaydır. Son olarak, değişik tarihsel dönemlerdeki karşılıklı fiyat ilişkileri, yalnızca birbirlerinden değişik değil, birbirlerinin tersidirler de. Tüm ortaçağ boyunca tarımsal ürünler, mamul ürünlere oranla daha ucuzdurlar; yeni çağda ise bu ilişki ters orantılıdır. Bu, ortaçağlardan bu yana tarımsal ürünlerin yararlılıklarının azaldığı anlamına mı gelir?

Ürünlerin kullanımı, tüketenlerin kendilerini içinde buldukları toplumsal koşullar tarafından belirlenir ve bu koşulların kendileri sınıfların uzlaşmaz karşıtlığına dayanır.

Pamuk, patates ve alkol en çok kullanılan nesnelere dir. Patates, sarıca hastalığının doğmasına neden olmuştu; yün ve keten, yalnızca sağlık açısından olsa bile, birçok durumlarda daha yararlı olsalar da, pamuk tarafından bir kenara itilmişlerdir; ensonu, besleyici bir madde olarak kullanıldığı halde her yerde zehir olarak tanınan alkol, bira ve şaraba üstün gelmiştir. Bütün bir yüzyıl boyunca hükümetler Avrupa afyonuna karşı boş yere savaşım verdiler; ekonomik yasalar duruma egemen olmuş ve buyruklarını tüketime kabul ettirmişlerdir.

Pamuk, patates ve alkol neden burjuva toplumunun eksenedirler? Çünkü bunları üretmek için gerekli-emek en düşük miktardadır ve, bundan ötürü, bunlar en düşük fiyatlara [sayfa 61] sahiptirler. Azami tüketimi neden asgari fiyat belirler? Bunun nedeni, bu nesnelere mutlak yararlılıklarının, yaratılışlarından gelen yararlılıklarının, işçi olarak insanın değil de, insan olarak işçinin gereksinimlerine en yararlı biçimde uygun düşmeleri olmasın sakın? Hayır, bunun nedeni, *sefalet* üzerine kurulu bir toplumda, en bayağı ürünlerin en büyük sayılarla kullanılma önceliğine sahip olmalarıdır.

Şimdi tutup da, maliyeti en düşük şeyler daha çok kullanılıyor diye, bunların daha yararlı olduklarını söylemek, düşük üretim maliyeti yüzünden alkolün yaygın bir biçimde kullanılması onun yararlılığının en kesin kanıtıdır demek olur; bu, proletere patatesin kendisi için etten daha sağlıklı olduğunu söylemektir; bu

yürürlükteki düzeni kabullenmektir; kısacası bu, içyüzünü anlamadığımız bir toplumu M. Proudhon ile birlikte savunmaktır.

Sınıfların uzlaşmaz karşıtlığının ortadan kalktığı, içinde artık sınıfların bulunmadığı gelecek bir toplumda, kullanım artık *asgari* üretim zamanı ile belirlenmeyecek; ama farklı nesnelere harcanan toplumsal üretim zamanı, onların toplumsal yararlılıkları ile belirlenecektir.

M. Proudhon'un iddiasına geri dönersek; bir eşyanın üretimi için gerekli emek-zamanı, o eşyanın yararlılık derecesinin ifadesi olmaktan çıktığı an, bu aynı eşyanın daha önce içinde cisimleşmiş bulunan emek-zamanı ile belirlenen değişim-değeri, arzın talebe olan gerçek ilişkisini, yani M. Proudhon'un şu anda ona yüklediği anlamda oransal ilişkiyi düzenleyemez duruma gelir.

Arzın talebe olan "oransal ilişki"sini ya da belirli bir ürünün üretim toplamına olan oransal miktarını meydana getiren şey, bu ürünün üretim maliyeti fiyatından satılması değil, karşılığında en azından üretim maliyetini alabilmesi için üreticiye belirli bir metadan ne miktarda üretmesi gerektiğini gösteren *arz ve talepteki değişikliklerdir*. Ve bu değişiklikler durmadan meydana çıktıkları için, sanayinin değişik dallarında sürekli bir sermaye çekilmesi ve yatırılması hareketi vardır. [sayfa 62]

"Yalnızca bu değişiklikler sonucudur ki, sermaye, talep edilen değişik metaların üretimine ne eksik ne fazla, tam gerekli miktarlarda *üleştirilir*. Fiyatın yükselmesi ya da düşmesi, kârları, genel düzeylerinin üstüne çıkarır ya da altına düşürür, ve sermaye bu değişikliğin yer aldığı özel kullanım alanına ya girmeye cesaretlendirilir, ya da bu alandan çekilme yolunda uyarılır." — "Bir büyük kentin pazarlarına baktığımızda ve bu pazarların gerekli olan miktarlarda hem yerli ve hem de yabancı metalarla, beğeni kaprislerinin ya da nüfus sayısındaki değişmelerin doğurduğu talep değişikliklerinin bütün koşulları altında, çok fazla bir arzın doğurduğu piyasa boğulmasının sonuçlarına ya da arzın talebe eşit olmamasından meydana gelen çok yüksek bir fiyata yolaçmaksızın, nasıl beslendiklerini gözlemlediğimizde, sermayeyi her ticaret alanına *tam gerekli miktarlarda* üleştiren ilkenin genellikle sandığımızdan daha da etkin olduğunu teslim etmek zorunda kalıyoruz." (Ricardo, c. I, s. 105 ve 108.)

Eğer M. Proudhon, ürün değerlerinin emek-zamanı ile belirlendiğini kabulleniorsa, bireysel değişimler üzerine kurulmuş bir toplumda,[22] emeği değer ölçüsü yapan tek şeyin dalgalanma hareketi olduğunu da aynı biçimde kabullenmesi gerekmektedir. Oluşturulmuş hazır "oransal ilişki" diye bir şey yok, yalnızca oluşturulan bir hareket vardır.

Emek-zamanı ile belirlenen değer bir sonucu olarak "oran"dan sözetmenin ne anlamda doğru olduğunu gördük. Şimdi de, M. Proudhon'un "oran yasası" diye adlandırdığı bu zaman ölçüsünün nasıl bir "oransızlık" yasasına dönüştüğünü göreceğiz.

Şimdiye dek iki saatte üretilen bir şeyin bir saatte üretilmesine olanak veren her yeni icat, piyasadaki tüm benzer ürünlerin değerlerini düşürür. Rekabet, üreticiyi, iki saatin ürünü bir saatin ürünü kadar ucuza satmaya zorlar. Rekabet, bir ürünün göreceli değerini onu üretmek için gerekli [sayfa 63] olan emek-zamanı ile belirlenmesi yasasını harekete geçirir. Pazarlanabilir değer ölçüsü olma görevini gören emek-zamanı, bu yolla, emeğin sürekli *değer kaybı* yasası haline gelir. Daha fazlasını da söyleyeceğiz. Değer kaybına uğrayacak olan yalnızca piyasaya sürülen metalar olmayacak, üretim aletleri ve koca fabrikalar da değer kaybına uğrayacaklardır. Bu gerçeğe Ricardo tarafından zaten işaret olunmuştur:

"Üretim kolaylığını sürekli artırmakla, daha önce üretilmiş bulunan bazı

metaların değerlerini sürekli azaltıyoruz." (c. II, s. 59.) Sismondi daha da öteye gidiyor. O, emek-zamanı tarafından "*oluşturulmuş*" bu değerde, modern sanayinin ve ticaretin bütün çelişkilerinin kaynağını görüyor. "Ticari değer" diyor "uzun vadede, her zaman, değerlendirilen şeyi elde etmek için gerekli emek miktarı ile belirlenir: ticari değer, onun gerçekten malolduğu şey değil, ama gelecekte, belki de geliştirilmiş araçlarla, neye malolacağıdır; değerlendirilmesi güç olmakla birlikte, bu miktar her zaman rekabet tarafından sadakatla kurulur. ... Satıcının talebi kadar, alıcının arzı da işte bu temel üzerinde hesaba katılır. Satıcı belki de şeyin kendisine on günlük emeğe malolduğunu söyleyecektir; ama eğer alıcı bundan böyle, bu şeyin sekiz günlük emekle üretilebileceğini farkederse, rekabet olayının bunu her iki tarafa da kanıtlamasıyla, değer azaltılacak ve piyasa fiyatı yalnızca sekiz gün üzerinden saptanacaktır. Kuşkusuz, her iki taraf da bu şeyin yararlı olduğuna, arzulandığına, arzu olmaksızın satış olmayacağına inanmaktadırlar; ancak fiyat saptamasının yararlılıkla hiçbir ilişkisi yoktur." (*Etudes*, vb., c. II, s. 267, Brüksel baskısı.)

Değeri belirleyen şeyin, bir şeyi üretmek için harcanmış zaman değil, onun üretilebileceği *asgari* zaman olduğu ve bu asgarinin rekabetle sağlandığı noktasını vurgulamak önemlidir. Bir an için artık rekabetin bulunmadığını ve, bunun sonucu, bir metanın üretimi için gerekli asgari emeği sağlayacak hiçbir aracın kalmadığını varsayınız; ne olur? M. Proudhon'a göre, üretimi yalnızca bir saat tutmuş bir nesne karşılığında, bunun altı katını talep etme hakkına sahip olabilmek [sayfa 64] için, aynı nesnenin üretimine altı saatlik emek harcanması yeterli olacaktır.

Her nasıl olursa olsun, iyi ya da kötü, ilişkilere bağlı kalmakta diretirsek, "oransal bir ilişki" yerine oransal olmayan bir ilişki elde ederiz.

Emeğin sürekli değer kaybı, metaların emek-zamanı ile değerlendirilmesinin yalnızca bir yönü, bir sonucudur. Fiyatların aşırı yükselmesinin, aşırı üretimin ve sınai anarşisinin birçok başka özelliklerinin açıklanması işte bu değerlendirme biçiminde yatmaktadır.

Ama değer ölçüsü olarak kullanılan emek-zamanı M. Proudhon'u bu kadar sevindiren oransal ürün çeşitliliğine yolaçmakta mıdır bari?

Tersine, tekellilik, bütün yeknesaklığı ile, onun peşinden gider ve ürünler dünyasını istila eder, tıpkı, herkesin de bildiği, üretim aletleri dünyasını istila ettiği gibi. Pamuklu sanayii gibi ancak birkaç sanayi dalında çok hızlı bir ilerleme yapılabilir. Bu ilerlemenin doğal sonucu, örneğin pamuklu imalat ürünlerinin fiyatlarının hızla düşmesidir: ama pamuğun fiyatı düşerken ketenin fiyatı buna oranla yükselmek zorundadır. Sonuç ne olacaktır? Ketenin yerini pamuk alacaktır. Bu yolla keten neredeyse Kuzey Amerika'nın tümünden dışarı sürülmüş bulunuyor. Ve biz de, oransal ürün çeşitliliği yerine, pamuk egemenliği elde etmiş oluyoruz.

Bu "oransal ilişki"den geriye ne kaldı? Metaların dürüst bir fiyattan satılmalarına olanak verecek oranlarda üretilmelerini arzulayan dürüst bir insanın inançlı dileğinden başka hiçbir şey. İyi yürekli burjuvalarla iyiliksever iktisatçılar, bütün çağlarda, bu masum dileği dile getirmekten haz duymuşlardır.

Boisguillebert'in söylediklerine kulak verelim: "Meta fiyatları, *diyor*, her zaman *orantılı* olmalıdırlar; çünkü yalnızca bu karşılıklı anlayıştır ki, *her an kendilerini birbirlerine vererek* [işte M. Proudhon'un sürekli değişilebilirliği] ve karşılıklı olarak birbirlerini doğurarak, birlikte varolma olanağını verebilir onlara. ... O halde, zenginlik, [sayfa 65] insanın insana, zanaatın zanaata, vb. sürekli içice geçişinden başka bir şey değilken, sefaletin kaynağını, fiyat oranlarının

bozulmasının neden olduğu böyle bir alışveriş duraksamasından başka bir yerde aramak korkunç bir körlüktür." (*Dissertation sur la nature des richesses*, Daire'nin derlemesi [s. 405,408].)

Bir de modern bir iktisatçıya kulak verelim:

"Değerin sürekliliğini koruyabilecek ve üretime eklenmesi gerekli biricik büyük yasa, yani 'oran yasası'. ... Eşdeğerlik güvence altına alınmalıdır. ... Bütün uluslar, tarihlerinin çeşitli dönemlerinde, sayısız ticari kurallar ve kısıtlamalar koyarak, burada açıklanan amaca bir ölçüde varma çabasına girişmişlerdir. ... Ama insanoğlunun doğal ve doğuştan gelen bencilliği ... onu bu tür bütün kuralları bozmaya zorlamıştır. Orantılı Üretim, Toplumsal Ekonomi Biliminin tüm gerçeğinin gerçekleştirilmesidir." (W. Atkinson, *Principles of Political Economy*, London 1840, s. 170-195.)

Fuit Troja[23] Birçok arzunun bir kez daha amacı olmaya başlayan arz ile talep arasındaki bu gerçek oran uzun zamandan beri ortadan kalkmıştı. Bu artık köhneleşmişti. Bu oran, ancak üretim araçlarının sınırlı olduğu, değişim hareketinin çok kısıtlanmış sınırlar içinde yer aldığı bir dönemde olanaklıydı. Büyük sanayinin doğmasıyla bu gerçek oran son bulmak zorunda kaldı ve üretim kaçınılmaz olarak refah, durgunluk, bunalım, duraklama, yenilenen refah gibi sürekli birbirini izleyen silsilelerden geçmek zorunda bırakıldı. Sismondi gibi toplumun bugünkü temellerini koruyarak gerçek üretim oranına dönmeyi arzulayanlar gericedirler, çünkü tutarlı olmak için, eski zaman sanayiinin bütün öteki koşullarını da geri getirmeyi arzulamak zorundadırlar.

Üretimi, gerçek, ya da azçok gerçek oranlarda tutan neydi? Bu, arza egemen olan, ondan önce gelen talepti. Üretim, tüketimi peşisıra yakından izledi. Tasarrufundaki aletler tarafından durmadan artan ölçeklerde üretmeye zorlanan büyük sanayi artık talebi bekleyemez. Üretim, tüketimden [sayfa 66] önce gelir, arz talebi zorlar.

Bugünkü toplumda, bireysel değişime dayanan sanayide, bunca sefaletin kaynağı olan üretim anarşisi, aynı zamanda tüm ilerlemenin de kaynağıdır.

Demek ki, ya biri, ya öteki:

Ya bugünün üretim araçları ile birlikte geçmiş yüzyılların gerçek oranlarını istiyorsunuz ki, bu durumda hem gerici hem de ütopyacı oluyorsunuz.

Ya da, anarşi olmaksızın ilerleme istiyorsunuz: ki bu durumda, üretici güçleri korumak için, bireysel değişimi bir yana bırakmak zorundasınız.

Bireysel üretim, ancak, kendi sonucu olan "gerçek oran" ile birlikte geçmiş yüzyılların küçük sanayiine, ya da bütün sefalet ve anarşi katarıyla birlikte büyük sanayie uygun düşer.

Bununla birlikte, değer emek-zamanı ile belirlenmesi, —M. Proudhon'un geleceğin yeniden canlandırıcı formülü olarak bize verdiği bu formül— bundan ötürü, M. Proudhon'dan çok önce Ricardo tarafından da açıkça ve kesinlikle gösterildiği gibi, bugünkü toplumun ekonomik ilişkilerinin bilimsel ifadesinden ibarettir.

Ama bu formülün hiç değilse "*eşitlikçi*" uygulaması olsun M. Proudhon'a mı aittir? Bütün insanları eşit miktarlarda emek değişiminde bulunan gerçek işçilere dönüştürerek topluma yeni bir biçim vermeyi düşünen ilk kişi o muydu? Komünistleri —ekonomi politiğin tüm bilgilerinden yoksun bu insanları, bu "inatçı budala adamları", bu "cennet düşçülerini"— kendinden önce "proletarya sorununun çözümü"nü bulmamış olmakla kınamak gerçekten de ona mı kalmıştır?

Ekonomi politiğin İngiltere'de izlediği eğilimden herhangi bir biçimde haberdar olan bir kimse, bu ülkedeki sosyalistlerin hemen tümünün, değişik dönemlerde, rikardocu teorinin eşitlikçi uygulamasını önermiş olduklarını

bilmiyor olamaz. M. Proudhon'a şunları örnek gösterebiliriz: Hodgskin, *Political Economy*, 1827;[a7] William Thompson, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most [sayfa 67] Conducive to Human Happiness*, 1824; T. R. Edmonds, *Practical Moral and Political Economy*, 1828; vb., vb. ve dört sayfa daha vb.. Biz, bir İngiliz komünistine, Mr. Bray'e kulak vermekle yetineceğiz. Dikkat çekici yapıtı *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, Leeds 1839'dan bizi kesin karara ulaştıracak pasajlar vereceğiz ve bu yapıt üzerinde oldukça uzun duracağız, çünkü birincisi, Mr. Bray Fransa'da hâlâ çok az tanınmaktadır, ve ikincisi, Mr. Bray'de, M. Proudhon'un geçmiş, bugünkü ve gelecek bütün yapıtlarının anahtarını bulduğumuzu sanıyoruz.

"Gerçeğe varmanın biricik yolu, derhal ilk ilkelere gitmektir. ... Derhal, hükümetlerin bizzat çıkmış oldukları kaynağa ... gidelim. ... Böylece şeyin kaynağına gitmekle, her hükümet biçiminin ve her toplumsal hatanın ve hükümet hatasının ortaya çıkışını, mevcut toplumsal sisteme —şimdi var olduğu biçimiyle mülkiyet kurumuna— borçlu olduğunu ve, bundan ötürü, hatalarımıza ve sefaletimize derhal ve sonsuza dek son verecek olursak *mevcut toplum düzenlerinin tümüyle altüst edilmesi gerektiğini* göreceğiz. ... Onlarla kendi alanlarında ve kendi silahlarıyla böylece savaşmakla '*düşçüler*'e ve '*teoriciler*'e saygı gösteren o anlamsız patırtıdan sakınacağız, ki onlar bu '*düşçüler*' ve '*teoriciler*' sayesinde 'yetki ile' resmen bildirilmiş döşeli yoldan bir adım dışarı çıkmaya kalkışan herkese saldırmaya çok hazırdırlar. Böyle bir yöntemle varılan sonuçlar tepetaklak edilmezden önce, iktisatçılar, kendi iddialarını üzerine oturttukları o yerleşmiş gerçekleri ve ilkeleri geri almalılar ya da reddetmelidirler." (Bray, s. 17 ve 41.) "*Değer katan yalnızca emektir. ... Her insanın, kendi namuslu emeğinin kendisine sağlayacağı her şey üzerinde kuşku götürmez bir hakkı vardır. Emeğin meyvelerine böylece elkoymakla herhangi bir başka insana karşı haksızlık etmiş olmaz; çünkü başka hiçbir insanın kendi emeğinin ürünlerine aynı şeyi yapma hakkına karışmamaktadır. ... Bütün bu üstün ve adi —efendi ve uşak— kavramları, ilk ilkenin savsaklanmasına ve bunun sonucu ortaya çıkan mülk eşitsizliğine dek uzanır; ve bu eşitsizlik [sayfa 68] korunduğu sürece bu kavramlar asla kökten sökülüp atılmayacakları gibi, dayandıkları kurumlar da yıkılmayacaklardır. İnsanlar, şimdiye dek şeylerin bugünkü doğal olmayan düzenini, ... *mevcut eşitsizliği yok ederek*, ve ama bu eşitsizliğin *nedenine* el sürmeden onarabileceklerini körükörüne ummuşlardır; ama kısa zaman sonra görülecektir ki, ... kötü yönetim bir neden değil, bir sonuçtur —kötü yönetim yaratıcı değil, yaratılındır—, *kötü yönetim mülk eşitsizliğinin ürünüdür*; ve mülk eşitsizliği bugünkü toplumsal sisteme kopmaz bağlarla bağlıdır." (Bray, s. 33, 36 ve 37.)*

"Yalnızca büyük üstünlükler değil, katıksız adalet de eşitlik sisteminden yanadır. ... Her insan etkiler zincirinin bir halkası, ve vazgeçilmez bir halkasıdır — bu zincirin başı bir düşünce, ve sonu da, belki, bir kumaş parçasının üretimidir. Demek ki, çeşitli taraflara karşı değişik duygular besliyor olsak da, bundan, emeğine karşılık birinin ötekinden daha iyi para alması gerektiği sonucu çıkmaz. Mucit, hakettiği maddi ödüle ek olarak, bizden yalnızca dehanın alabileceği şeyi —hayranlığımızın ödülünü— hep alacaktır.

"Katıksız adalet, bütün değişimcilerin emek ve değişimin yaratılışından yalnızca *karşılıklı* yararlanmalarını değil, aynı biçimde, *eşit* yararlanmalarını da zorunlu kılar. İnsanların birbirleri ile değişebilecekleri yalnızca iki şeyleri vardır: emek ve emek ürünü. ... Adil bir değişim sistemine göre hareket ediliyor olsaydı, bütün nesnelere değerleri üretim maliyetinin tamamı ile belirlenecek; ve *eşit değerler her zaman eşit değerlerle değiştirilmiş olacaktı*. Örneğin bir şapka yapmak şapkacının bir gününü, ve bir çift ayakkabı yapmak ayakkabıcının da

aynı zamanını alırsa —her ikisinin de kullandığı malzemenin eşit değerde olduğu varsayımıyla— ve şapkacı ile ayakkabıcı, bu nesnelere birbirleri ile değışirlerse, yalnızca karşılıklı olarak değil, eşit olarak da yarar elde etmiş olurlar: herbiri aynı miktarda emek harcamıştır ve herbirinin kullandığı malzeme eşit değerde olduğundan, bir tarafın elde ettiği yarar, diğeri için zarar olamaz. Ama eğer, şapkacı, *bir* şapka karşılığında *iki* çift ayakkabı elde edecek [sayfa 69] olursa —zaman ve malzeme değeri önceki gibi kalmak koşuluyla— bu, açıkça haksız bir değışim olacaktır. Şapkacı, ayakkabıcının bir günlük emeğini dolandırmış olacaktır; ve şapkacı bütün değışimlerinde böyle hareket edecek olsa, *yarım yıllık* emeğine karşılık bir başka kimsenin *bütün bir yıllık* ürününü almış olur. Biz, bu güne dek bu en haksız değışim sisteminden başka bir sisteme göre davranmış değiliz — *işçiler*, yalnızca yarım yıllık bir değer karşılığında kapitaliste bütün bir yılın emeğini *vermişlerdir*— ve bugün çevremizde varolan zenginlik ve güç eşitsizliği, bireylerin fizik ve kafa güçlerinde varsayılan eşitsizlikten değil, bundan doğmuştur. Değışimlerdeki eşitsizliğin —bir fiyattan alıp başka bir fiyata satmanın— kaçınılmaz bir sonucu olarak, sonsuza dek, kapitalistler kapitalist olarak ve işçiler de işçi olarak — biri zalimler sınıfı ve öteki köleler sınıfı olarak— kalmaya devam edeceklerdir. ... Bundan ötürü, bu alışverişin tümü açıkça göstermektedir ki, kapitalistler ve mülk sahipleri, işçiye, bir haftalık emeği karşılığında, onun sırtından bir önceki hafta elde ettikleri zenginliğin bir parçasını vermekten başka bir şey yapmıyorlar! — ki bu, ona *bir şey* karşılığında *hiçbir şey* vermemek demeye gelir. ... Demek ki, üretici ile kapitalist arasındaki alışverişin tümü açık bir aldatma, katıksız bir maskaralıktır: gerçekte bu, binlerce durumda, apaçık ama yasallaştırılmış soygundan başka bir şey değildir." (Bray, s. 45, 48, 49 ve 50.)

"... İşverenin kazancı hiçbir zaman çalıştırılanın kaybı olma durumundan çıkmayacaktır — ta ki taraflar arasında değışim eşit olsun; ve toplum kapitalistler ve ücretliler olarak bölünmüş olduğca —üreticiler emeği ile geçinirken, ve kapitalist de bu emeğin kârı ile şişerken— değışimler asla eşit olamaz.

"Şurası açıktır ki" diye devam ediyor Bray, "ne tür hükümet kurmak istersek kuralım ... ahlaktan ve kardeşçe sevgiden sözedelim ... eşit olmayan değışimlerin bulunduğu yerde hiçbir karşılıklılık varolamaz. Değışim eşitsizlikleri mülk eşitsizliğinin nedenleri olarak bizi yiyip bitiren gizli [sayfa 70] düşmanlardır." (Bray, s. 51 ve 52.)

"Toplumun taşıdığı anlam ve amaç gözönüne alındığında şu sonuca da varılmıştır ki, yalnızca herkesin çalışması ve böylece değışimciler haline gelmesi yetmez, eşit değerler de her zaman eşit değerlerle değışmelidir — nasıl bir kimsenin kazancı asla bir ötekinin kaybı olmamalıysa, değer de hep üretim maliyeti ile belirlenmelidir. Ama gördük ki, toplumun bugünkü düzeni içinde ... kapitalist ve zengin kimsenin kazancı, her zaman işçinin kaybı oluyor —bütün hükümet biçimleri altında, değışimciler arasında eşitsizlik varoldukca, sonuç hep bu olacak ve yoksul kimse tümüyle zengin kimsenin merhametine terkedilecektir— ve değışimlerde eşitlik, ancak emeğin evrensel olduğu toplumsal düzenlerde sağlanabilir. ... Değışimlerin eşit olması durumundadır ki, mevcut kapitalistlerin zenginliği giderek çalışan sınıflara geçer." (Bray, s. 53-55.)

"*Bütün hükümet yükümlülükleri bir tarafa atılsa ve bütün vergiler kaldırılrsa bile*, bu eşit olmayan değışimler sistemi hoşgörüldükçe, üretici şimdi olduğu kadar yoksul, bilisiz ve çilekeş kalacaktır. ... Haklardaki bu durumu, toptan bir düzen değışikliğinden başka —emek ve değışimde eşitlikten başka— hiçbir şey değıştiremez. ... Üreticiler bir çaba gösterebilirler —ve onlar tarafından, kendi

kurtuluşları için, her çaba gösterilmelidir— zincirleri sonsuza dek çatır çatır parçalanacaktır. ... Siyasal eşitlik, bir amaç olarak da, bir araç olarak da gerçekleşmemiştir.

"Eşit değişimlerin sağlandığı yerde bir kimsenin kazancı ötekinin kaybı olamaz; çünkü o zaman, her değişim, emek ve zenginliğin bir *aktarımından* ibarettir, bir özveri değil. Demek ki, eşit değişimler üzerine kurulmuş bir toplumsal sistemde pinti bir kimse zengin olabilese de, onun zenginliği bizzat kendi emeğinin birikmiş ürününden ötede bir şey olmayacaktır. Bu zenginliğini değiştirebilir, ya da başkalarına verebilir ... ama zengin bir kimse çalışmayı bıraktıktan sonra uzun bir süre daha zengin olmayı sürdüremez. Değişimlerin eşitliği altında zenginlik, şimdi olduğu gibi, tüm tüketim [sayfa 71] artıklarının yerinin doldurulması gibi, doğurgan ve görünüşte kendi kendini oluşturan bir güce sahip olamaz; çünkü emek tarafından yenilenmedikçe zenginlik, bir kez tüketildi mi, sonsuza dek yitirilmiş olur. Şimdi *kâr* ve *faiz* diye adlandırılan şeyler, bu durumlarıyla, değişimlerin eşitliğine bağlı olarak varolamazlar; çünkü üretici ve dağıtımçı birbirleriyle aynı biçimde ödüllendirilecekler ve onların emeklerinin toplamı, yaratılan ve tüketicinin eline ulaştırılan eşyanın değerini belirleyecektir. ...

"Eşit değişimler ilkesi, demek ki, bizzat kendi yaratılışı gereği, *evrensel emeği* sağlamak zorundadır." (Bray, s. 67, 88, 89, 94, 109-110.)

İktisatçıların *komünizme* olan itirazlarını böylece çürüttükten sonra, bay Bray şöyle devam ediyor:

"Öyleyse, eğer en yetkin biçimiyle topluluğun toplumsal sisteminin başarıya ulaşması için bir karakter değişikliği zorunlu ise —ve aynı biçimde, eğer bugünkü sistem gerekli karakter değişikliğinin sağlanmasında ve insanı arzu edilen daha yüksek ve daha iyi duruma hazırlamakta hiçbir koşul ve kolaylık sağlamıyorsa— açıktır ki, bu şeyler, ister istemez oldukları gibi kalmalıdır, ... ya da hazırlayıcı bir adım —; kısmen bugünkü ve kısmen de arzu edilen sistem niteliğinde bir hareket— bütün hataları ve budalalıkları ile birlikte toplumun ona gidebileceği ve oradan, onlar olmaksızın toplum sisteminin ve eşitliğin o haliyle var olamayacağı niteliklerle donanmış olarak ileriye doğru hareket edebileceği bir ara-dinlenme yeri bulunmalı ve kullanılmalıdır." (Bray, s. 134.)

"Bu hareketin tümü, yalnızca, en basit biçimde bir işbirliğini gerektirecektir. ... Üretim maliyeti her seferinde değeri belirleyecektir; ve eşit değerler hep eşit değerlerde değişilecektir. Eğer bir kimse tüm bir hafta ve öteki de yalnızca yarım hafta çalıştıysa, birincisi sonuncusundan iki kat fazla ödüllendirilecektir; ama birine yapılan bu fazla ödeme ötekinin zararına olmayacağı gibi, ikinci adamın uğradığı kayıp da hiçbir biçimde birincinin sırtına binmeyecektir. Her kişi birey olarak aldığı ücreti aynı değerdeki metalarla değişecektir; [sayfa 72] ve bir kimsenin ya da bir zanaatın kazancı, hiçbir durumda bir başka kimseye veya başka zanaata zarar vermeyecektir. Her bireyin kazancını ya da zararını *yalnızca* kendi emeği *belirleyecektir*. ...

"... Genel ve yerel zanaat kurumları aracılığı ile ... tüketim için gerekli çeşitli metaların miktarları —herbirinin diğerine olan göreceli değeri— çeşitli zanaatlarda gerekli olan işçi sayıları ve iş tanımları — ve üretim ve dağıtımla ilgili bütün diğer hususlar, bugünkü düzenlemeler içinde, bir tek şirket için olduğu kadar, bir ulus için de aynı kolaylıkla, kısa bir sürede belirlenebilir. ... Yürürlükteki sistemde nasıl bireyler aileleri ve aileler de kentleri oluşturuyorlarsa, anonim değişiklik sağlandıktan sonra da bu aynen böyle olacaktır. Kent ve köylerdeki nüfus dağılımı kötü olmakla birlikte, bu duruma doğrudan elatılmayacaktır. ... Bu anonim sistemde, bugün de olduğu gibi, her birey istediği kadar

biriktirmekte ve bu birikimlerden uygun gördüğü anda ve yerde yararlanmakta özgür olacaktır. ... Topluluğun büyük üretici kesimi ... hepsi de çalışan, üreten ve ürünlerini en yetkin eşitlik zemini üzerinde değişen sonsuz sayıda daha küçük kesimlere bölünmüştür. ... *Üretici güçlerde ortak mülkiyete* bağıntılı olarak *üretimlerde bireysel mülkiyeti* kabullenecek bir biçimde kurulmuş olduğundan, —her bireyi bizzat kendi çabalarına bağımlı yaptığından ve aynı zamanda doğanın ve sanatın sağladığı her üstünlüğe eşit olarak katılmasına olanak tanıdığından—, bu anonim değişiklik (ki komünizme varmak için bugünün toplumuna verilen ödünden başka bir şey değildir), toplumu olduğu gibi almaya ve başka ve daha iyi değişikliklere yol hazırlamaya uygundur." (Bray, s. 158, 160, 162, 168 ve 194.)

Şimdi geriye yalnızca birkaç sözcükle bay Bray'i yanıtlamak kalıyor, o bay Bray ki, biz olmadan ve bize karşın, M. Proudhon'un ayağını kaydırıp onun yerine geçmeyi becermiştir; bir farkla ki, bay Bray, insanlık adına son sözü söylemiş olmak iddiasından çok uzakta, bugünkü toplum ile ortaklaşa düzen arasında bir geçiş dönemi için iyi olduğunu [sayfa 73] sandığı önlemler önermekle kalmıştır.

Pierre'in bir saatlik emeği, Paul'ün bir saatlik emeği karşılığında değişilir. Bu, bay Bray'in temel aksiyomudur. Diyelim ki, Pierre'in önünde oniki saatlik emek vardır, Paul'ün önünde de yalnızca altı. Pierre, Paul ile, yalnızca, altıya karşı altılık bir değişim yapabilecektir. Bunun sonunda Pierre'in elinde fazladan altı saatlik emek kalacaktır. Pierre, bu altı saatlik emek ile ne yapacak?

Ya hiçbir şey yapmayacak — ki, bu durumda boşuboşuna altı saat çalışmış olur; ya ödeşmek için, bir altı saat daha çalışmadan oturacak; ya da, son çare olarak, hiçbir yerde kullanamadığı bu altı saatlik emeği pazarlık anında Paul'e verecektir.

Sonuçta Pierre, Paul'den daha fazla ne kazanmış olacaktır? Birkaç saat emek mi? Hayır! Yalnızca boş zaman kazanmış olacaktır; altı saat aylak aylak dolaşmak zorunda kalacaktır. Ve bu yeni aylaklık hakkının, yeni toplumda yalnızca beğenilecek bir şey olmakla kalmayıp, aranan bir şey de olması için, bu toplum en yüce mutluluğu tembellikte bulmak, ve çalışmaya, her ne pahasına olursa olsun kurtulmak zorunda olduğu ağır bir pranga gözüyle bakmak durumunda kalacaktır.

Örneğimize dönecek olursak, Pierre'in Paul'den fazla olarak kazanmış olduğu bu boş saatler keşke gerçekten bir kazanç olsa bari! Hiç de değil. İşe yalnızca altı saat çalışmayla başlayan Paul, Pierre'in ancak aşırı çalışmayla başlayıp elde ettiği sonuca sürekli ve düzenli bir çalışma ile ulaşır. Herkes Paul olmak isteyecektir, Paul'ün durumuna geçmek için bir rekabet olacaktır, tembellik konusunda bir rekabet.

Eee, öyleyse! Eşit miktarlarda emek değişimi bize ne getirmiş oldu? Aşırı üretim, aşınma, işsizliği izleyen emek fazlası; kısacası, bugünün toplumunda gördüğümüz ekonomik ilişkiler, eksi, iş rekabeti.

Hayır! Yanılıyorz! Pierre'lerin ve Paul'lerin bu yeni toplumunu kurtarabilecek bir yol daha var. Elinde arta kalmış olan bu altı saatlik emek ürününü Pierre, kendi başına [sayfa 74] tüketecektir. Ama üretim yaptığından ötürü değişimde bulunmak zorunda olmadığı anda, değişim için üretimde bulunma gereksinmesini duymayacaktır; ve değişim ve işbölümü üzerinde kurulmuş bir toplum varsayımı tümüyle yerlebir olacaktır. Değişimin ortadan kalkması basit gerçeği ile değişim eşitliği kurtarılmış olacaktır: Paul ve Pierre, Robinson'un durumuna ulaşacaklardır.

Demek ki, toplumun bütün üyelerinin gerçek işçiler olduğu düşünülürse, eşit miktarlarda emek-zamanı değişimi, ancak maddi üretim üzerinde

harcanacak saat miktarı konusunda önceden bir anlaşma varsa mümkündür. Ama böyle bir anlaşma bireysel değişimi yadsır.

Başlangıç noktamız olarak, yaratılmış ürünlerin dağılımını değil de, üretim eylemini alacak olursak, gene aynı sonuca ulaşırız. Büyük sanayide, Pierre, kendi çalışma süresini tek başına saptamakta özgür değildir, çünkü atelyeyi oluşturan bütün Pierre'lerin ve bütün Paul'lerin işbirliği olmaksızın Pierre'in emeği hiçbir şeydir. Bu, İngiliz fabrika sahiplerinin *on saat yasasına* karşı gösterdikleri inatçı direnmeyi çok güzel açıklıyor.[a8] Çok iyi biliyorlar ki, kadın ve çocuklara bahşedilecek iki saatlik bir çalışma azaltması, yetişkin erkeklerin çalışma sürelerinde de eşit bir azaltmayı birlikte getirecektir. Çalışma saatlerinin herkes için eşit olması, büyük sanayinin doğasında vardır. Bugün sermayenin ve işçilerin kendi aralarındaki rekabetin sonucu olan şey, yarın, emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi koparıp atarsanız, üretici güçler toplamı ile varolan gereksinimler toplamı arasındaki ilişki üzerine dayandırılmış gerçek bir anlaşma olacaktır.

Ama böyle bir anlaşma bireysel değişimin mahkûm edilmesi demektir, ve biz, gene ilk sonucumuza geri dönmüş bulunuyoruz!

İlke .olarak, ürünlerin değişimi diye bir şey yoktur — üretimde elbirliği yapmış emek değişimi vardır. Ürünlerin değişim biçimi, üretici güçlerin değişim biçimine dayanır. Genel olarak, ürünlerin değişim biçimi, üretim biçimine tekabül eder. Sonucusunu değiştirin, bunun sonucunda [sayfa 75] birincisi de değişecektir. Böylece, toplum tarihinde, ürünlerin değişim biçimi, onları üretme biçimi tarafından düzenleniyor. Bireysel değişimin kendisi de, sınıfların uzlaşmaz karşıtlığına tekabül eden belirli bir üretim biçimine tekabül ediyor. Dolayısıyla, sınıfların uzlaşmaz karşıtlığı olmaksızın, bireysel değişim olmaz.

Ama saygıdeğer vicdan, bu açık gerçeği görmeyi reddediyor. Kişi, bir burjuva oldu mu, bu uzlaşmaz karşıtlık ilişkisinde, hiç kimsenin bir başkasının sırtından kazanmasına izin vermeyen bir uyumluluk ilişkisi ve sonsuz adalet görmeden edemez. Burjuva için bireysel değişim, uzlaşmaz sınıf karşıtlıkları olmaksızın da varolabilir. Ona göre bunlar, birbirlerinden tamamen kopuk iki ayrı şeydir. Bireysel değişim, burjuvanın onu anladığı kadarıyla, gerçekte fiilen varolan bireysel değişime benzemekten çok uzaktır.

Bay Bray, saygıdeğer burjuva *kuruntusunu*, ulaşmayı arzuladığı bir *ideal'e* dönüştürüyor. İçinde bulduğu tüm uzlaşmaz karşıtlık öğelerinden arınmış, saflaştırılmış bir bireysel değişimde, toplumun genellikle benimsemesini arzuladığı bir "eşitlikçi" ilişki görüyor.

Bay Bray, bu eşitlikçi ilişkinin, dünyaya uygulamak istediği bu *düzeltici idealin*, gerçek dünyanın yansımından başka bir şey olmadığını; ve bundan ötürü de

ÜÇ DEĞERİN ORANTILILIĞI YASASININ UYGULANMASI

A) PARA

"Altın ve gümüş, değerleri oluşturulmuş ilk metaldir." [I, 69.]

Böylece altın ve gümüş, M. Proudhon tarafından "oluşturulmuş değer" in ilk uygulamaları oluyorlar. Ve M. Proudhon, ürünlerin değerini, onların içinde cisimleşmiş oransal emek miktarı ile belirleyerek meydana getirdiğinden

yapmak zorunda olduğu tek şey, altın ve gümüş değerlerindeki *değişmelerin* her zaman onları üretmek için harcanmış emek-zamanındaki değişmelerle açıklandığını kanıtlamak oluyor. Ancak M. Proudhon'un bunu yapmaya hiç niyeti yoktur. O, altın ve gümüşten meta olarak değil, para olarak sözetmektedir.

Onun bütün mantığı, eğer buna mantık denirse, emek-zamanı ile değerlendirilme özelliklerine sahip bütün metaların çıkarları için, altın ve gümüşün *para* olarak kullanılma [sayfa 77] yetenekleriyle hokkabazlık etmekten ibarettir. Bu hokkabazlıkta kötü niyetten çok, saflık olduğu kesindir.

Yararlı bir ürün, bir kez onu üretmek için gerekli emek-zamanı ile değerlendirildi mi, her zaman değişimde kabullenilebilir; bakın, diye haykırıyor M. Proudhon, benim arzuladığım "değişebilirlik" koşulları altında varolan altın ve gümüşü görün! Öyleyse altın ve gümüş, oluşma aşamasına ulaşmış değerlerdir: bunlar M. Proudhon'un düşüncesinin cisimleşmesidirler. Bu örneği, seçtiğinden ötürü M. Proudhon bundan daha mutlu olamazdı. Altın ve gümüş başka metalar gibi emek-zamanı ile değerlendirildiklerinden, meta olma yetenekleri dışında, değişimin evrensel öğeleri olma, para olma yeteneğine de sahiptirler. Şimdi, altın ve gümüşü emek-zamanı ile "oluşmuş değer" in bir uygulaması olarak alınca, değerleri emek-zamanı tarafından meydana getirilmiş bütün metaların her zaman değişilebilir olacaklarını, para olacaklarını kanıtlamaktan daha kolay bir şey yoktur.

M. Proudhon'un aklına çok basit bir soru takılıyor. Altın ve gümüşün, "oluşturulmuş değer" in simgeleri olma ayrıcalığına sahip bulunmaları nedendir?

"Kullanımın değerli madenlere yüklediği özel görev, ticaret aracı olarak iş yapma görevi, tamamıyla görenekseldir ve herhangi bir başka meta, belki daha az kullanışlılıkla, ama aynı güvenilirlikle bu görevi yerine getirebilirdi. İktisatçılar bunu teslim ederler ve buna birden fazla örnek gösterirler. Öyleyse para olarak madenlere gösterilen bu evrensel tercihin nedeni ne? Ve para görevlerinin bu uzmanlaşması —ki ekonomi politikte bir benzeri daha yoktur— nasıl açıklanabilir? ... Parayı meydana çıkarmış gibi görünen *dizileri yeniden kurmak* ve böylece bu diziyi gerçek kökenine dek izlemek mümkün müdür?" [I, 68-69.]

M. Proudhon, soruyu doğrudan doğruya bu terimlerle formüle etmekle, *paranın* varlığını varsaymış bulunuyor. Kendi kendisine sorması gereken ilk soru şu olmalıydı: gerçekte meydana getirilmiş oldukları biçimiyle değişimlerde, örneğin, özel değişim unsurları yaratarak değişilebilir değeri [sayfa 78] bireyselleştirmek neden gerekli olmuştur? Para, bir şey değildir; toplumsal bir ilişkidir. Para ilişkisi neden işbölümü vb. türünden herhangi bir başka ekonomik ilişki gibi bir üretim ilişkisidir? Eğer M. Proudhon bu ilişkiyi doğru-dürüst hesaba katmış olsaydı, parayı bir istisna, bilinmeyen ya da yeniden kurulmayı gerektiren bir diziden kopmuş bir öge olarak görmeyecekti.

Tersine, bu ilişkinin bir halka olduğunu ve bu biçimiyle tüm bir başka ekonomik ilişkiler zincirine yakından bağlı olduğunu; bu ilişkinin, bireysel değişimin tekabül ettiğinden ne fazla ne eksik, belirli bir üretim biçimine tekabül ettiğini fark edecekti. Fakat o ne yapıyor? O, parayı bir bütün olarak gerçek üretim biçiminden koparmakla işe başlıyor ve ondan sonra da onu, hayal ürünü bir dizinin yeniden kurulması gereken bir dizinin ilk ögesi yapıyor.

Belirli bir değişim ögesine, yani paraya olan zorunlu gereksinme bir kez farkedildi mi, geriye açıklanması gereken tek şey, bu özel görevin neden herhangi bir başka metaya değil de, altın ve gümüşe düştüğü oluyor. Bu, üretim ilişkileri zinciri ile değil de, altın ve gümüşün madde olarak yaratılışlarından gelen, belirli nitelikleriyle açıklanan ikincil bir sorundur. Eğer bütün bunlar, iktisatçıları, M. Proudhon'un onları kınadığı gibi, bir kez olsun "kendi bilimlerinin

alanı dışına çıkartıp fizik, mekanik, tarih ve benzerleriyle uğraştırdıysa", onlar, yalnızca yapmak zorunda oldukları şeyi yapmışlardır. Sorun artık ekonomi politiğin alanı içinde değildi.

M. Proudhon, "değerli madenlerin durumlarını, onların ayrıcalıklı durumlarını belirleyen *ekonomik nedeni* hiçbir iktisatçı ne görmüş ne de anlamıştır" diyor. [I, 69.]

Hiç kimsenin görmediği ve anlamadığı —kuşkusuz haklı nedenlerden ötürü — bu ekonomik nedeni, M. Proudhon görmüş, anlamış ve gelecek kuşaklara miras olarak bırakmıştır.

"Başka hiç kimsenin farkına varmadığı şey, bütün metalar arasında değerleri ilk oluşunların altın ve gümüş olduğudur. Ataerkil dönemde, altın ve gümüş hâlâ külçe olarak takas edilmekte ve değişilmekteydi. Ama daha o zamanlar bile [sayfa 79] bunlar, gözle görülür bir üstün olma eğilimi göstermişler ve önemli oranda tercih edilmişlerdir. Hükümdarlar bunları yavaş yavaş ele geçirmişler ve üstlerine mühürlerini vurmuşlardır: ve bu hükümdarca tasdikten, para, yani ticaretin hiçbir sarsıntısına aldırmayan, belirli bir oransal değeri koruyan ve bütün dönemlerde kendisini kabul ettiren *par excellence*[25] meta doğmuştur. ... Altın ve gümüşün ayırdedici niteliği, yineliyorum, madensel özellikleri, üretimlerindeki güçlükler ve, hepsinden önemlisi, devlet otoritesinin müdahalesi sayesinde bunların çok önceden meta olarak değişmezlik ve güvenilirlik kazanmış olmalarıdır."

Bütün metalar arasında değerleri ilk oluşunların altın ve gümüş olduğunu söylemek, daha önce bütün olanlardan sonra, para durumuna ilk ulaşunların altın ve gümüş olduğunu söylemektir. M. Proudhon'un büyük ifşaati, kendisinden önce kimsenin bulamadığı gerçek, işte budur.

Eğer bu sözlerle, M. Proudhon, bütün metalar arasında üretim tarihleri en eski olanların altın ve gümüş olduğunu anlatmak istiyorsa, bu onun, okurlarını eğlendirmek için yaptığı varsayımlardan başka bir şey olmasa gerektir. Bu ataerkil bilgiçlik üzerinde ısrarla durmak istemiş olsaydık, ilk bilinen nesne olması gereken demir vb. gibi temel gereksinme nesnelere üretilmesine gereksinme duyulduğu zaman konusunda onu haberdar ederdik. Adam Smith'in klasik yayını da kendisine bırakacağız.[a9]

Ama bütün bunlardan sonra nasıl oluyor da M. Proudhon bir değer oluşturulduğundan söz etmeyi sürdürebiliyor, çünkü bir değer asla kendi başına oluşturulmaz. Bir değer, yalnızca tek başına onu üretmek için gerekli zaman ile değil, ama aynı süre içinde yaratılabilecek her türden başka ürün miktarına ilişkin olarak da oluşturulur. Demek ki, altın ve gümüş değerlerinin oluşturulmaları, birkaç başka ürünün bundan daha önce oluşturulmuş bulduklarını varsayar.

Öyleyse altın ve gümüşte "oluşturulmuş değer" durumuna [sayfa 80] ulaşan meta değil, para durumuna ulaşan M. Proudhon'un "oluşturulmuş değer"idir.

M. Proudhon'a göre değer oluşma evresinden geçmiş oldukları için altın ve gümüşe öteki ürünlerden daha önce para durumuna yükselme üstünlüğü vermiş olan bu "*ekonomik nedenler*"i şimdi daha yakından inceleyelim.

Bu ekonomik nedenler şunlardır: "gözle görülür bir üstün olma eğilimi", "ataerkil dönemde" bile "önemli oranda tercih edilme", ve gerçek olgu üzerine söylenmiş öteki gereksiz sözler — ki bunlar M. Proudhon'un olguyu açıklamak üzere işin içine soktuğu olayları çoğaltarak olguyu da çoğaltıklarından, güçlüğünü artırmaktadırlar. M. Proudhon'un sözde ekonomik nedenleri bunlardan ibaret değildir. İşte mutlak, karşı konulmaz bir güç daha:

"Para, hükümdarca, tasdikten doğar: hükümdarlar altın ve gümüşü ele geçirirler ve onlara kendi mühürlerini vururlar." [I, 69.]

Demek ki, hükümdarların kaprisleri, M. Proudhon'a göre, ekonomi politikte en yüce nedendir.

Gerçekten de, bütün çağlarda ekonomik koşullara boyun eğenlerin hükümdarlar olduğunu ve onların ekonomik koşullara hiçbir zaman zorla yasa kabul ettiremediklerini bilmemesi için kişinin her çeşit tarihsel bilgiden yoksun bulunması gerekir. Yasalar, siyasal olsun, medeni olsun, ekonomik ilişkilerin iradelerini açığa vurmaktan, sözcüklerle ifade etmekten öteye bir şey yapmazlar. Altın ve gümüşe mühürünü vurarak onların değişimin evrensel öğeleri yapmak üzere eline geçiren hükümdar mı olmuştur? Yoksa değişimin bu evrensel öğeleri mi hükümdarı ele geçirmişler, onu kendilerine mühürünü vurmaya ve böylece kendilerine siyasal takdis vermeye zorlamışlardır?

Paraya vurulmuş ve hâlâ da vurulmakta olan mühür, onun değerini değil, ağırlığını gösterir. M. Proudhon'un sözünü ettiği değişmezlik ve güvenilirlik, yalnızca para standardı için geçerlidir; ve bu standart, bir sikke parada ne kadar madenî madde olduğunu gösterir. "Bir gümüş markın[26] [sayfa 81] yaratılışından gelen bütün değeri", diyor Voltaire her zamanki sezgisiyle, "yarım poundun sekiz ons çekmesi gibi, bir mark gümüşdür. Bu yaratılıştan gelen değeri oluşturan, yalnızca ağırlık ve standarttır." (Voltaire, *Système de Law.*)[27] Ama bir ons altın ya da gümüşün değeri ne kadardır sorusu gene de karşılıksız kalıyor. *Grand Colbert* mağazasından alınmış bir kaşmir, *saf yündür* etiketi taşısa bile, bu etiket size kaşmirin değerinin ne olduğunu söylemeyecektir. Yünün değeri ne kadardır sorusu gene yanıtız kalacaktır. "Fransa kralı Philip I" diyor M. Proudhon "para yapımının tekeline sahip bulunduğundan, bir ürünün tekeline sahip her zanaatçının yaptığını yapabileceğini sanarak, Charlemagne'ın altın pounduna üçte-bir oranında maden alaşımı katıyor. Philip'in ve onu izleyenlerin bunca suçlanmalarına yolaçan paranın altın değerinin bu düşürülmesi olayı gerçekte neydi? Ticari uygulama açısından bu çok geçerli bir karardı, ama arz ve talebin değeri ayarlamaları gibi, ya yapay bir kıtlık yaratarak ya da imalatı tekelleştirerek şeylere biçilen değeri ve bunun sonucu da şeylerin değerini yükseltmenin mümkün olduğunu, ve bunun, tahıl, şarap, yağ ya da tütün için olduğu gibi, altın ve gümüş için de geçerli olduğunu sanmak çok sakat bir ekonomi bilimidir. Ama Philip'in parası gerçek değerine indirgenir indirgenmez bu hile açığa çıktı ve uyruklarından elde edeceğini sandığı kazanç tutarında kendisi zarara uğradı. Buna benzer her girişimin sonucu hep aynı olmuştur." [I, 70-71.]

Sayısz kez kanıtlanmıştır ki, eğer bir prens paranın altın değerini düşürmeyi kafasına korsaa, bundan zararlı çıkacak olan kendisidir. Parayı ilk çıkarışında bir kez kazandığını, kalp paranın vergi vb. biçiminde kendisine her geri gelişinde kaybeder. Ama Philip ve ardılları, kendilerini bu kayba karşı azçok koruyabilmişlerdir, altın değeri düşürülmüş para bir kez dolaşıma sokulunca, paranın derhal gene eski [sayfa 82] ayar üzerinden kesimi için emir vermişlerdir.

Bunun yanında, eğer Philip I, gerçekten M. Proudhon gibi düşünmüş olsaydı, "ticari açıdan" hiç de iyi etmiş olmayacaktı. Bunların değeri arz ile talep arasındaki ilişki tarafından belirleniyor diye, altının ve öteki bütün metaların değerlerini değiştirebileceğini sanmakla, ne Philip I ve ne de M. Proudhon, ortaya herhangi bir ticari deha koymuş olmuyorlar.

Eğer kral Philip bir ölçek buğdayın bundan böyle iki ölçek buğday olarak adlandırılacağını ilan etseydi, bir dolandırıcı olmuş olurdu. Bütün rantiyeleri, yüz ölçek buğday almış olan bütün insanları aldatmış olurdu. Bütün bu insanların yüz yerine, elli almalarına neden olurdu. Kralın yüz ölçek buğday borcu olduğunu varsayın; bu durumda yalnızca elli ölçek vermek zorunda olacaktı.

Ama bu tür bir yüz ölçek, ticarete zaten asla elli ölçekten fazla etmeyecekti ki. Adını değiştirmekle, şeyin kendisini değiştirmiş olmayız. İster arz edilen olsun, ister talep edilen, buğday miktarı, yalnızca bu ad değiştirmeye ne azaltılmış, ne de çoğaltılmış olacaktır. Böylece, bu ad değiştirmeye karşın, arz ile talep arasındaki ilişki aynen kalacağından, buğdayın fiyatı hiçbir gerçek değişikliğe uğramayacaktır. Şeylerin arz ve taleplerinden sözettiğimizde, şeylerin adlarının arz ve talebinden sözediyor olmayız. M. Proudhon'un dediği gibi, Philip I bir altın ve gümüş yapımcısı değil, sikkeler için ad yapan bir kişiydi. Elinizdeki Fransız kaşmirlerini Asya kaşmirleri diye satarak bir ya da iki alıcıyı kandırabilirsiniz; ama hile bir kez açığa çıktı mı, o sözümona Asya kaşmirlerinizin fiyatı, Fransız kaşmirlerinin fiyatına düşecektir. Altın ve gümüşe sahte bir etiket koyduğunda, kral Philip, insanları bu hile açığa çıkmadığı sürece kandırabilmişti. Herhangi bir başka bakkal gibi, o da, müşterilerini elindeki mallar konusunda yalan beyanda bulunarak, aldatmıştı ki, bu uzun süremezdi. Er ya da geç o da ticaret kurallarının darbesini yemeye mahkûmdu. M. Proudhon'un kanıtlamak istediği şey bu mudur? Hayır. Ona göre para değerini ticaretten değil, [sayfa 83] hükümdardan alır. Ve bununla o, gerçekte neyi kanıtlamıştır? Ticaretin hükümdardan daha hükümdar olduğunu. Bırakın hükümdar bir markın gelecekte iki mark edeceğini ilan ededursun, ticaret, bu iki markın daha önce bir mark ne ediyorsa ondan daha fazla etmediğini söyleyip duracaktır.

Ama değer emek miktarı ile belirlenmesi sorunu, bütün bunlara karşın, bir adım olsun ileriye götürülmüş olmuyor. (Bir zamanlar bir mark olan) bu iki markın, üretim maliyetiyle mi, yoksa arz ve talep yasasıyla mı belirlendiği sorusu hâlâ yanıt bekliyor.

M. Proudhon devam ediyor: "Şu da akılda tutulmalıdır ki, paranın değerini düşürme yerine kralın gücü onun hacmini iki katma çıkarmaya yetseydi, altın ve gümüşün değeri, her zaman oran ve denge nedenleri yüzünden, derhal yarı yarıya düşerdi." [I, 71.]

M. Proudhon'un başka iktisatçılarla paylaştığı bu görüş geçerliyse eğer, bu, hiçbir biçimde M. Proudhon'un orantılılığından yana değil, öteki iktisatçıların arz ve talep öğretilerinden yanadır. Çünkü iki katma çıkarılmış altın ve gümüş hacmi içinde cisimleşmiş emek miktarı ne olursa olsun, talebin aynı kalıp arzın iki katına çıkması üzerine altın ve gümüş değeri yarı yarıya düşmüş olur. Ama "*orantılılık yasası*" bu kez de kazara, hani o kadar horgörülen arz ve talep yasası ile karıştırılmış olmasın sakın? Aslında M. Proudhon'un bu gerçek oranı o denli esnek, o denli çok sayıda dönüşüm, bileşim ve değişimlerde bulunma yeteneğine sahip ki, bunun bir kez olsun arz ile talep arasındaki ilişki ile çakışmış olması pekâlâ mümkündür.

"Her metal", altın ve gümüşün oynadıkları rol temeli üzerinde "uygulamada olmasa bile, hiç değilse hukuken değişim içinde geçerli" kılmak, bu rolü ters anlamak demektir. Altın ve gümüş, ancak uygulamada geçerli olduklarından ötürüdür ki, hukuken de geçerlidirler; ve bugünkü üretim örgütü bir evrensel değişim aracına gereksinme duyduğundan ötürüdür ki, uygulamada geçerlidirler. Hukuk, olgunun resmen tanınmasından ibarettir. [sayfa 84]

Gördük ki, M. Proudhon'un oluşumunu tamamlamış değer bir uygulaması olarak para örneğini seçmiş olması, o kendi değişilebilirlik öğretisinin tümünü yutturabilmek içindir; yani kendi üretim maliyeti ile değerlendirilen her metanın para olma durumuna ulaşması gerektiğini kanıtlayabilmek içindir. Bütün metalar arasında yalnızca altın ve gümüşün para olarak kendi üretim maliyetleri ile *belirlenmedikleri* münasebetsiz olgusu bulunmasaydı, bütün bunlar pek yerinde olacaktı; ve bu olgu o denli gerçektir ki, altın ve gümüşün yerini dolaşım içinde kâğıt alabilir. Dolaşım gereksinimleri ile ister kâğıt, ister

altın, ister platin ya da bakır olsun, çıkartılan para miktarı arasında gözlemlenen belirli bir oran olduğu sürece, paranın nominal değeri ile yaratılışından gelen değeri (üretim maliyeti) arasında gözlemlenecek bir orandan sözedilemez. Uluslararası ticarete para, kuşkusuz, herhangi bir başka meta gibi, emek-zamanı ile belirlenir. Ama şurası da bir gerçektir ki, uluslararası ticarete altın ve gümüş, para olarak değil, ürün olarak değişim araçlarıdır. Başka bir deyişle, bunlar, M. Poudhon'a göre, kendilerine özgü nitelikleri olan o "değişmezlik ve güvenilirlik", "hükümdarlık takdisi" niteliklerini yitirirler. Ricardo bu gerçeği o denli iyi anlamıştır ki, bütün sistemini emek-zamanı ile belirlenen değer üzerine oturtuktan ve "*Altın ve gümüş*, öteki bütün metalar gibi, yalnızca onları üretmek ve piyasaya getirmek için gerekli emek miktarı oranında değerlidirler" dedikten sonra, bununla birlikte *para* değerinin, onu oluşturan maddede cisimleşmiş emek-zamanı ile değil, yalnızca arz ve talep yasası ile belirlendiğini ekliyor. "Her ne kadar [kâğıt para] yaratılışından gelen bir değere sahip değilse de, miktarı sınırlandırıldığında, değişimdeki değeri eşit nitelikteki bir sikkenin, ya da o sikkenin içindeki külçe altının değeri kadar büyük olur. Aynı ilkeye göre, yani miktarın sınırlandırılmasıyla içindeki altın miktarı düşürülmüş bir sikke, eğer yasal ağırlıkta ve incelikteyse, gerçekte içerdiği maden miktarı değeri ile değil, taşınması gereken değer ile dolaşımında bulunur. Buna uygun olarak İngiliz para tarihinde [sayfa 85] görüyoruz ki, paranın değeri hiçbir zaman içindeki altın miktarındaki düşüş oranında düşürülmemiştir; bunun nedeni, para miktarının hiçbir zaman yaratılışından gelen değerindeki düşüş oranında artırılmamış olmasıdır." (Ricardo, aynı yapıt [s. 206-207].)

Ricardo'nun yapıtının bu sayfasında J. B. Say şu gözlemde bulunuyor.

"Bütün değerlerin temelini, bir meta meydana getirmek için gerekli-emek miktarı değil, o metaya duyulan ve metanın kıtlığı ile dengelenen gereksinme olduğuna bu yazarı inandırmak için bu *örnek* sanırım yeterli olacaktır." [28]

Demek ki, Ricardo için artık emek-zamanı ile belirlenen bir değer olmayan ve J. B. Say'nin, bundan ötürü, öteki değerlerin de emek-zamanı ile belirlenemeyeceklerine Ricardo'yu inandırmak için örnek olarak aldığı para, J. B. Say tarafından yalnızca arz ve talep ile belirlenen bir değere örnek diye alınan bu para, diyorum, M. Proudhon'a göre emek-zamanı ile oluşturulan değer uygulanmasının *par excellence* örneği olmaktadır.

Bu konudaki sözlerimizi sonuçlandıralım: para, emek-zamanı tarafından "oluşturulan" bir değer değilse eğer, bunun M. Proudhon'un gerçek "oranı" ile de ortak hiçbir yanı yoktur. Değişimin evrensel öğeleri olarak hizmet görme özel işlevine sahip olduklarından ötürü, altın ve gümüş her zaman değişebilirler; yoksa asla zenginliğin toplam tutarına orantılı bir miktarda var olduklarından ötürü değil; ya da, daha iyi bir biçimde söylemek gerekirse, altın ve gümüş her zaman orantılıdır, çünkü bütün metalar arasında yalnız bunlar, toplam zenginlik tutarına ilişkin miktarları ne olursa olsun, para olarak değişimin evrensel öğeleri olarak hizmet ederler. "Bir dolaşım, hiçbir zaman, taşacak kadar bol olamaz; çünkü değerini azaltmakla miktarını aynı oranda artırmış ve değerini artırmakla da miktarını aynı oranda azaltmış olursunuz." (Ricardo, [II, 205].) [sayfa 86]

"Bu ekonomi politik ne karışık imiş!" diye haykırıyor M. Proudhon . [I, 72.]

" 'Lanetlenmiş altın!' diye küstahça bağılıyor bir komünist" (M. Proudhon'un ağzından). "Pekâlâ şöyle de diyebilirsiniz: lanetlenmiş buğday, lanetlenmiş bağlar, lanetlenmiş koyunlar! — çünkü tıpkı altın ve gümüş gibi, *her ticari değer*, tamı tamına kesin belirlenmesine kavuşmalıdır". [I, 73.]

Koyunları ve bağları para durumuna getirme düşüncesi yeni değildir.

Fransa'da bu düşünce Louis XIV dönemine aittir. O dönemde para, yenilmez gücünü kabul ettirmeye başladığından, bütün öteki metaların değer yitirmesinden yakınılmakta ve "her ticari değer" in tamı tamına kesin olarak belirleneceği, yani para olma durumuna ulaşacağı anın gelmesi sabırsızlıkla beklenmekteydi. Fransız iktisatçılarından en eskilerinden Boisguillebert'in yazılarında bile şu satırlarla karşılaşırız: "O zaman geldiğinde para, sayısız rakibinin gerçek değerlerine yeniden kavuşmuş metalar biçiminde ortaya çıkmakla, yine doğal sınırları içine itilecektir." (*Economistes financiers du XVIIIe siècle*, Daire baskısı, s. 422.)

Görülüyor ki, burjuvazinin ilk kuruntuları aynı zamanda onun son kuruntularıdır da.

B) ARTI-EMEK

"Ekonomi politik konusunda yazılmış yapıtlarda şu anlamsız varsayımı görürüz: *Her şeyin fiyatı iki katına çıkartılacak olsa. ... Sanki her şeyin fiyatı, şeylerin birbirlerine olan oranı değilmiş gibi — ve sanki kişi bir oranı, bir ilişkiyi, bir yasayı iki katma çıkartabilirmiş gibi!*" (Proudhon, c. I, s. 81.)

İktisatçılar bu hataya, "orantı yasası" nı ve "oluşturulmuş değer" i nasıl uygulayacaklarını bilmediklerinden düşmüşlerdir.

Ne yazık ki, M. Proudhon'un aynı yapıtında, c. I, s. 110'da, şu anlamsız varsayımı buluyoruz: "eğer ücretler genel olarak yükselirse her şeyin fiyatı da artar". Ayrıca, [sayfa 87] ekonomi politik konusundaki yapıtlarda tümceyi soru biçiminde bulursak, bunun bir açıklamasını da buluruz. "Kişi bütün metaların fiyatlarının yükselip alçalmasından söz ediyorsa, o kişi her zaman bir meta bunun dışında tutar. Dışta tutulan bu meta, genellikle, para ya da emektir." (*Encyclopaedia Metropolitana or Universal Dictionary of Knowledge*, c. IV, Senior tarafından yazılmış makale: *Political Economy*, London 1836. Sözkonusu olan tümceye ilişkin olarak ayrıca bkz: J. St. Mili, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, London 1844 ve Tooke: *A History of Prices*, vb., London 1838.)

Şimdi "oluşturulmuş değer" in *ikinci uygulamasına* ve öteki oranlara geçelim — bunların biricik kusuru orandan yoksun bulunmalarıdır. Ve M. Proudhon'un burada koyunların *paraya çevrilmelerinden* daha mutlu olup olmadığını görelim.

"İktisatçılar tarafından genellikle kabullenilen bir aksiyom da şöyledir: her emek bir artı bırakmak zorundadır. Benim görüşüme göre bu önerme evrensel ve mutlak olarak doğrudur: bu, oran yasasının sonucudur ve tüm ekonomi biliminin özeti olarak görülebilir. Ama iktisatçıların izniyle şu kadarını söyleyeyim ki, *her emeğin bir artı bırakmak zorunda olduğu* ilkesi, onların teorisine göre, anlamsızdır ve herhangi bir *kanıt* gerektirmez." (Proudhon, [I, 73].)

Her emeğin bir artı bırakmak zorunda olduğunu kanıtlamak üzere M. Proudhon toplumu kişileştiriyor; onu, bir *kişi-toplum* biçimine dönüştürüyor — öyle bir toplum ki, hiçbir biçimde bir kişiler toplumu değil, çünkü toplumu oluşturan kişilerle ortak hiçbir şeyi bulunmayan, kendi ayrı yasalarına ve "kendi zekası" na sahip; o zeka ki, sıradan insanların zekası değil, sağduyudan yoksun bir zeka. M. Proudhon, bu kolektif varlığın kişiliğini anlamadıkları için iktisatçıları kınıyor. M. Proudhon'u, iktisatçıları bunun tam tersi ile suçlayan bir Amerikalı iktisatçının şu aşağıdaki sözleriyle yüzleştirmekten zevk duyacağız: "Manevi

varlık — ulus denilen gramatik varlık, bir sözcüğü bir şeye dönüştürenlerin hayalleri [sayfa 88] dışında hiçbir gerçek varlığı olmayan niteliklere büründürülmüştür. ... Bu, ekonomi politikte birçok güçlükler ve bazı üzücü yanlış anlamalara yolaçmıştır." (Th. Cooper, *Lectures on the Elements of Political Economy*, Colombia 1826.[a10])

"Artı-emeğin bu ilkesi" diye devam ediyor M. Proudhon "bireylere kendi yasalarının yararını bağışlayan toplumdaki kaynaklandığı için, yalnızca bundan ötürü, bireyler için gereklidir." [I, 75.]

Bununla M. Proudhon'un bütün anlatmak istediği, toplumsal bireyin üretiminin tecrit edilmiş bireyinkini aştığından mı ibarettir? M. Proudhon, biraraya gelmiş bireylerin birbirlerinden kopuk bireylerinkini aşan bu üretim fazlasına mı atıf yapmaktadır? Eğer öyleyse, kendisine, bu basit gerçeği M. Proudhon'un büründüğü mistisizmin kısıntısı olmaksızın ifade etmiş yüzlerce iktisatçı gösterebiliriz. Örneğin bay Sadler şöyle demektedir:

"Toplu çalışma, bireysel çabanın asla başaramayacağı sonuçlar üretir. Bundan ötürü, insanoğlu sayıca çoğaldıkça, onların birleşmiş çabalarının ürünleri böyle bir çoğalmanın her türlü aritmetiksel toplamının vereceği miktarı çok aşacaktır. ... Bilimsel uğraşlarda olduğu kadar mekanik sanatlarda da, bir insan, bir günde ... tek başına ... bir bireyin bütün ömrü boyunca, yapabileceğinden ... daha fazlasını başarabilir. ... Geometriye göre ... bütün, ancak onu oluşturan parçaların toplamına eşittir; önümüzde duran konuya uygulanacak olursa, bu aksiyom yanlış çıkacaktır. Emeğe, insan varlığının bu temel direğine gelince, denebilir ki, toplu çabanın tüm ürünü, bireysel ve birbirinden kopuk çabaların başarabileceklerinin tümünü neredeyse sınırsız oranda aşar." (T. Sadler, *The Law of Population*, London 1830.)

M. Proudhon'a dönelim. Artı-emek, diyor kişi-toplumla açıklanır. Bu kişinin yaşamı bir birey olarak, insanın eylemlerine hükmeden yasaların tersi yasalarla yönlendirilir. M. Proudhon, bunu, "olgular"la kanıtlamak istiyor.

"Bir ekonomik sürecin keşfi, mucide, hiçbir zaman onun [sayfa 89] topluma kazandırdığına eşit bir kâr sağlamaz. ... Demiryolu girişimlerinin, yapımcısı için, devlet için olduğundan çok daha az bir zenginlik kaynağı olduğuna işaret edilmiştir. ... Metalari, toplanmasından teslimine kadar, karayolu ile taşımanın ortalama maliyeti kilometre başına ton olarak 18 santimdir. Bu fiyat ile sıradan bir demiryolu girişiminin yüzde-on oranında kâr elde edemeyeceği hesaplanmıştır ki, bu sonuç, aşağı yukarı bir karayolu nakliyat girişimininkine eşittir. Ama diyelim ki, demiryolu nakliyatının hızı, karayolu nakliyatınınkinden dört katıdır. Toplumda zamanın kendisi bizzat değer olduğuna göre, fiyatların değişmemesi koşuluyla, demiryolu, karayolu nakliyatı üstünde yüzde 400'lük bir üstünlük sağlayacaktır. Bununla birlikte, toplum için çok somut olan bu aşırı üstünlük, topluma yüzde 400'lük bir ek değer verirken, kendi payına yüzde 10 elde edemeyen taşıyıcı için aynı oranda gerçekleşmekten çok uzak kalır. Sorunu daha da belirginleştirmek için diyelim ki, karayolu nakliyatının maliyetinin 18'de kalmasına karşılık, demiryolları fiyatlarını 25 santime çıkarmıştır: demiryolu, nakliyatının tümünü derhal yitirecektir. Göndericiler, alıcılar, herkes, yük arabasına ve hatta gerekirse ilkel yük vagonuna dönecektir. Lokomotif ortadan kalkacaktır. Yüzde 400'lük bir toplumsal yarar, yüzde 35'lik bir kişisel zarara feda edilecektir. Bunun nedeni kolayca kavranabilir: demiryolunun hızlı olmasının yarattığı yararın tümüyle toplumsal, ve her bireyin bu yarardan aldığı payın ancak çok küçük bir oranda olmasına karşılık (şu anda yalnızca mal nakliyatı ile ilgilenmekte olduğumuz akılda tutulmalıdır), zarar doğrudan doğruya ve şahsen tüketiciye biner. 400'lük bir toplumsal kâr, toplum bir milyon kişiden oluşuyorsa, kişi başına onbinde-dörtlülük bir kârı temsil eder; oysa

tüketici için yüzde 33'lük bir zarar, 33 milyonluk bir toplumsal açık demektir;" (Proudhon, [I, 75, 76].)

M. Proudhon'un dört katma çıkarılmış bir hızdan, asıl hızın yüzde 400'ü diye sözetmesini bile görmezlikten gelebiliriz. Ancak ayrı ayrı yüzdeler olarak hesaplanmış olsalar [sayfa 90] bile, gene de hız yüzdesi ile kâr yüzdesi arasında bir ilişki kurmak, birbirleriyle kıyas kabul etmez bu iki ilişki arasında bir oran kurmak, paydalarına atıf yapmadan yüzdeler arasında oran kurmak demektir.

Yüzdeler her zaman yüzdelerdir, yüzde 10 ile yüzde 400 birbirleriyle kıyaslanabilirler; bunların birbirlerine oranı, 10'un 400'e oranı gibidir. Demek ki, diyor M. Proudhon, yüzde 10'luk bir kâr, dört katına çıkarılmış bir hızdan kırk kez daha azdır. Görünüşü kurtarmak için de diyor ki, toplum için vakit nakittir. Bu hata, onun, değer ile emek-zamanı arasında bir bağ olduğunu hayal meyal anımsamasından ve alelacele emek-zamanını ulaşım zamanı ile bir tutmasından doğuyor; yani emek-zamanları aslında ulaşım zamanı olan birkaç ateşçiyi, sürücüyü ve diğerlerini toplumun tümüyle bir tutuyor. Böylece hız, bir solukta, sermaye haline geliyor ve bu durumda kendisi de şu sözleri söylemekte tamamen, haklı oluyor: "Yüzde 400'lük bir kâr, yüzde 35'lik bir zarara feda edilecektir." Bu garip önermeyi bir matematikçi olarak kurduktan sonra, bunun bize açıklanmasını bir iktisatçı olarak yapıyor.

"Toplum bir milyon kişiden oluşuyorsa, 400'lük bir toplumsal kâr kişi başına onbinde-dörtlük bir kârı temsil eder." Tamam anlaştık; ama biz, 400'le değil, yüzde 400'le uğraşyoruz ve kişi başına yüzde 400'lük bir kâr, yüzde 400 demektir, ne fazla ne eksik. Sermaye miktarı ne olursa olsun, kârdan alınan paylar her zaman yüzde 400 oranında olacaktır. M. Proudhon ise ne yapıyor? Sermaye için yüzdeler alıyor ve sanki şaşkınlığının yeterince açığa çıkmamasından, yeterince "belirginleşmesinden" korkmuşçasına, şöyle devam ediyor:

"Tüketici için yüzde 33'lük bir zarar, 33 milyonluk bir toplumsal açık demektir." Tüketici için yüzde 33'lük bir zarar, bir milyon tüketici için de yüzde 33'lük bir zarar olarak kalır. Öyleyse M. Proudhon, ne toplumsal sermayeyi ve ne de ilgili kişilerden bir tekinin bile sermayesini bilmediği halde, nasıl oluyor da yetkili bir ağızla yüzde 33'lük bir zarar [sayfa 91] durumunda toplumsal açığın 33 milyona varacağını söyleyebiliyor? Demek ki, M. Proudhon için *sermaye* ile *yüzdeyi* birbirine karıştırmış olmak yetmiyor; bir işletmeye yatırılmış *sermaye* ile ilgili tarafların *sayısını* bir tutmakla kendisini de aşılıyor.

"Sorunu daha da belirginleştirmek için" belirli bir sermaye alalım. Yüzde 400'lük bir toplumsal kâr, herbiri bir frank yatırmış bir milyon iştirakçi arasında bölündüğünde, adam başına 4 frank kâr düşer — M. Proudhon'un öne sürdüğü gibi, 0,0004 değil. Aynı biçimde, yüzde 33'lük bir zarar, iştirakçilerin herbiri için 330.000 franklık bir toplumsal açık demektir, 33 milyon değil ($100 : 33 = 1.000.000 : 330.000$).

M. Proudhon, kendi kişi-toplum teorisiyle çok meşgul bulunduğundan, 100 ile bölmeyi unutuyor, ki bu, 330.000 franklık bir zarar demektir; ama adam başına 4 frank kâr, toplum için 4 milyon frank kâr demektir. Geriye toplum için 3.670.000 frank net kâr kalıyor. Bu kesin hesap M. Proudhon'un kanıtlamak istediği şeyin tam tersini, yani toplumun kâr ve zararlarının bireylerin kâr ve zararları ile ters orantılı olmadığını kanıtlıyor.

Salt hesaplama ile ilgili basit hataları düzelttikten sonra, şimdi de, demiryolları örneğindeki bu hız ile sermaye arasındaki ilişkiyi kabullendiğimiz takdirde, hesap hataları çıktıktan sonra, M. Proudhon'un da varmış olduğu gibi, varacağımız sonuçlara bir gözatalım. Diyelim ki, dört kez daha hızlı olan bir

ulaşım, dört kez daha pahalıdır; bu ulaşım, dört kez daha yavaş ve dörtte-bir daha aza malolan arabadan daha az kâr getirmeyecektir. Böylece, eğer araba 18 santim alıyorsa, demiryolu ulaşımı da 72 santim alabilir. "Katı matematiksel gerçeklere" göre, M. Proudhon'un varsayımlarının sonucu bu olacaktır — yapmış olduğu hesap hataları çıktıktan sonra kuşkusuz. Ama o aniden bize diyor ki, eğer 72 santim yerine demiryolu ulaşımı yalnızca 25 alırsa, nakliyatının tümünü derhal yitirir. Kesinlikle yük arabasına, hatta ilkel yük vagonuna dönmemiz gerekiyor. M. Proudhon'a verilecek herhangi bir öğüdümüz varsa, o da, *İlerici* [sayfa 92] *Dernek Programı*'nda 100'e bölmeyi unutmamasıdır. Ama, heyhat! bizim bu öğüdümüze kulak verileceğini pek ummuyoruz, çünkü M. Proudhon "ilerici dernek"e tekabül eden kendi "ilerici" hesaplarından o denli hoşnuttur ki, üzerine basa basa şöyle haykırmaktadır: "Değer çatışmasının çözümüyle bölüm II'de göstermiş bulunuyorum ki, her yararlı keşfin mucidine sağladığı üstünlük, ne yaparsa yapsın, topluma sağladığından kıyaslanmayacak oranda daha azdır. Bu noktayla ilgili kanıtlamayı *matematiğin katı gerçeklerine* dayandırmış bulunuyorum."

Şimdi kişi-toplum masalına, —belirli bir emek miktarının daha büyük sayılarda meta üretmesini sağlayan yeni bir icadın, ürünün pazarlanabilir değerini düşüreceği— basit gerçeğini kanıtlamaktan başka hiçbir amaç taşımayan masala dönelim. Buna göre toplum, daha çok değişim-değeri elde ederek değil, aynı değerde daha çok meta elde ederek kâr eder. Mucide gelince, rekabet, onun kârını da kârların genel düzeyine indirir. M. Proudhon, bu önermesini arzuladığı gibi kanıtlayabilmiş midir? Hayır. Ama bu durum, kendisini, iktisatçıları bunu kanıtlayamamış olmalarından ötürü kınamaktan alıkoymuyor. Tersine, iktisatçıların bunu kanıtlamış *bulduklarını* M. Proudhon'a kanıtlamak üzere yalnızca Ricardo'dan ve Lauderdale'den aktarma yapacağız — Ricardo, değeri, emek-zamanı ile belirleyen ekolün başı; ve Lauderdale, değerın arz ve taleple belirlenmesinin en uzlaşmaz savunucusu. Her ikisi de aynı önermeyi açıklamışlardır:

"Üretim kolaylığını sürekli artırmakla, aynı araçlarla yalnızca ulusal zenginliği değil, gelecekteki üretimin gücünü de artırmış olmakla birlikte, daha önce üretilmiş bazı metaların değerlerini de sürekli azaltmış oluruz. ... Doğal öğeleri daha önce insan tarafından yapılan işi makinalarla ya da fen bilgisiyle yapmaya kalkıştığımız an, bu tür işin değışilebilir değeri bundan ötürü düşer. Eğer on adam bir buğday değirmenini döndürüyorsa ve yel ya da su yardımıyla bu on adamın emeklerinin tasarruf edilebileceği keşfedilirse, kısmen değirmenin yaptığı işin ürünü olan unun değeri, [sayfa 93] tasarruf olunan emek miktarı oranında derhal düşecektir; ve on adamın emeğinin üretilebileceği metalar ile toplum, bu on adamın bakım ve geçimine ayrılmış fonlarda hiçbir azalma olmaksızın, daha da zenginleşecektir." (Ricardo, [II, 59].)

Lauderdale de şöyle diyor:

"Sermaye bir kâr üretmek üzere kullanıldığı her defasında, kâr, hep düzenli bir biçimde, ya — tersi durumda insan eliyle yapılacak işin bir kısmının yerini sermayenin almasından; ya da — insanın kişisel çabasının başarabileceğinin ötesinde kalan işin bir kısmının sermaye tarafından yapılmasından doğar. Makina tarafından yeri alman emeğın ücretleri ile kıyaslandığında, makina sahiplerinin genellikle elde ettikleri kârların küçüklüğü, bu görüşün doğruluğu konusunda belki bir kuşku yaratabilir. Örneğın bazı yangın tulumbaları, bir kömür ocağından bir günde, gerdellerden yardım görüyor olsalar bile, üçyüz kişinin omuzlarında taşınabileceğinden daha çok su çekebilir; ve bir yangın tulumbası, işini, kuşkusuz, yerlerini böylece aldığı insanların ücret miktarlarından çok daha ucuza yapar. Bütün makinalar için gerçekte durum

böyledir. Bütün makinaların, daha önceden de yapılmakta olan işi, insan eliyle yapılabileceğinden daha ucuza yapmaları gerekir. ... Daha önceleri dört kişinin yapmakta olduğu bir iş miktarını bir kişinin emeği ile başaran bir makinanın icadına böyle bir ayrıcalık verilecek olursa, bu tekelci ayrıcalığa sahip olmak, o işin yapılmasında, işçilerin çalışmaları sonucu dışında her türlü rekabeti önlediğinden, işçilerin ücretleri, patent geçerli olduğu sürece, besbelli ki patent sahibinin istediği fiyatın ölçüsünü oluşturma durumundadırlar; yani patent sahibinin makina tarafından yerleri alınan emeğin ücretlerinden birazcık daha az fiyat istemesi, onun işsiz kalmamasını sağlamaya yetecektir. Ama patentin süresi dolunca aynı nitelikteki makinalar rekabete sokulurlar; ve o zaman da istediği fiyat bütün diğerleri için geçerli olan ilkeye göre, makinaların bolluğuna göre düzenlenmek durumundadır. ... Kullanılan sermayenin kârı ..., emeğin yerinden edilmiş olmasından doğmakla birlikte, yerini [sayfa 94] aldığı emeğin değeri ile değil, bütün diğer durumlarda olduğu gibi, sermaye sahipleri arasındaki rekabet ile düzenlenmeye başlar; ve bu kâr, görevi yerine getirmek üzere ortaya çıkan sermayeye olan talep oranında büyük ya da küçük olacaktır." [s. 119, 123, 124, 125, 134.]

Öyleyse, kâr, öteki sanayilerdekinden daha büyük olduğu sürece, sermaye, kâr oranı genel düzeye düşene dek, yeni sanayilere yatırılacaktır.

Gördük ki, demiryolu örneği M. Proudhon'un kişi-toplum masalını aydınlatmaya hiç de uygun değildir. Bununla birlikte, M. Proudhon söylevini cesaretle sürdürüyor: "Bu noktalar bir kez aydınlatılınca, emeğin her üretici için nasıl bir artı bırakmak zorunda olduğunu açıklamaktan daha kolay hiçbir şey yoktur." [I, 77.]

Gerisi artık klasik eski çağlara aittir. Gerisi bir önceki matematiksel gösterinin kuruluşunun yarattığı yorgunluktan sonra okuru tekrar canlandırma amacıyla söylenen şiirsel bir öyküdür. M. Proudhon, kişi-topluma *Prometheus* adını veriyor ve onun yaptığı yüce işleri şu sözlerle göklere çıkartıyor:

"Her şeyden önce, doğanın bağrından çıkan Prometheus, gözlerini yaşama hoş bir kayıtsızlıkla açar, vb.. Prometheus işe koyulur ve bu birinci günde, ikinci yaratılışın bu birinci gününde, Prometheus'ün ürünü, yani kendi zenginliği, refahı, 10'a eşittir. İkinci gün Prometheus emeğini böler ve ürünü 100'e eşit olur. Üçüncü gün ve onu izleyen her gün Prometheus makinalar icat eder, maddelerde yeni yararlar, doğada da yeni güçler bulur. ... Sınai eyleminin her adımıyla kendi mutluluğunda bir zenginleşme yaratan ürünlerinin sayısında bir artış olur. Ve tüketmek onun için üretmek olduğundan, yalnızca bir önceki günün ürünü kullanan günlük tüketimi, açıktır ki, ertesi güne bir artı ürün bırakır." [I, 77-78.]

M. Proudhon'un bu Prometheus'ü, ekonomi politikte olduğu kadar mantıkta da zayıf olan garip bir tip. Prometheus bize yalnızca işbölümünü, makinaların uygulanmasını doğal [sayfa 95] güçleri ve bilim gücünü kullanmayı, insanların üretici güçlerini çoğaltmayı ve tecrit edilmiş emeğin ürününe kıyasla bir artı vermeyi öğretmekle kaldığı sürece, bu yeni Prometheus'ün biricik bahtsızlığı dünyaya çok geç gelmiş olmasıdır. Ama Prometheus, üretimden ve tüketimden sözetmeye başladığı an, gerçekten gülünç olmaktadır. Tüketmek, onun için üretmek demektir; bir gün önce üretmiş olduğunu, ertesi gün tüketmektedir; öyle ki, hep bir gün ilerdedir; bu ilerde olunan gün, onun "artı-emeği"dir. Ama bir gün önce üretmiş olduğunu ertesi gün tüketiyorsa, daha sonraları bir gün ileride olabilmek için, kendisinden önce başka gün olmayan birinci günde iki günün işini yapmış olması gerekir. Ne işbölümünün, ne makinaların ve hatta ne de ateş dışında hiçbir fiziksel güç bilgisinin varolmadığı birinci günde, Prometheus bu artıyı nasıl elde etti? Demek ki, sorun, ta "birinci güne, ya da

ikinci yaratılışa" dek geriye götürülmüş olmasına karşın, ileriye doğru bir tek adım olsun atmış değildir. Şeylerin bu biçimde açıklanması, hem Yunan ve hem de Yahudi tadı vermektedir; bu biçim, aynı anda, hem mistik ve hem de allegoriktir. Bu, M. Proudhon'a, "her emeğin bir artısı olması gerektiği ilkesini teori ile ve olgularla kanıtlamış bulunuyorum" deme hakkını veriyor pekâlâ.

"Olgular", o ünlü ilerici hesap; ve teori de, Prometheus efsanesidir.

"Ama" diye devam ediyor M. Proudhon "bir aritmetiksel önerme kadar kesin olmakla birlikte, bu ilke henüz herkesçe gerçekleştirilmiş olmaktan uzaktır. Mademki, kolektif sanayinin ilerlemesiyle her günün bireysel emeği gittikçe daha büyük ürün üretmektedir ve, bundan ötürü, mademki işçi, aynı ücretle, bunun gerekli sonucu olarak, her gün biraz daha zenginleşmelidir, öyleyse toplumda kâr eden ve diğerleri de çöken katmanlar fiilen var demektir." [I, s. 79-80.]

1770'de Büyük Britanya Birleşik Krallığının nüfusu 15 milyon ve üretken nüfusu da 3 milyondur. Üretimin bilimsel gücü ise bir 12 milyonluk ek nüfusa daha eşitti. Demek ki, hepsi birden, 15 milyonluk üretici güç vardı. Şu halde üretici [sayfa 96] gücünün nüfusa oranı 1'e 1'di; ve bilimsel gücün kol gücüne oranı da 4'e 1'di.

1840'ta nüfus 30 milyonu aşmıyordu: Üretken nüfus 6 milyondur. Ama bilimsel güç 650 milyonu buluyordu; yani tüm nüfusa oranı 21'e 1 ve kol gücüne oranı da 180'e 1'di.

İngiliz toplumunda işgünü böylece, yetmiş yılda yüzde 2.700 üretkenlikte bir artı elde etti; yani 1840'ta, 1770'tekinden 27 kat daha çok üretiyordu. M. Proudhon'a göre ortaya atılması gereken soru şudur: 1840'ın işçisi, neden 1770'inkinden 27 kat daha zengin değildi? Böyle bir soru sormakla kişi, doğal olarak, İngilizlerin bu zenginliği, içinde üretilmiş bulunduğu tarihsel koşullar olmaksızın, yani özel sermaye birikimi, modern işbölümü, otomatik atelyeler, anarşik rekabet, ücret sistemi — kısacası uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının üzerine oturan şeylerin hiçbirisi olmaksızın üretebilecekleri varsayımını yapıyor demektir. Üretici güçlerin ve artı-emeğin gelişmesi için gerekli koşullar bunlardı işte. Bundan ötürü, üretici güçlerin bu gelişimi ve bu artı-emeğin elde edilebilmesi için, kâr eden sınıfların ve çöken sınıfların varolmaları zorunluydu.

Öyleyse M. Proudhon tarafından diriltiren bu Prometheus sonuç olarak neyin nesidir? Toplumdur, uzlaşmaz sınıf karşıtlarına dayanan toplumsal ilişkilerdir. Bu ilişkiler kişi ile kişi arasındaki ilişkiler değil, işçi ile kapitalist, kiracı çiftçi ile toprak sahibi vb. arasındaki ilişkilerdir. Bu ilişkileri yok edin, bütün toplumu da yok edersiniz, ve Prometheus'ünüz kollardan ya da bacaklardan yoksun bir hayaletten başka bir şey olmaz; yani otomatik atelyelerden yoksun, işbölümünden yoksun — tek sözcükle bu artı-emeği elde etmesi için ona başlangıçta vermiş olduklarınızın hepsinden yoksun.

Öyleyse, M. Proudhon'un yaptığı gibi, artı-emek formülünü, üretimin gerçek koşullarını hesaba katmaksızın eşitlikçi anlamda yorumlamak teorik olarak yeterli olduysa eğer, şu anda elde edilen zenginliği, üretimin şimdiki koşullarını değiştirmeksizin, işçiler arasında eşit bir biçimde üleştirmek [sayfa 97] de uygulamada yeterli olmalıdır. Böyle bir dağılım, bundan pay alan bireylere yüksek düzeyde bir rahatlık sağlamayacaktır elbette.

Ama M. Proudhon sanıldığı kadar kötümser değildir. Kendisi için oran her şey demek olduğuna göre, tam olarak donatılmış Prometheus'ünde, yani bugünün toplumunda, gözde düşüncesinin gerçekleşme başlangıçlarını görme durumundadır.

"Ama zenginliğin ilerlemesi, yani *değerler oranı*, her yerde egemen yasa durumundadır; ve toplumsal partinin yakınmalarına karşı iktisatçılar, kamu

zenginliğinin ilerleyen büyümesini ve en bahtsız sınıfların bile koşulların iyileştirilmesini savundukları zaman, bilmeden, kendi teorilerinin mahkûmiyeti demek olan bir gerçeği açıklamış oluyorlar." [I, 80.]

Kolektif zenginlik, kamu serveti, gerçekte nedir? Burjuvazinin zenginliğidir — tek tek her burjuvanın değil. Öyleyse iktisatçılar, varolan üretim ilişkileri içinde, burjuvazinin zenginliğinin nasıl büyümüş olduğunu ve nasıl daha da büyümesi gerektiğini göstermekten başka bir şey yapmış değillerdir. Çalışan sınıflara gelince, bu sözde kamu zenginliğinin artması ile bunların koşullarının düzelmiş olup olmadığı hâlâ çok tartışmalı bir sorun olarak durmaktadır. İktisatçılar iyimserliklerine gerekçe olarak pamuklu sanayiinde çalışan İngiliz işçileri örneğini gösterecek olurlarsa, bu durumu ancak ticari bolluğun ender anlarında bulurlar. Bu bolluk anlarının bunalım ve duraksama dönemlerine olan "gerçek oranı" 3'e 10'dur. Ama iktisatçılar iyileşmeden sözederken, İngiltere'de aynı sanayide çalışan bir-buçuk milyon işçi her on yılda üç yıl bolluk görsün diye Hindistan'da yokolmak zorunda kalmış milyonlarca işçiyi düşünüyorlardı belki de.

Kamu zenginliğine geçici olarak katılmaya gelince, bu ayrı bir sorundur. Geçici katılma olgusu iktisatçıların teorisinde açıklanmıştır. Bú olgu, M. Proudhon'un dediği gibi teorinin mahkûm edilmesi değil, ama kanıtlanmasıdır. Eğer mahkûm edilmesi gereken bir şey varsa, o da, zenginlikte [sayfa 98] artış olmasına karşın, işçiyi, göstermiş bulunduğumuz gibi, asgari ücrete indirgeyecek olan M. Proudhon'un sistemi olurdu elbette. M. Proudhon, değerlerin gerçek oranını, yani —emek-zamanı tarafından— "oluşturulmuş değer"i uygulama olanağını ancak işçiyi asgari ücrete indirgeyerek bulabilecekti. Ücretler, rekabet sonucu, işçinin geçimi için gerekli gıda fiyatlarının bazan.üstünde bazan altında salındığı içindir ki, işçi, kolektif zenginliğin gelişmesinden bir ölçüye dek pay alabilir ve ayrıca yoksulluktan da mahvolabilir. Bu konuda hiçbir kuruntuya kapılmayan iktisatçıların teorisi budur işte.

Demiryolları konusundaki, Prometheus konusundaki, ve "oluşturulmuş değer" üzerinde yeniden oluşturulacak yeni toplum konusundaki konu-dışı uzun sapmalardan sonra, M. Proudhon, kendisini toparlıyor; duygularına kapılıp babacan bir tonla şöyle haykırıyor:

"İktisatçılara *yalvarıyorum*; sakın bir kafayla — kendilerini rahatsız eden önyargılardan uzak kalarak ve halen uğraşmakta oldukları ya da elde etmeyi umdukları işe, hizmet ettikleri çıkarlara, arzuladıkları tasviplere ve gururlarını besleyen ünlere aldırmaksızın— her emeğin bir artı bırakması gerektiği ilkesini, bizim açıkladığımız bu öncüller ve sonuçlar dizisi içinde bugüne dek hiç düşünüp düşünmediklerini bir an için kendi kendilerine sorup bize söylesinler." [I, 80.] [sayfa 99]

İKİNCİ BÖLÜM EKONOMİ POLİTİĞİN METAFİZİĞİ

BİR YÖNTEM

İŞTE Almanya'dayız! Esas olarak ekonomi politik konuşurken, metafizik konuşmak zorunda da kalacağız. Ve bunu yaparken, gene yalnızca M.

Proudhon'un "çelişkilerini izleyeceğiz. Oldukça iyi bir İngiliz olalım diye az önce bizi İngilizce konuşmaya zorladı. Şimdi ise sahne değişiyor. M. Proudhon bizi o sevgili anayurdumuza taşıyor ve, sevsek de sevmesek de, bizi gene Alman olmaya zorluyor.

Eğer İngiliz, insanları şapka biçimine sokarsa, Alman da şapkaları düşünce biçimine sokar. İngiliz Ricardo'dur, zengin bir banker ve seçkin bir iktisatçı. Alman ise Hegel'dir, Berlin Üniversitesinde basit bir felsefe profesörü.

Son mutlak kral ve Fransız saltanatının çöküşünün temsilcisi Louis XV şahsı için, kendisi Fransa'nın ilk iktisatçısı olan bir hekim atamıştı. Bu hekim, bu iktisatçı, Fransız burjuvazisinin yakın ve kesin zaferini temsil ediyordu. Doktor [sayfa 103] Quesnay ekonomi politikten bir bilim çıkardı; ve bu bilimi, o ünlü *Tableau économique*'inde özetledi. Bu tablo üzerinde ortaya çıkarılmış binbir açıklamaya ek olarak bizim elimizde bir de doktorun kendisi tarafından yapılmış olanı var. Bu, ardından "yedi önemli gözlem" in yer aldığı "ekonomik tablonun tahlili"dir.[a11]

M. Proudhon bir başka Dr. Quesnay'dir. O, ekonomi politiğin metafiziğinin Quesnay'sidir.

Şimdi metafizik –aslında tüm felsefe–, Hegel'e göre, yöntem ile özetlenebilir. Bundan ötürü biz, en az *Tableau économique* kadar puslu olan M. Proudhon'un yöntemini aydınlatmaya çalışmalıyız. Az yA da çok önemli yedi gözlem yapmamızın nedeni budur. Eğer M. Proudhon bizim gözlemlerimizden hoşnut olmazsa, eh, o zaman da kendisi bir başpapaz Baudeau olmak ve "ekonomiko-metafizik yöntemin açıklanmasını kendisi yapmak zorunda kalacaktır.[a12]

BİRİNCİ GÖZLEM

"Biz, zaman sırasına uygun değil, birbirini izleyen düşüncelere uygun bir tarih anlatmaktayız. Ekonomik evreler ya da kategoriler, görünüşte bazan çağdaşlırlar, bazan da bunun tersi. ... Bununla birlikte, ekonomik teoriler, mantıksal ardılığa ve kavrayışta seri ilişkilere sahiptir: biz, işte bu düzeni keşfetmiş olmakla övünüyoruz." (Proudhon c. I, s. 146.)

Hiç kuşku yok ki, M. Proudhon, Fransızları yüzlerine yarı-hegelci tümceler fırlatarak korkutmak istemiştir. Demek ki, iki kişiyle uğraşmak zorundayız: ilkin M. Proudhon'la, sonra da Hegel'le. M. Proudhon kendisini öteki iktisatçılardan nasıl ayırıyor? Ve M. Proudhon'un ekonomi politiğinde Hegel'in oynadığı rol nedir?

İktisatçılar, burjuva üretim ilişkilerini, işbölümünü, krediyi, parayı vb. sabit, değişmez, ölümsüz kategoriler olarak ifade ediyorlar. Önünde bu hazır-yapılmış kategoriler duran M. Proudhon, bize, bu kategorilerin meydana geliş olayını, [sayfa 104] yaratılışlarını, ilkelerini, yasalarını, fikir ve düşüncelerini açıklamak istiyor.

İktisatçılar üretimin yukarıda sözü edilen ilişkiler içinde nasıl yapıldığını açıklarlar, ama bizzat bu ilişkilerin nasıl üretildiklerini, yani onları doğuran tarihsel hareketi açıklamazlar. Bu ilişkileri, ilkeler, kategoriler, soyut düşünceler olarak kabullenen M. Proudhon'un yapacağı tek şey, ekonomi politik üzerine yazılmış her malzemenin sonunda alfabetik sıraya göre verilmiş bu düşünceleri bir düzene sokmaktan ibarettir. İktisatçının malzemesi, insanoğlunun etkin, enerjik yaşamıdır; M. Proudhon'un malzemesi ise, iktisatçıların dogmalarıdır. Ama üretim ilişkilerinin tarihsel hareketinin, ki kategoriler bunun teorik ifadesinden ibarettirler, peşini bıraktığımız an, bu kategorilerin içinde

fikirlerden, gerçek ilişkilerden bağımsız kendiliğindenci düşüncelerden başka bir şey görmek istemediğimiz an, bu düşüncelerin kaynağını saf akim hareketine bağlamak zorunda kalırız. Saf, ölümsüz, kişisel olmayan akıl, bu düşünceleri nasıl doğurur? Bunları üretmek için nasıl bir yol izler?

Hegelicilik konusunda M. Proudhon'un pervasızlığı bizde de olaydı, şöyle dememiz gerekirdi: o, kendi içinde kendisinden ayırılır. Bu ne demektir? Kişisel olmayan akıl, kendi dışında, ne kendisine üzerinde durum aldırabileceği bir temele, ne kendisini karşısına koyabileceği bir nesneye, ne de kendisini oluşturabileceği bir özneye sahip olarak durum alırken, karşıt olurken ve oluşurken tepetaklak olma zorundadır – durum, karşıtlık, oluşum. Yunanca söylersek – tez, antitez ve sentez. Hegelci dili bilmeyenler için kutsal formülü vereceğiz: – olumlama, yadsıma ve yadsımanın yadsınması. İşte dilin anlatmak istediği budur. Bu kesenkes İbranice olmayıp, (M. Proudhon'dan özür dileriz) bireyden ayrı olan o saf aklın dilidir. Sıradan konuşma, ve düşünce biçimi olan sıradan kişi yerine, şimdi karşımızda kişiden yoksun bu sıradan biçimin kendisinden başka bir şey yok.

Her şeyin kendisini son soyutlamada –çünkü burada tahlil değil, soyutlama var– mantıksal bir kategori olarak [sayfa 105] sunması şaşırtıcı mıdır? ilkin onu oluşturan malzemeyi, ardından da onu ayırdeden biçimi bir kenara atarak, bir evin kişiliğini meydana getiren her şeyi azar azar boşaltırsanız, sonuçta elinize yalnızca bir beden kalması; bu bedenin sınırlarını da hesaba katmayacak olursanız, geriye bir mekandan başka bir şey kalmaması; son olarak, bu mekanın boyutlarını hesaba katmayacak olursanız, geriye kesinlikle hiçbir şeyin kalmaması şaşırtıcı mıdır? Böylece her özneden canlı ya da cansız, insan ya da şey, bütün öne sürülen arızaları soyutlayacak olursak, son soyutlamada geriye kalan biricik özün mantıksal kategoriler olduğunu söylemekte haklı oluruz. Böylece, bu soyutlamaları yapmakla çözümlenme yaptıklarını sanan ve kendilerini şeylerden ne denli kopartırlarsa, o denli şeylerin özüne girme noktasına yaklaştıkları kuruntusuna kapılan metafizikçiler, burada, el altındaki şeylerin asıl örgüsünün mantıksal kategorilerin oluşturduğu işleme süsler olduğunu söylemekte haklı olurlar. Filozofu, hıristiyandan ayıran işte budur. Mantiğa karşı kelamın maddeleşmesi hıristiyan için yalnız bir biçimde olur; filozof ise maddeleşmeyle olan ilişkisini hiç kesmemiştir. Bütün varolanlar, kara ve denizde yaşayanların tümü, soyutlama yoluyla bir mantıksal kategoriye indirgenebiliyorsa –eğer tüm gerçek dünya böylece bir soyutlamalar dünyası içinde boğulabiliyorsa– kimsenin buna şaşmasına gerek kalır mı?

Bütün varlıklar, kara ve denizde yaşayanların tümü, ancak bir tür hareket ile varolurlar ve yaşarlar. Tarihin hareketi de toplumsal ilişkileri böyle üretir; sınai hareket bize sınai ürünler vb. verir.

Tıpkı soyutlama aracılığı ile her şeyi bir mantıksal kategori haline dönüştürmemiz gibi, soyut durumda hareketi, – yalnızca biçimsel hareketin salt mantıksal formülünü– elde etmek için de değişik hareketleri bütün ayırdedici niteliklerinden soyutlamamız yeterlidir. Kişi mantıksal kategorilerde bütün şeylerin özünü buluyorsa, hareketin mantıksal formülünde de, yalnızca her şeyi açıklamakla kalmayıp şeylerin hareketini de belirten *mutlak yöntemi* bulduğunu sanır. [sayfa 106]

Bu mutlak yöntemden Hegel şöyle sözetmektedir: "Yöntem, hiçbir nesnenin karşı koyamayacağı mutlak, eşsiz, en yüce, sonsuz güçtür; aklın kendisini her nesne içinde tekrar bulma, tanıma eğilimidir." (*Logique*, c. III.[29]) Bütün şeylerin bir mantıksal kategoriye ve her hareketin her üretim eyleminin yöneme indirgenmesinden doğal olarak çıkacak sonuç, her ürün ve üretim yığınının her şeyler ve hareketler toplamının bir uygulamalı metafizik biçimine

indirgenebileceğidir. Hegel'in din, yasa vb. için yaptıklarını M. Proudhon ekonomi politik için yapmaya çalışıyor.

Öyleyse nedir bu mutlak yöntem? Hareketin soyutlanması. Hareketin soyutlanması nedir? Soyut durumda hareket. Soyut durumda hareket nedir? Hareketin saf mantıksal formülü ya da saf aklın hareketi. Saf aklın hareketi nelerden ibarettir? Kendisine durum almaktan, kendisine karşıt olmaktan, kendisini oluşturmaktan; kendisini tez, antitez, sentez olarak formüle etmekten; ya da, gene, kendisini olumlamaktan, kendisini yadsıtmaktan, kendi yadsımasını yadsıtmaktan.

Aklın kendisini olumlamayı, kendisine belirli bir kategori içinde durum aldırma nasıl başarır? Bu, aklın kendisinin ve onun savunucularının bileceği iştir.

Ama bir kez tez olma durumu aldı mı, kendisine karşıt olan bu tez, bu düşünce, iki çelişik düşünceye ayrışır – olumlu olan ve olumsuz olan, evet olan ve hayır olan. Antitezin içerdiği bu iki uzlaşmaz karşıtlıktaki ögenin arasındaki savaşım diyalektik hareketi oluşturur. Evet hayıra dönüşerek, hayır evete dönüşerek, evet hem evete hem hayıra dönüşerek, hayır hem hayıra hem evete dönüşerek, karşıtlar birbirlerini dengelerler, etkisizleştirirler, felç ederler. Bu iki çelişik düşüncenin kaynaşması, onların sentezi olan yeni bir düşünce oluşturur. Bu düşünce bir kez daha iki çelişik düşünceye ayrışır ki, bunlar da yeni bir sentez içinde kaynaşır. Bu sancıdan bir grup düşünce doğar. Bu düşünce grubu basit kategorinin izlediği aynı diyalektik hareketi izler ve [sayfa 107]

karşısında antitez olarak çelişik bir grup vardır. Bu iki grup düşünceden, onların sentezleri olan yeni bir grup düşünce doğar.

Basit kategorilerin diyalektik hareketinden de diziler doğar, ve dizilerin diyalektik hareketinden ise tüm sistem doğar.

Bu yöntemi ekonomi politiğin kategorilerine uygulayın, ekonomi politiğin mantık ve metafiziğini elde edersiniz, ya da bir başka deyişle, herkesin bildiği ekonomik kategorileri, saf akim kavrayışı içinde yeni çiçek açmış gibi görünsünler diye az bilinen bir dile çevrilmiş olarak elde edersiniz; bu kategoriler, diyalektik hareketin bu işleyişi ile, bu denli birbirlerini oluşturan, bu denli birbirlerine bağlı ve örülü gibi görünürler. Okur, bütün bu kategoriler, gruplar, diziler ve sistemler basamaklarına bakıp, bu metafizikten dehşete kapılmamalıdır. M. Proudhon, *çelişkiler sisteminin* yüksekliklerini ölçmek için gösterdiği bütün çabalara karşın, ilk iki basit tez ve antitez basamağından ötesine hiçbir zaman ulaşmamıştır; ve bunlara bile ancak iki kez tırmanmış ve bir defasında da sırtüstü yere düşmüştür.

Buraya kadar yalnızca Hegel'in diyalektiğini açıkladık. M. Proudhon'un bunu nasıl en bayağı ölçülere indirgediğini ilerde göreceğiz. Demek ki, Hegel için bütün olup bitenler ve hâlâ olanlar, yalnızca kendi kafasının içinde olanlardan ibarettir. Tarih felsefesi, böylece, felsefe tarihinden, kendi felsefesinin tarihinden başka bir şey değildir. Artık "tarih sırasına uygun bir tarih" yok, "kavrayışta birbirini izleyen düşünceler" vardır. O, düşünce hareketi ile dünyayı inşa ettiğini sanıyor, oysa herkesin kafasının içinde varolan düşünceleri yalnızca sistematik olarak yeniden inşa etmekle ve mutlak yönetime göre sınıflandırmakla kalıyor.

İKİNCİ GÖZLEM

Ekonomik kategoriler yalnızca teorik ifadeler, toplumsal üretim ilişkilerinin

soyutlanmasındırlar. M. Proudhon, gerçek [sayfa 108] bir filozof gibi, şeyleri başaşağı tuttuğundan, gerçek ilişkilerin içinde "insanlığın kişisel olmayan aklı"nın bağrında uyuklayan –diye anlatıyor bize filozof M. Proudhon– bu ilkelerin, bu kategorilerin cisimleşmelerinden başka bir şey görmüyor.

İktisatçı M. Proudhon ise, insanların, kumaş, keten ve ipekli maddeleri belirli üretim ilişkileri içinde yaptıklarını çok iyi kavriyor. Ama onun kavrayamadığı şey, bu belirli toplumsal ilişkilerin tıpkı keten bezi, vb. gibi insanlar tarafından üretilmeleridir. Toplumsal ilişkiler, üretici güçlere sıkı sıkıya bağlıdırlar.

Yeni üretici güçler sağlamak için insanlar, kendi üretim biçimlerini değiştirirler; kendi üretim biçimlerini değiştirmek, yaşamlarını kazanma yollarını değiştirmek için de, bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. Eldeğirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sına kapitalistli toplumu.

Toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da, ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler.

Bu düşünceler, bu kategoriler, böylece, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi, ölümlüdürler. Bunlar *tarihsel ve geçici ürünlerdir*.

Üretici güçlerde, sürekli büyüme; toplumsal ilişkilerde, sürekli yokolma; düşüncelerde, sürekli oluşma hareketi vardır; değişmez olan tek şey, hareketin soyutlanmasıdır. – *mors immortalis*[30]

ÜÇÜNGÜ GÖZLEM

Her toplumun üretim ilişkileri bir bütün oluştururlar. M. Proudhon, ekonomik ilişkileri, birbirlerinden doğan antitezin tezden çıkması gibi biri ötekenden çıkan ve mantıksal sıralanışlarında insanlığın kişisel olmayan aklını farkedenden [sayfa 109]

bir sürü toplumsal evre olarak görüyor.

Bu yöntemin tek sakıncası, M. Proudhon'un bu evrelerden yalnızca birini incelemeye kalkıştığında, bunu, toplumun bütün öteki ilişkilerine başvurmadan açıklayamamasıdır; ama o henüz bu ilişkileri, kendi diyalektik hareketiyle oluşturmamıştır. Daha sonra, M. Proudhon, saf akıl aracılığı ile bu öteki evreleri de doğurtunca, onlara sanki yeni doğmuş bebekler gibi davranıyor. Bunların birincilerle yaşıt olduklarını unutuyor.

Böylece, kendisi için bütün ekonomik evrimlerin temeli olan değer oluşturulmasına varmada, işbölümü, rekabet, vb. olmaksızın edemiyor. Oysa *dizilerde*, M. Proudhon'un *anlayışında, mantıksal sıralanmada* bu ilişkiler henüz mevcut değildi ki.

Ekonomi politik kategorileri aracılığı ile bir ideolojik sistem inşa edilirken, toplumsal sistemin kol ve bacakları yerlerinden çıkartılıyor. Toplumun birbirlerinden farklı kol ve bacakları, peşpeşe bir sürü ayrı topluma dönüştürülüyor. Gerçekten de bütün ilişkilerin aynı anda birarada var oldukları ve birbirlerini destekledikleri toplum yapısını hareketin, sıralanmanın, zamanın mantıksal formülü tek başına nasıl açıklayabilir?

DÖRDÜNCÜ GÖZLEM

Şimdi de M. Proudhon'un Hegel'in diyalektiğini ekonomi politığe uygularken onda ne gibi değişiklikler yaptığını görelim.

M. Proudhon için her ekonomik kategorinin iki yanı vardır – biri iyi, öteki kötü. O, bu kategorilere, küçük-burjuvanın tarihteki büyük insanlara baktığı gibi bakar: *Napoléon* büyük bir adamdı; bir sürü iyi şey yaptı; ama bir sürü kötülük de yaptı.

İyi yan ve kötü yan, yararlar ve sakıncalar, birlikte ele alındıklarında, M. Proudhon için her ekonomik kategorideki *çelişkiyi* oluştururlar. [sayfa 110]
Çözülmesi gereken sorun: kötü yanı atarken, iyi yanı alıkoymak.

Kölelik, bir öteki gibi ekonomik bir kategoridir. Demek ki, onun da iki yanı vardır. Kötü yanını bir yana bırakalım da, köleliğin iyi yanından söz edelim. Yalnızca doğrudan köleliğe, Surinam'daki, Brezilya'daki, Kuzey Amerika'nın güney devletlerindeki zenci köleliğine değindiğimizi ayrıca belirtmeye gerek yok.

Makine, kredi, vb. kadar, doğrudan kölelik de, burjuva sanayiinin eksenidir. Kölelik olmadan pamuk olmaz; pamuk olmadan modern sanayi olmaz. Sömürgelere değerlerini kazandıran kölelik olmuştur; dünya ticaretini yaratan kölelik olmuştur ve büyük sanayinin önkoşulu da dünya ticaretidir. Demek ki kölelik, son derece büyük öneme sahip bir ekonomik kategoridir.

Kuzey Amerika, ülkelerin bu en ilerici, kölelik olmasaydı ataerki bir ülke durumuna gelirdi. Kuzey Amerika'yı dünya haritasından silin, ortalığı anarşi – modern ticaret ve uygarlığın toptan çöküşü– kaplar. Köleliği yok edin, Amerika'yı uluslar haritasından silmiş olursunuz.[31]

Böylece, kölelik bir ekonomik kategori olduğundan, halkların toplumsal yapısında her zaman varolmuştur. Modern uluslar, köleliği, kendi ülkelerinde yalnızca gizleyebilmişler, ama Yeni Dünyaya açık bir biçimde zorla kabul ettirmişlerdir.

Köleliği kurtarmak için M. Proudhon ne yapardı acaba? *Sorunu* şöyle formüle ederdi: bu ekonomik kategorinin iyi yanını alıkoymun, kötü yanını atın.

Hegel'in formüle edecek sorunu yok. Onun yalnızca [sayfa 111] diyalektiği var. M. Proudhon ise, dili dışında, Hegel'in diyalektiğinin kırıntısına olsun sahip değil. M. Proudhon için diyalektik hareket, iyi ile kötü arasındaki dogmatik ayrımdır.

Bir an için M. Proudhon'un kendisini bir kategori olarak alalım. İyi ve kötü yanlarını, üstünlüklerini ve sakıncalarını inceleyelim.

Hegel karşısında insanlığın yararına çözüme hakkını elinde tuttuğu sorunları ortaya koyma üstünlüğüne sahipse de, diyalektik doğum sancılarıyla bir yeni kategori doğurma sözkonusu olduğunda, kısırlığa uğrama sakıncası vardır. Diyalektik hareketi oluşturan şey, iki çelişik yanın birarada varolması, bunların çatışmaları ve yeni bir kategori içinde eriyip kaynaşmalarıdır. Sorunu kötü yanın atılması olarak koymak, diyalektik hareketi kısa kesmektir.

Durum aldırılan ve çelişik yaratılışı gereği kendisine karşı çıkartılan kategori değil, kategorinin iki yanı arasında heyecana kapılan, şaşırıp ve öfkelenip sinirlenen M. Proudhon'dur.

Yasal araçlarla kaçması zor bir çıkmaz sokakta böylece kısılan M. Proudhon kendisini bir sıçrayışta yeni bir kategoriye ulaştıran, uçarcasına bir sıçrama yapıyor. İşte o zaman, o şaşkın bakışları arasında, *kavrayıştaki dizesel ilişki* ortaya çıkıyor.

Elinin altındaki ilk kategoriye alıyor ve buna, paklanacak kategorinin sakıncalarına karşı bir çare olma niteliği veriyor keyfi olarak. Böylece, eğer M. Proudhon'a inanacak olursak, tekelin sakıncalarına vergiler, vergilerin sakıncalarına ticaret dengesi, kredinin sakıncalarına da toprak mülkiyeti çare oluyor.

Ekonomik kategorileri böyle sırası ile tek tek ele almakla ve birini ötekinin

panzehiri yapmakla, M. Proudhon, bu çelişkiler ve çelişkilere panzehirler karışımı ile ortaya iki ciltlik çelişkiler çıkarmayı beceriyor ve buna da haklı olarak şu başlığı koyuyor: *Le Système oles contradictions économiques*[32] [sayfa 112]

BEŞİNCİ GÖZLEM

"Bütün bu düşünceler mutlak akılda ... eşit ölçüde basit ve geneldirler. ... Gerçekte, bilgiye, ancak düşüncelerimizi *bir tür basamaklaştırmakla* ulaşıyoruz. Ama gerçeğin kendisi, bu diyalektik simgelerden bağımsızdır ve zihinlerimizin bileşimlerinden arınmıştır." (Proudhon, c. II, s. 97.)

Ekonomi politiğin metafiziği, artık sırrını bildiğimiz bir tür dönüşle, burada birdenbire bir kuruntu haline gelmiştir! Şimdiye dek M. Proudhon hiç bu denli doğru konuşmamıştı. Gerçekten de, diyalektik hareket sürecinin, kötünün karşısına iyi olanı çıkarma, kötüyü tasfiye etmeye yönelen sorunlar koyma ve ötekine panzehir olsun diye bir kategoriye donatma basit sürecine indirgendiği andan beri, kategoriler bütün kendiliğindenliklerden yoksundurlar; düşüncenin "işlemesi sona erer", içinde yaşam kalmaz. Artık ona durum aldırılmaz ya da kategorilere ayrıştırılmaz. Kategorilerin sıralanmaları, *bir tür basamak* haline gelmiştir. Diyalektiğin mutlak aklın hareketi olma durumu son bulur. Artık ortada herhangi bir diyalektik yok, olsa olsa bütünüyle saf ahlak vardır.

M. Proudhon, *kavrayıştaki dizilerden, kategorilerin mantıksal sıralanmasından* söz ederken, *tarihi, zaman sırasına göre*, yani M. Proudhon'un görüşünce, kategorilerin kendilerini *ortaya koydukları* tarihsel sıralanmaya göre vermek istemediğini kesinlikle bildirmişti. Demek ki, onun için her şey, *aklın saf esiri* içinde olup bitmişti. Her şey, diyalektiğin araçları ile bu esirden türetilecekti. Şimdi bu diyalektiği uygulama alanına sokmak zorunda kalınca, akli buna yetmiyor. M. Proudhon'un diyalektiği, Hegel'in diyalektiğine ters gidiyor ve M. Proudhon, ekonomik kategorilere verdiği sıranın, artık bunların birbirlerini oluşturdukları o sıra olmadığını söyleme durumuna düşüyor. Ekonomik evrimler, bizzat aklın evrimleri değildir artık.

Öyleyse M. Proudhon bize ne veriyor? M. Proudhon'un kavrayışınca kategorilerin kendilerini zamana göre *ortaya* [sayfa 113] *koydukları* sıralamayı, gerçek tarihi mi? Hayır! Bizzat düşüncenin içinde yer alan tarihi mi? O, hiç değil! Yani kategorilerin ne sıradan tarihini, ne de kutsal tarihini! Öyleyse hangi tarihi veriyor bize? Kendi çelişkilerinin tarihini. Bunların nasıl yol aldıklarını ve M. Proudhon'u peşlerinden nasıl sürüklediklerini görelim.

Altıncı önemli gözleme yolaçan bu incelemeye girişmezden önce, yapmamız gereken daha az önemde başka bir gözlem daha var.

M. Proudhon ile birlikte kabullenelim ki, gerçek tarih, yani zaman sırasına göre olan tarih, düşüncelerin, kategorilerin ortaya koymuş buldukları tarihsel sıralanmadır.

Fer ilke, kendisini içinde ortaya koyacağı kendi öz yüzyılına sahip olmuştur.

Otorite ilkesi örneğin, 11. yüzyıla sahipti, tıpkı bireycilik ilkesinin 18. yüzyıla sahip olması gibi. Mantıksal sıralanmaya göre ise, ilke yüzyıla değil, yüzyıl ilkeye aitti. Başka bir deyişle, ilkeyi yapan tarih değil, tarihi yapan ilkeydi. Bunun sonucu, tarihi olduğu kadar ilkeyi de kurtarmak için, kendi kendimize belirli bir ilkenin herhangi bir başkasına değil de, neden 11. ya da 18. yüzyılda ortaya çıktığını sorduğumuzda, zorunlu olarak, insanların 11. yüzyılda nasıl olduklarını, 18. yüzyılda nasıl olduklarını, bu yüzyıllardaki gereksinmelerinin,

üretici güçlerinin, üretim biçimlerinin, üretimlerinin, hammaddelerinin neler olduklarını – kısacası, bu varolma koşullarının ortaya çıkardığı insanlararası ilişkilerin neler olduklarını inceden inceye incelemek zorunda kalıyoruz. Bütün bu sorunların altından kalkmak demek, her yüzyıl için insanların gerçek, sıradan tarihini yazmak ve bu insanları kendi dramlarının hem yazarları ve hem de oyuncularını olarak sunmaktan başka nedir? Ama insanları kendi tarihlerinin oyuncularını ve yazarları olarak sunduğunuz anda, – dolambaçlı yoldan– gerçek başlangıç noktasına ulaşırsınız, çünkü daha baştan sözünü etmiş olduğunuz o ölümsüz ilkeleri bırakmış bulunuyorsunuz.

M. Proudhon, bir ideologun tarihin anayoluna ulaşmak [sayfa 114] için tuttuğu patika boyunca bile, yeterince yolalmış değildir.

ALTINCI GÖZLEM

M. Proudhon ile kavşağa birlikte varalım. *Değişmez yasalar, ölümsüz ilkeler, ideal kategoriler* olarak görülen ekonomik ilişkilerin, etkin ve enerjik insanlardan önce var olduklarını teslim edeceğiz; ayrıca, bu yasaların, ilkelerin ve kategorilerin, zamanın başlangıcından beri, "insanlığın kişisel olmayan aklı" içinde uyuklamış olduklarını da teslim edeceğiz. Zaten görmüş bulunuyoruz ki, bütün bu değişmez ve hareketsiz ölümsüzlükler, geriye tarih diye bir şey bırakmıyor; tarih, olsa olsa düşüncenin içinde oluyor, yani saf aklın diyalektik hareketinde yansıyan tarih. M. Proudhon, diyalektik hareket içinde düşüncelerin artık *farklılaşmadıklarını* söylemekle, hem *hareketin gölgesini* ve hem de *gölgelerin hareketini* ortadan kaldırmıştır, ki kişi bunlar aracılığıyla, gene de hiç değilse, tarihin bir benzerini yaratabilirdi. Bunun yerine, o, kendi güçsüzlüğünün suçunu tarihe yüklüyor. Suçu herşeye yıkıyor, Fransız diline bile. "Öyleyse" diyor M. Proudhon "bir şeyin *belirdiğini*, bir şeyin *üretildiğini* söylemek doğru değildir: evrende olduğu gibi uygarlıkta da, her şey ezelden beri vardı, hareket etmekteydi. *Bu, toplumsal ekonominin tümü için geçerlidir.*" (c. II, s. 102.)

Harekete geçen ve M. Proudhon'u da *harekete geçiren* çelişkilerin üretici güçleri o denli büyüktür ki, M. Proudhon, tarihi açıklamaya çalışırken, tarihi yadsımak zorunda kalıyor; toplumsal ilişkilerin birbiri ardından ortaya çıkışlarını açıklarken, herhangi bir şeyin *ortaya çıkabileceğini* yadsıyor: bütün evreleriyle üretimi açıklarken, *herhangi bir şeyin üretilip üretilmeyeceğinden* kuşkuya kapılıyor!

Demek ki, M. Proudhon için artık tarih diye bir şey yoktur: artık düşünceler sıralanması diye bir şey yoktur. Ama kitabı buna karşın hâlâ var; ve işte bu kitaptır ki, kendi sözleriyle, "düşünce sıralamasına göre tarih"tir. Bütün bu çelişkiler *bir çırpıda* temizlemesine yardım edecek formülü – [sayfa 115] çünkü M. Proudhon bir formüller adamıdır– nasıl bulacağız?

Bu amaçla yeni bir akıl icat etmiştir ki, bu, ne saf ve bakir mutlak akıl, ne de farklı dönemlerde yaşayan ve hareket eden insanların sıradan aklıdır; bu apayrı bir aklıdır –kişi-toplumun aklıdır– özne *insanlığın* aklıdır, ki M. Proudhon'un kalemi, bunu, zaman zaman *toplumsal deha, genel akıl* ve ensonu *insan aklı* olarak da biçimlendirmektedir. Bunca ad ile süslenmiş bu akıl, iyi yanı ve kötü yanı ile, panzehirleri ve sorunları ile, M. Proudhon'un bireysel aklı olarak gene de kendini ele veriyor her an.

Mutlak, ölümsüz aklın derinliklerinde saklı olan "insan aklı, gerçeği yaratmaz". Onu ancak açığa çıkartır. Ama şimdiye dek açığa çıkartılmış bu tür

gerçekler, eksik, yetersiz ve bunların sonucu olarak da çelişiktirler. Bundan ötürü, insan akli, toplumsal deha tarafından keşfedilen, açıklanan gerçekler olarak ekonomik kategoriler de, aynı biçimde eksiktirler ve kendi içlerinde çelişki tohumu taşırlar. M. Proudhon'a dek toplumsal deha, mutlak aklın içinde aynı anda saklı iki şeyden yalnızca *karşıt öğeleri* görmüş, *sentetik formülü* görmemiştir. Bu yetersiz gerçekleri, bu eksik kategorileri, bu çelişik düşünceleri yeryüzünde gerçekleştirmekle kalan ekonomik ilişkiler, bunun sonucu kendi içlerinde çelişiktirler ve biri iyi, öteki kötü iki yan gösterirler.

Tam gerçeği, bütün doluluğu ile düşünceyi, çelişkiyi yok edecek sentetik formülü bulmak; bu, toplumsal dehanın işidir. Gene bundan ötürüdür ki, M. Proudhon'un kuruntusunda, bu aynı toplumsal deha, bütün kategori dizilerine karşın Tanrıdan ya da mutlak akıldan bir sentetik formül koparmayı hiçbir zaman başaramaksızın bir kategoriden ötekine koşturulup durmuştur.

"İlkin, toplum (toplumsal deha), bir temel olgu saptar, bir *varsayım*, bir gerçek çatışkı kor ortaya, ki bu varsayımın, bu çatışkının uzlaşmaz karşıtlıktaki sonuçları, bu sonuçlara varmada aklın izlemiş olabileceği aynı yolu izleyerek, toplumsal ekonomi içinde gelişir; öyle ki, düşüncelere ulaşılmasını [sayfa 116] tüm şeylerinde izleyen sınaî hareket, biri yararlı etkiler, öteki yıkıcı sonuçlar olmak üzere iki akıma ayrılır. Bu iki yanlı ilkenin oluşumuna uyumluluk getirmek ve bu çatışkıyı çözmek için toplum, bir *ikincisine*, çok geçmeden de bunun ardından bir üçüncüsüne yolaçar; ve bütün çelişkilerini tüketmiş olarak –ben insan çelişkilerinin bir sınırı olduğunu varsayıyorum, ama bu kanıtlanmış değildir– bir sıçrayışta tüm önceki durumlarına geri dönünceye ve *bir tek formülle* tüm sorunlarını *çözünceye dek*, *toplumsal dehanın ilerlemesi* bu biçimde olacaktır." (c. I, s. 133.)

Daha önce *antitezin panzehir* haline getirilmiş olması gibi, şimdi de *tez*, *varsayım* olmaktadır. M. Proudhon'dan geldiği için, bu terim değişikliğinin artık bizim için şaşırtıcı bir yanı yok! Saf olmaktan başka her şey olan insan akli, eksik önseziye sahip olduğundan, her adımda çözülmesi gereken yeni sorunlarla karşılaşmaktadır. Mutlak akıl içinde keşfettiği ve birinci tezin yadsıması olan her yeni tez, kendisi için sözkonusu sorunun çözümü olarak safça kabullendiği bir sentez haline gelmektedir. Bu akıl, çelişkilerin sonuna ulaşmış bütün tez ve sentezlerinin çelişik varsayımlardan ibaret olduklarını kavrayıncaya dek, durmadan yenilenen çelişkiler içinde işte böyle öfkelenip sinirleniyor. Bu şaşkınlığı içinde "insan akli, toplumsal deha, bir sıçrayışta bütün o eski durumlarına döner ve bir tek formül içinde bütün sorunlarını çözer". Bu arada belirtelim, bu eşsiz formül, M. Proudhon'un gerçek keşfini .oluşturur. Bu keşif, *oluşturulmuş değildir*.

Varsayımlar ancak belirli bir amaç gözetilerek yapılırlar. Toplumsal dehanın M. Proudhon'un ağzıyla konuşarak kendisi için koyduğu ilk amaç, iyiden başka hiçbir şey kalmasın diye her ekonomik kategori içindeki kötüyü tasfiye etmektir. Ona göre iyi, en yüce mutluluk, gerçek pratik amaç, *eşitlik*dir. Peki, toplumsal deha, neden eşitsizliği, kardeşliği, katolikliği ya da herhangi bir başka ilkeyi değil de, eşitliği amaçlıyor? Çünkü, "insanlık, birbiri ardına bunca çok ayrı varsayımı, ancak bir üstün varsayımı, gözönünde tutarak [sayfa 117] gerçekleştirmiştir", ki bu da eşitlikdir. Bir başka deyişle: çünkü eşitlik, M. Proudhon'un idealidir. M. Proudhon, işbölümünün, kredinin, atelyenin –bütün ekonomik ilişkilerin– yalnızca bu eşitlik için icat olunduklarını ve fakat bunların sonuçta hep eşitliğe karşı döndüklerini sanıyor. Tarih ile M. Proudhon'un uydurmaları her adımda birbirleriyle çeliştiklerinden, M. Proudhon ortada bir çelişki olduğu sonucuna varıyor. Ortada bir çelişki varsa eğer, bu, kendisinin değişmez düşünceleri ile gerçek hareket arasındadır ancak.

Bundan böyle bir ekonomik ilişkinin iyi yanı, eşitliği doğrulayan; kötü yanı ise, bunu yadsıyan ve eşitsizliği doğrulayandır. Her yeni kategori, toplumsal dehanın, bir önceki varsayımın yarattığı eşitsizliği tasfiye etmek için yaptığı bir varsayımdır. Kısacası eşitlik, toplumsal dehanın ekonomik çelişkiler yuvarlağı içinde fırladık gibi döndükçe durmadan gözönünde bulundurduğu *temel niyet, mistik eğilim, tanrısal amaçtır*. Demek ki, *Tanrı*, M. Proudhon'un ekonomik yükünün tümünü kendi saf ve uçarı aklından daha iyi taşıyan lokomotifidir. O, Tanrıya, vergiler üzerine olan bölümü izleyen koca bir bölüm adamıştır.

Tanrı, tanrısal amaç, tarihin hareketini açıklamak üzere bugün kullanılan büyük sözcük budur işte. Gerçekte bu sözcük hiçbir şeyi açıklamaz. Olsa olsa bir güzel söz söyleme biçimi, olguları başka sözcüklerle açıklamanın çeşitli yollarından biridir.

İskoçya'da toprak mülkiyetinin İngiliz sanayiinin gelişmesiyle yeni değer edindiği bir olgudur. Bu sanayi, yün için yeni pazarlar açtı. Büyük miktarlarda yün üretmek için ekilebilir toprakları meraya dönüştürmek gerekti. Bu dönüştürmeyi sağlamak için, mülklerin biraraya toplanması gerekti. Mülklerin biraraya toplanması için ilkin küçük toprak tasarruflarının ortadan kaldırılması, binlerce mutasarrıfın (*tenant*) kendi topraklarından sürülüp atılması ve bunların yerine milyonlarca koyunu gözetmekle yükümlü birkaç çobanın konulması gerekti. Böylece, İskoçya'daki toprak mülkiyeti, birbirini izleyen dönüşümlerle, insanın koyun [sayfa 118] tarafından kovalanmasıyla sonuçlandı. Şimdi, İskoçya'daki toprak mülkiyeti kurumunun tanrısal amacının insanların koyunlar tarafından kovulması olduğunu söylerseniz, tanrısal tarih yapmış olursunuz.

Eşitliğe doğru yönelme eğilimi, elbette yüzyılımıza aittir. Şimdi tutup da bütün önceki yüzyılların tamamen farklı gereksinmeleriyle, üretim araçlarıyla vb., eşitliğin gerçekleşmesi için tanrısalca çalıştıklarını söylemek, her şeyden önce, yüzyılımızın insan ve araçlarını, önceki yüzyılların insan ve araçlarının yerine koymak ve önceki kuşakların edindikleri sonuçların birbirlerini izleyen daha sonraki koşullarca değiştirilmesini sağlayan tarihsel hareketi anlamamak olur. İktisatçılar çok iyi bilirler ki, kimi için tamamlanmış bir ürün olan şey, bir başkası için yeni üretimde kullanılacak hammaddeden başka bir şey değildir.

M. Proudhon'un yaptığı gibi, siz de, toplumsal dehanın, *çiftçileri sorumlu ve eşit haklara sahip* işçiler durumuna dönüştürme tanrısal amacı ile feodal beyler ürettiğini, daha doğrusu uydurduğunu varsayınız: insanların koyunlar tarafından kovulması pis zevkini kendisine tattırabilmek için İskoçya'da toprak mülkiyetini kuran Tanrıya layık amaçların ve inanların yerine konulabilecek bir şey elde etmiş olursunuz.

Ama, madem M. Proudhon Tanrıya bu denli dokunaklı bir ilgi duyuyor, ona kendi gibi bir tanrısal amaç peşinde koşan M. de Villeneuve-Bargemont'un *Historie de l'économie politique*'ini[a13](#) salık veririz. Ama M. de Villeneuve-Bargemont'un peşinde koştuğu amaç eşitlik değil, katolikliktir.

YEDİNCİ VE SON GÖZLEM

İktisatçıların bir tek işlem biçimi vardır. Onlar için ancak, iki tür kurum vardır, yapay ve doğal. Feodalizmin kurumları yapay kurumlar, burjuvazininkiler ise doğal kurumlardır. Bu durumlarıyla, kendileri gibi iki tür din kuran [sayfa 119] tanrıbilimcilere benziyorlar. Kendilerinin olmayan her din insan icadı, kendilerinininki ise Tanrıdan çıkma. İktisatçılar bugünkü ilişkilerin –burjuva üretim ilişkilerinin– doğal olduklarını söylerlerken, zenginliği yaratmış olan ve üretici

güçleri doğanın yasalarına uygun olarak geliştirmiş bulunan ilişkilerin bugünkü ilişkiler olduğunu söylemek istiyorlar. Bundan ötürü bu ilişkiler, zamanın etkisinden bağımsız, doğal yasalardır. Bunlar, her zaman toplumu yönetmekle yükümlü ölümsüz yasalardır. İşte bundan ötürüdür ki, bir zamanlar varolan tarih, bundan böyle yoktur. Tarih bir zamanlar vardı, çünkü feodalizmin kurumları içinde, iktisatçıların doğal ve bundan ötürü de ölümsüz diye geçıştirdikleri burjuva toplum ilişkilerinden tamamen farklı ilişkiler buluyoruz.

Feodalizmin de bir proletaryası vardı – toprak köleliği, ki burjuvazinin bütün tohumlarını içeriyordu. Feodal üretimin de, sonunda iyi yanı altedenin hep kötü yan olduğu olgusuna bakmaksızın, feodalizmin *iyi yanı* ve *kötü yanı* diye belirtilen uzlaşmaz karşıtlıkta iki ögesi vardı. Bir savaşım sağlayarak tarihi yapan hareketi üreten, kötü yandır. Feodalizmin egemen olduğu çağdaki şövalyelik erdemlerine haklar ile görevler arasındaki güzel uyumluluğa, kentlerin ataerkil yaşamına, kırsal bölgelerdeki ev sanayiinin bolluk koşullarına, korpöasyonlar, loncalar ve dernekler içinde örgütlenmiş sanayinin gelişmesine, kısacası feodalizmin iyi yanını oluşturan her şeye karşı duydukları coşku ile, iktisatçılar, bu manzara üzerine gölge düşüren her şeyi – toprak köleliğini, ayrıcalıkları, anarşiyi– tasfiye etmeye kalkışsalar ne olacaktı? Savaşımaya yolaçan bütün öğeler yok edilmiş ve burjuvazinin gelişmesi daha başından önlenmiş olacaktı.

Burjuvazinin zaferinden sonra feodalizmin iyi yanı ya da kötü yanı diye bir sorun kalmamıştı artık. Burjuvazi, feodalizm altında geliştirmiş olduğu üretici güçleri ele geçirmişti. Bütün eski ekonomik biçimler, bunlara tekabül eden insan ilişkileri, eski uygar toplumun resmî ifadesi olan politik devlet paramparça edilmişti. [sayfa 120]

Demek ki, doğru yargılamak gerekirse, feodal üretim, çelişki üzerine kurulmuş bir üretim biçimi olarak görülmelidir. Zenginliğin bu çelişki içinde nasıl üretildiği, üretici güçlerin sınıf çelişkileriyle birlikte aynı zamanda nasıl geliştirildikleri, sınıflardan birinin, yani toplumun kötü yanının, sakıncasının, kendi kurtuluşu için gerekli maddi koşulların tam olgunluğa erişmesine dek büyümesini nasıl sürdürdüğü gösterilmelidir. Bu, üretim biçiminin, içinde üretici güçlerin geliştirildiği ilişkilerin asla ölümsüz yasalar olmadıklarını, bu yasaların insanların ve onların üretici güçlerinin belirli bir gelişme düzeyine tekabül ettiklerini, ve insanların üretici güçlerindeki bir değişikliğin, zorunlu olarak, üretim ilişkilerinde de bir değişiklik yaratacağını söylemekle aynı şey değil midir? Temel sorun, uygarlığın meyvelerinden, kazanılmış üretici güçlerden yoksun kalmamak olduğuna göre, bunların içinde üretilmiş buldukları, geleneksel biçimler yok edilmelidirler. İşte bu andan sonra, devrimci sınıf, artık tutucu olur.

Burjuvazi, işe, feodal dönemin proletaryasının[33] kalıntısı bir proletarya ile başlar. Kendi tarihsel gelişim süreci içinde burjuvazi, ilkönceleri az çok gizli ve yalnızca belli belirsiz bir biçimde varolan çelişik niteliğini zorunlu olarak geliştirir. Burjuvazi geliştikçe, onun bağrında yeni bir proletarya, modern bir proletarya gelişir; proleter sınıfla burjuva sınıf arasında bir savaşım gelişir. Hissedilmezden önce her iki tarafça da farkedilen, takdir edilen, anlayışla karşılanan, kabullenilen ve yüksek sesle açığa vurulan bu savaşım, kendisini, başlangıçta yalnızca kısmi ve anlık çatışmalarda, yıkıcı eylemlerde gösterir. Öte yandan, başka bir sınıfa karşı bir sınıf oluşturdıkları için modern burjuvazinin aynı çıkarlara sahip olan bütün üyeleri, birbirleri ile karşı karşıya geldikleri için de, karşıt, uzlaşmaz çıkarlara sahiptirler. Bu çıkar karşıtlığı, kendi burjuva yaşamlarının ekonomik koşullarından [sayfa 121]

doğar. Böylece, burjuvazinin içinde hareket ettiği üretim ilişkilerinin basit,

tekdüze bir niteliğe sahip olmayıp, ikili bir niteliğe sahip oldukları; zenginliğin üretildiği aynı ilişkiler içinde yoksulluğun da üretildiği; üretici güçlerin bir gelişme gösterdiği aynı ilişkiler içinde engelleyici bir gücün de bulunduğu; bu ilişkilerin *burjuva zenginliğini*, yani burjuva sınıfının zenginliğini, ancak bu sınıfın tek tek üyelerinin zenginliklerini sürekli yok ederek ve durmaksızın büyüyen bir proletarya yaratarak ürettiği, her geçen gün biraz daha açığa çıkmaktadır.

Bu çelişik nitelik ne denli açığa çıkarsa, iktisatçılar da, burjuva üretiminin bu bilimsel temsilcileri de, kendilerini, o denli kendi teorileri ile çatışma halinde bulurlar ve ortaya değişik okullar çıkar.

Burjuvaların, zenginlik elde etmelerinde onlara yardımcı olan proleterlerin acılarına pratikte kayıtsız kalmaları gibi, burjuva üretiminin sakıncaları diye adlandırdıkları şeylere de aynı biçimde teorilerinde kayıtsız kalan *kaderci* iktisatçılar var. Bu kaderci okul içinde klasikler ve romantikler yer alıyor. Adam Smith ve Ricardo gibi klasikler, feodal toplumun kalıntılarına karşı hâlâ savaşım vermekle birlikte, yalnızca feodal izler taşıyan üretim ilişkilerini temizlemeye, üretici güçleri artırmaya ve sanayie ve ticarete yeni bir hız vermeye çalışan bir burjuvaziyi temsil ederler. Bu savaşımında yeralan ve bu ateşli çaba içine çekilen proletarya, yalnızca geçici, rasgele sıkıntılar tadar ve kendisi de bunlara bu gözle bakar. Bu evrenin tarihçileri olan Adam Smith ve Ricardo'nun burjuva üretimi içinde zenginliğin nasıl elde edildiğini göstermekten, bu ilişkileri, kategoriler, yasalar biçiminde formüle etmekten ve zenginliğin üretilmesinde bu yasaların, bu kategorilerin feodal toplumun yasa ve kategorilerine oranla nasıl daha üstün olduklarını göstermekten başka bir görevleri yoktur. Onların gözünde sefalet, doğada olduğu gibi sanayide de, her doğumun getirdiği sancılardan ibarettir.

Romantikler, burjuvazinin proletaryaya doğrudan karşıt [sayfa 122] olduğu, sefaletin zenginliğe eşit bollukta yaratıldığı bizim çağa aittirler. Şimdiyse iktisatçılar, buldukları yüksek yerden, zenginlik üreten insan makinelerine tepeden kibirli bakışlar fırlatan, hiçbir şey karşısında şaşırmayan kaderci kişi pozları takınıyorlar. Bunlar, öncülleri tarafından verilmiş bütün gelişmeleri kopya ediyorlar ve öncüllerinde yalnızca saflıktan ibaret olan kayıtsızlık, bunlarda hoppalık biçimini alıyor.

Bir de bugünün üretim ilişkilerinin kötü yanının onların yüreklerini sızlattığı *insancıl* okul vardır. Bu okul, vicdanını rahatlatma yoluyla, az da olsa, gerçek karşıtlıkları hafifletmeye çalışır; proletaryanın sıkıntılarına, burjuvaların kendi aralarındaki azgın rekabete içtenlikle taraftar değildir; işçilere ağırbaşlı olmalarını, çok çalışmalarını ve az çocuk sahibi olmalarını öğütler; burjuvalara da üretimde akla yatkın bir çaba göstermelerini salık verir. Bu okulun tüm teorisi, teoriyle pratik arasında, ilkelerle sonuçlar arasında, fikirle uygulama arasında, biçimle içerik arasında, öz ile gerçek arasında, hukukla olgu arasında, iyi yanla kötü yan arasında sonu gelmez ayrımlar yapmaya dayanır.

İyiliksever okul, insancıl ekolün yetkinliğe ulaştırılmış biçimidir. Bu okul, uzlaşmaz karşıtlık zorunluluğunu yadsır; bütün insanları burjuva yapmak ister; teoriyi, pratikten ayrıldığı ve hiçbir uzlaşmaz karşıtlık içermediği sürece gerçekleştirmek ister. Fiilî gerçeklerde her an karşılaşılan çelişkileri soyutlamanın teorik olarak kolay olduğunu belirtmeye gerek yok. Böylece bu teori, idealleştirilmiş gerçek halini alacaktır. Demek ki, iyilikseverler, burjuva ilişkilerini ifade eden kategorileri, onları oluşturan ve onlardan kopmaz olan uzlaşmaz karşıtlık olmaksızın alıkoymak isterler. Burjuva pratiği ile ciddi olarak savaştıklarını sanırlar, oysa başkalarından daha burjuvadırlar.

iktisatçılar hasıl burjuva sınıfının bilimsel temsilcileriyseler, *sosyalistler* ve *komünistler* de proleter sınıfın teorisyenleridirler. Proletarya bir sınıf olarak

kendisini oluşturacak ölçüde henüz yeterince gelişmediği sürece, ve bunun [sayfa 123] sonucu proletaryanın burjuvaziyle olan savaşımı henüz politik bir nitelik almadığı sürece, ve üretici güçler, proletaryanın kurtuluşu ve yeni bir toplumun kurulması için gerekli maddi koşulları bir an için görmemizi sağlayacak ölçüde burjuvazinin bağrında henüz yeterince gelişmediği sürece, bu teorisyenler, ezilen sınıfların isteklerini karşılamak üzere sistemler uyduran ve canlandırıcı bir bilim bulmaya çalışan ütopyacılar ancak. Ama tarih ilerledikçe ve onunla birlikte proletarya savaşımının çizgileri daha da belirginleştikçe, bunların kafalarının içinde bilim aramalarına artık gerek kalmaz; gözlerinin önünde olup biteni saptamaları ve bunun sözcüsü durumuna gelmeleri yeterlidir. Bilim aradıkları ve sistemler kurmakla kaldıkları sürece, savaşımın başlangıcında kaldıkları sürece sefaletin içinde sefaletten başka bir şey bulamazlar, sefaletin içinde eski toplumu alaşağı edecek devrimci, yıkıcı yönü göremezler. Tarihsel hareketin bir ürünü olan bilim, bir andan sonra kendisini bilinçli olarak tarihsel hareketle birleştirmiş, doktriner olmaktan çıkmış ve artık devrimci olmuştur.

Biz, M. Proudhon'a dönelim.

Her ekonomik ilişkinin bir iyi ve bir de kötü yanı vardır; bu, M. Proudhon'un kendi kendisini aldatmadığı tek noktadır. İyi yanın iktisatçılarca açıklandığını; kötü yanın da sosyalistlerce suçlandığını görüyor. İktisatçılardan ölümsüz ilişkilerin zorunluluğunu; sosyalistlerden de, sefalet içinde sefaletten başka bir şey görmeme kuruntusunu alıyor. Bilimin otoritesine dayanmayı arzulamak konusunda her ikisiyle de anlaşılıyor. Onun gözünde bilim, kendisini, bir bilimsel formülün yetersiz boyutlarına indirger; o, formüller arayışı içinde olan bir kimsedir. M. Proudhon, hem ekonomi politiği ve hem de komünizmi eleştirmiş olmakla işte böyle övünüyor: oysa durduğu yer, her ikisinin de çok aşağısındadır. İktisatçıların aşağısındadır, çünkü elinin altında sihirli bir formül bulunan bir filozof olarak saf ekonomik ayrıntılara girmekten sakınabileceğim sanmıştır; sosyalistlerin aşağısındadır, çünkü düşünce planında bile olsa, burjuva görüş [sayfa 124] ufkunun ötesine geçecek ne cesarete, ne de kavrayışa sahiptir.

Sentez olmayı arzular, oysa birleşik bir yanılgıdan ibarettir.

Bilim adamı olarak, burjuvaların ve proleterlerin üstünden süzülerek uçmayı arzular; oysa, sermayeyle emek, ekonomi politikle komünizm arasında ileri geri fırlayıp duran küçük-burjuvadır yalnızca. [sayfa 125]

İŞBÖLÜMÜ VE MAKİNE

İŞBÖLÜMÜ, M. Proudhon'a göre, *ekonomik evrimler* dizisini başlatır.

<i>İşbölümünün iyi yanı</i>	{	"Öz olarak işbölümü, koşullarda ve zekada <i>eşitliğin</i> gerçekleşme biçimidir." (c. I, s. 93.)
<i>İşbölümünün kötü yanı</i>	{	"İşbölümü, bizler için bir sefalet aracı haline gelmiştir." (c. I, s. 94.)

		FARKLI BİÇİM
		"İş kendine özgü ve verimliliğinin temel koşulu olan <i>yasaya göre kendisini bölerek</i> , amaçlarının yadsınmasıyla son bulur ve kendisini yok eder." (c. I, s. 94.)
<i>Çözülmesi gereken sorun</i>	{	"Yararlı sonuçlarını alırken, bölünmenin sakıncalarını ortadan kaldıracak yeniden-bileşimi bulmak." (c. I, s. 97.)

[sayfa 126]

M. Proudhon'a göre işbölümü, ölümsüz bir yasa, basit, soyut bir kategoridir. Bundan ötürü, değişik tarihsel çağlardaki işbölümünü açıklamak için soyutlama, düşünce, sözcük kendisi için yeterli olmalıdır. Kastlar, korporasyonlar, manüfaktür, büyük sanayi, tek başına *böl* sözcüğü ile açıklanabilmelidir. "Böl"ün anlamını dikkatle inceleyin, her çağda işbölümüne belirli bir nitelik kazandıran pek çok etkiyi incelemenize gerek kalmaz.

Eğer M. Proudhon'un kategorilerine indirgenmiş olsalar, işler elbette çok kolaylaştırılmış olacaktı. Ancak tarih bu kadar kategorik bir ilerleme göstermez. İlk büyük işbölümünün, kentlerin köylerden ayrılmasının gerçekleşmesi, Almanya'da tam üç yüzyıl sürmüştür. Kent ile köy arasındaki bu bir tek ilişkinin değiştirilmesi oranında, tüm toplum değiştirilmişti. İşbölümünün yalnızca bu yönünü ele almanız bile, eski cumhuriyetleri ve hıristiyan feodalizmini; baronlarıyla eski İngiltere'yi ve pamuk lordlarıyla modern İngiltere'yi gösterebilirsiniz. Henüz sömürgelerin bulunmadığı, Avrupa için Amerika'nın henüz daha varolmadığı, Asya'nın ancak Bizans aracılığıyla varolduğu, Akdeniz'in ticari eylemin merkezi olduğu 14. ve 15. yüzyıllarda, işbölümü, çok değişik bir biçime, İspanyolların, Portekizlilerin, Hollandalıların, İngilizlerin ve Fransızların dünyanın her yerinde sömürgeler kurmuş buldukları 17. yüzyıldan çok değişik bir yöne sahipti. Pazarın büyüklüğü, dış görünümü, değişik dönemlerdeki işbölümüne yalnızca *böl* sözcüğünden, düşünceden, kategoriden çıkartılması güç bir dış görünüm, bir nitelik verir.

"Adam Smith'ten bu yana bütün iktisatçılar" diyor M. Proudhon "bölünme yasasının *üstünlüklerine* ve *sakıncalarına* işaret etmişler, ama birincisi üzerinde ikincisinden çok daha fazla durmuşlardır, çünkü bu onların iyimserlikleri için daha elverişliydi ve bu iktisatçılardan hiçbiri, bir yasanın sakıncalarının neler olabileceği konusunda hiç kafa yormamışlardı. ... Sonuçlarına dek büyük bir çabayla izlenen aynı ilke, nasıl olur da taban tabana karşıt sonuçlar verir? A. Smith'ten önce ya da sonra, hiçbir iktisatçı, ortada [sayfa 127] açıklanması gerekli bir sorun olduğunu sezinlememiştir bile. Say, işbölümü içerisinde iyiyi yaratan aynı nedenin, kötüyü de doğurduğunu görecektir kadar ileri gidebiliyor ancak." [I, 95-96.]

Ama A. Smith, M. Proudhon'un sandığından daha öteye gidiyor. A. Smith

şunu açıkça görmüştür: "Değişik insanlardaki doğal yetenek ayrılıkları, gerçekte, bizim farkına vardıklarımızdan çok daha azdır; ve değişik mesleklerin insanlarını birbirlerinden ayırdeder gibi görünen çok farklı yetenekler, olgunluğa ulaştıklarında, işbölümünün *nedeni* olmaktan çok, *sonucu* olurlar." [34] İlke olarak, bir hamal ile bir filozof arasındaki fark, bir mastı ile bir tazı arasındaki farktan daha azdır. Bunlar arasına bir uçurum koyan işbölümüdür. Bütün bunlar M. Proudhon'u, başka bir yerde, işbölümünün yarattığı sakıncalar konusunda Adam Smith'in en ufak bir düşünceye dahi sahip bulunmadığını söylemekten alıkoymuyor. "İşbölümü içerisinde iyiyi yaratan aynı nedenin kötüyü de doğurduğunu" [I, 96] gören *ilk* kişinin J. B. Say olduğunu ona söyleten de gene budur.

Ama biz Lemontey'e kulak verelim; *Suum cuique*. [35]

"Ekonomi politik üzerinde yaptığı o kusursuz incelemesinde, bay J. B. Say, *benim aydınlığa kavuşturmuş bulunduğum* ilkeyi, işbölümünün manevi etkileri konusunda kullanma onurunu vermiştir bana. Kitabımın birazcık anlamsız olan başlığı [36] kuşkusuz, bana atıf yapmaktan kendisini alıkoymuştur. Kendi varlığı bu denli zengin bir yazarın bunca alçakgönüllü bir borcu suskunlukla geçiştirmesini ben ancak böyle bir nedene bağlayabilirim." (Lemontey, *Œuvres complètes*, Paris 1840, s. I, s. 245.) [sayfa 128]

Onun hakkını biz verelim: bugün oluşmuş bulunduğu biçimiyle işbölümünün tatsız sonuçlarını Lemontey zekice göstermiş ve M. Proudhon da buna ekleyecek hiçbir şey bulamamıştır. Ama şimdi, M. Proudhon'un hatası yüzünden, bu öncelik sorununun içine itilmiş bulunuyoruz. Gerçekten gene söyleyelim ki, M. Lemontey'den çok önce ve A. Ferguson'un öğrencisi Adam Smith'ten onyediy yıl önce, bu A. Ferguson, özel olarak işbölümü üzerinde duran bir bölümde, bu konu üzerinde geniş bir açıklamada bulunmuştur.

"Sanatlardaki ilerleme ile ulusal kapasite ölçüsünün artıp artmayacağından bile kuşkuya düşülebilir. Birçok mekanik sanatlar ... en iyi başarıya, duygu ve aklın tam bir baskı altına alınmasıyla ulaşırlar; ve bilgisizlik, boşanların olduğu kadar, sanayinin de anasıdır. Düşünce ve imgelem yanılığa düşebilirler; ama eli ya da ayağı hareket ettirme alışkanlığı her ikisinden de bağımsızdır. Buna göre, manüfaktürler, en çok, akla en az başvurulmuş ve atelyelere, öyle fazla hayalgücü harcamaksızın, parçalarını insanların oluşturduğu bir makine gözüyle bakılan durumlarda gelişir. ... General, savaş bilgisinde çok usta olabilir, oysa erin ustalığı birkaç el ve ayak hareketinden ibarettir. Bu ikincisinin yitirdiğini, birincisi kazanmış olabilir. ... Ve bu ayrılmalar çağında düşünmek bizzat başlıbaşına bir zanaat durumuna gelebilir." (A. Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh 1783, [II, 108, 109, 110].)

Bu edebî incelemeyi bir sonuca vardırmaq için şu kadarını söyleyelim ki, "*bütün* iktisatçıların, işbölümünün üstünlükleri üzerinde sakıncalarından çok daha fazla durmuş olduklarını" kesinlikle reddederiz. Bu konuda Sismondi'yi anmak yeter.

Demek ki, M. Proudhon'un, işbölümünün *üstünlükleri* konusunda herkesçe bilinen genel sözleri başka sözlerle açıklamaktan ötede yapacağı bir şey yoktu.

Şimdi de M. Proudhon'un, genel bir yasa, bir kategori, bir düşünce olarak alınan işbölümünden ona bağlı *sakıncaları* nasıl türettiğine bakalım. Nasıl oluyor da bu kategori, [sayfa 129] bu yasa, M. Proudhon'un eşitlikçi sisteminin zararına, eşit olmayan bir iş dağılımı getiriyor?

"İşbölümünün bu ciddi anında, insanlık üzerinde fırtına yelleri esmeye başlar. İlerleme, herkes için eşit ve tekdüze bir biçimde yeralmaz. ... İlk ayrıcalıklı bir azınlığı kapsar. ... Koşullardaki doğal ve tanrısal eşitsizlik inancını bunca uzun bir süre yaşatan ve kastları yaratan ve bütün toplumları hiyerarşik

bir biçimde oluşturan şey, ilerlemenin kişiler arasında yarattığı bu kayırmadır işte." (Proudhon, c. I, s. 94.)

İşbölümü, kastları yarattı. Şimdi kastlar, işbölümünün sakıncalarıdır; demek ki, sakıncaları doğuran işbölümdür. *Quod erat demonstrandum*.^[37] Daha öteye gidip, kastları, hiyerarşik oluşmaları, ve ayrıcalıklı kişileri işbölümüne yarattıran şeyin ne olduğunu sorar mısınız? M. Proudhon size söylesin: İlerleme. Peki ilerlemeyi yapan ne? Sınırlama. M. Proudhon için sınırlama, ilerlemenin insanlar arasında gözettiği kayırmadır.

Felsefenin ardından tarih gelir. Bu, artık ne anlatımcı tarih, ne de diyalektik tarihtir; bu, kıyaslamalı tarihtir. M. Proudhon bugünün matbaa işçisiyle ortaçağların matbaa işçisi arasında, Creusot işçisiyle bir köy demircisi arasında, bugünün edebiyatçısı ile ortaçağların, edebiyatçısı arasında bir paralellik kuruyor ve terazinin kefesini ortaçağların oluşturduğu ya da ilettiği işbölümüyle az çok ilgisi olanlardan yana eğiyor. Bir tarihsel çağın işbölümünü, bir başka tarihsel çağın işbölümüyle karşı karşıya koyuyor. M. Proudhon'un kanıtlaması gereken bu muydu? Hayır. Bize genel olarak işbölümünün sakıncalarını göstermeliydi. Ayrıca, az sonra bütün bu sözde gelişmeleri resmen geri aldığına göreceğimize göre, M. Proudhon'un yapıtının bu yanı üzerinde durmak niye?

"Parçalı işin" diye devam ediyor M. Proudhon "*ruhun bozulmasından* sonraki ilk sorunu, vardiyaların uzatılmasıdır ki, bu uzama, harcanan zekanın toplam miktarına ters [sayfa 130] orantılı olarak artar. ... Ama vardiyaların uzunlukları günde onaltı ila onsekiz saati geçmeyeceğinden, bunun bedeli zamandan çıkartılmadığı an, fiyattan çıkartılır, ve ücretler düşer. ... Kesin olan ve bizim için saptanması gereken biricik şey, *evrensel vicdanın* bir ustabaşının işi ile bir makinist çırağın işini aynı oranda değerlendirmedir. Günlük işin fiyatının azaltılması, *bundan ötürü* gereklidir; öyle ki, aşağılatıcı bir iş yapmanın ruhunda açtığı yaradan sonra, işçi, bedeninde de düşük değerlendirilmesinin acısını duymamazlık etmesin." [I, 97-98.]

Kant'ın kişiyi yoldan çıkararak mantıksal ayrılıklar olarak adlandıracağı bu kıyasların mantıksal değerleri üzerinde durmayacağız.

Bu sözlerin özü şudur:

İşbölümü işçiyi aşağılatıcı bir işe indirger; bu aşağılatıcı işe tekabül eden şey, bozulmuş bir ruhtur; ruhun bozulmasına tekabül eden şey ise, durmadan artan bir ücret düşmesidir. Ve bu düşmenin bozulmuş bir ruha tekabül ettiğini kanıtlamak için de, M. Proudhon, vicdanını rahatlatmak amacıyla, evrensel bilincin bunu böyle arzuladığını söylemektedir. M. Proudhon' un ruhu, evrensel vicdanın bir parçası mı sayılacaktır yani?

M. Proudhon için *makine*, "işbölümünün mantıksal antitezidir" ve bu diyalektiğin yardımıyla o, makineyi *atelye* biçimine dönüştürmekle girişmektedir işe.

Sefaleti işbölümünün sonucu yapmak için çağdaş atelyeyi varsaydıktan sonra, M. Proudhon, sözü atelyeye getirmek ve onu sefaletin diyalektik yadsıması olarak sunmak için, işbölümü tarafından yaratılmış bir sefaleti varsayıyor. İşçiye *aşağılatıcı bir işle* manen, ücretin azlığı ile de maddeten vurduktan sonra, işçiyi *ustabaşının bağımlılığı* altına soktukten ve yaptığı işi de *bir makinist çırağının çalışmasına* indirdikten sonra, "ona bir patron vererek" işçiyi *aşağılatmanın* suçunu gene atelyeye ve makineye yıkıyor ve işçinin bu biçimde aşağılatılması işini, onu "zanaatçı rütbesinden sıradan *işçi* rütbesine indirmekle" tamamlıyor. Ne harika [sayfa 131] diyalektik! Hiç olmazsa burada duraydı ya! Ama hayır, artık çelişkiler türetmek için değil de, atelyeyi kendi tarzına uygun olarak yeni baştan kurmak için ona yeni bir işbölümü tarihi gerekiyor. Bu amaca varmak için, az önce bölünme konusunda söylediklerinin

hepsini unutmak zorunda kalıyor.

İş, elinin altındaki aletlere uygun olarak değişik biçimlerde örgütlenir, bölünür. Eldeğirmeni buharlı değirmenden ayrı bir işbölümünü öngörür. Demek ki, sonradan özgül bir üretim aletine, makineye varmak için, işe genel olarak işbölümü ile başlamayı arzulamak tarihe şamar atmak demektir.

Sabanı çeken öküz nasıl bir ekonomik kategori değilse, makine de değildir. Makine, yalnızca bir üretici güçtür. Makinenin uygulanmasına dayanan modern atelye ise, toplumsal bir üretim ilişkisi, ekonomik bir kategoridir.

Şimdi M. Proudhon'un parlak hayalgücünün nasıl çalıştığını görelim.

"Toplumda makinelerin sürekli ortaya çıkışları, işbölümünün antitezi, ters formülüdür: bu, sınaî dehanın, *parçalı ve öldürücü işe karşı protestosudur*. Bir makine gerçekte nedir? İşbölümünce birbirinden kopartılmış *işin değişik kesimlerini birleştirme yoludur*. Her makine, çeşitli işlemlerin bir özeti olarak tanımlanabilir. ... Demek ki, makine sayesinde *işçi eski durumuna getirilecektir*. ... Ekonomi politikte kendisini işbölümüne karşıt koyan makine, insan kafasında çözümlenmenin karşıtı olan sentezi temsil eder. ... Bölünme, herkesi kendisine en uygun gelen uzmanlaşmaya iterek, işin değişik parçalarını birbirlerinden ayırmakla kaldı; atelye ise, işçileri, her parçanın bütüne olan ilişkisine göre gruplaştırır. ... İşe otorite ilkesini getirir. ... Ama hepsi bu değildir; *makine* ya da *atelye*, işçiye bir patron vererek onu aşağıladıktan sonra, işçinin bu aşağılanması işini, onu zanaatçı rütbesinden sıradan işçi rütbesine indirerek tamamlar. ... Şu anda içinden geçmekte olduğumuz dönem, makineler dönemi, özel bir nitelik ile, *ücretli işçi* ile ayırtdedir. Ücretli işçi, işbölümünü ve değişimi *izleyen sonuçtur*." [I, 135, 136, 161.] [sayfa 132]

M. Proudhon'a yalnızca basit bir anımsatma. İşin değişik parçalarının, herkese kendisini en uygun uzmanlaşmaya verme olanağı tanıyarak birbirinden ayrılması –ki M. Proudhon bu ayrılmanın tarihini dünyanın başlangıcına dek götürüyor–, yalnızca rekabetin egemen olduğu modern sanayide vardır.

Atelyenin işbölümünden ve ücretli işçinin de atelyeden nasıl doğduklarını gösterebilmek için M. Proudhon, bize, çok "ilginç bir şecere" veriyor.

1. "Üretimin değişik parçalara bölünmesi ve bunlardan herbirinin ayrı bir işçi tarafından yapılmasıyla", üretici güçlerin çoğaltılacaklarını farketmiş bir adam varsayıyor.

2. Bu adam, "bu düşüncenin nereye varacağını kavrayarak, kendi kendine der ki: *kendi koyduğu özel amaç için seçilmiş sürekli bir işçi grubu kurmakla daha sürekli bir üretim elde ederim, vb.*" [I, 161.]

3. Bu adam düşüncesini ve bu düşüncenin varacağı noktayı başkalarına kavratmak için, onlara bir *öneride* bulunur.

4. Bu adam, sanayinin başlangıcında, sonradan *kendi işçileri* olacak *yoldaşlarına eşitlik içinde* davranır.

5. "Gerçekte, patronun üstün durumu ve üreticilerin bağımlılığı karşısında, başlangıçtaki bu eşitliğin çarçabuk yok olmak zorunda kaldığı görülür." [I, 163.]

Bu, M. Proudhon'un *tarihsel ve anlatımcı yönteminin* bir başka örneğidir.

Şimdi de atelyenin ya da makinenin, işbölümü sonucu, topluma *otorite ilkesini* gerçekten sokup sokmadığını; bir yandan otoriteye boyuneğdirirken, öte yandan da onu eski durumuna getirip getirmediğini; makinenin, bölünmüş işin yeniden bileşimi, işin *çözümlemesinin* karşıtı olarak, işin *sentezi* olup olmadığını tarihsel ve ekonomik açıdan inceleyelim.

Bir bütün olarak toplumun bir atelyenin içi ile ortak olan yanı, onun da kendi işbölümüne sahip olmasıdır. Tüm bir topluma uygulanmak üzere bir modern atelyedeki işbölümü modern olarak alınacak olsa, zenginlik üretimi için en [sayfa 133] iyi örgütlenmiş toplum, hiç kuşkusuz, topluluğun değişik üyelerine

önceden saptanmış bir kural uyarınca görev dağıtımını yapan bir tek baş işverene sahip toplum olurdu. Ama durum hiç de böyle değildir. Modern atelyenin içinde işbölümünün işverenin otoritesiyle kılı kırk yarararak düzenlenmesine karşılık, modern toplumda iş dağılımını özgür rekabet dışında sağlayan hiçbir kural, hiçbir otorite yoktur.

Ataerkil sistemde, kast sisteminde, feodal ve korporatif sistemde, işbölümü, toplumun tümünde değişmez kurallara göre yapılmaktaydı. Bu kurallar, bir yasakoyucu tarafından mı konulmuşlardı? Hayır. Aslında maddi üretim koşullarından doğmuş bulunan bu kurallar, yasa durumuna ancak çok sonraları yükselmişlerdir. İşbölümünün bu değişik biçimleri, bu yoldan, toplumsal örgütlenmenin temelleri durumuna gelmişlerdir. Atelyedeki işbölümü ise, bütün bu toplum biçimleri içinde çok az gelişmişti.

Hatta genel bir kural olarak denilebilir ki, toplum içindeki işbölümü ne denli az otoriteyle yapılırsa, atelye içindeki işbölümü de o denli gelişir ve o denli tek kişinin otoritesi altına girer. Demek ki, atelyedeki otorite ile toplumdaki otorite, işbölümü bakımından birbirleriyle *ters orantılıdır*.

Şimdi sözkonusu olan sorun, mesleklerin birbirlerinden çok ayrılmış olduğu, her işçinin görevinin çok basit bir işlem durumuna indirildiği ve otoritenin, sermayenin, işi gruplandırıp yönlendirdiği atelyenin ne tür bir atelye olduğudur. Bu atelye nasıl varedilmişti? Bu soruyu yanıtlamak için, gerçek anlamdaki manüfaktür sanayiinin nasıl geliştiğini incelememiz gerekir. Ben, burada, makineler ile henüz çağdaş olmayan, ama artık ne ortaçağ zanaatçılarının sanayii ve ne de ev sanayii olan sanayiden söz ediyorum. Öyle fazla ayrıntı içine girmeyeceğiz: tarihin formüllerle yapılmadığını göstermek için yalnızca bellibaşlı birkaç noktaya değineceğiz.

Manüfaktür sanayiinin oluşmasında en vazgeçilmez koşullardan biri de, Amerika'nın keşfinin ve buradan yapılan değerli maden ithalatının kolaylaştırdığı sermaye birikimiydi. [sayfa 134]

Değişim araçlarındaki artışın, bir yanda ücretlerin ve toprak kiralalarının düşmesi, öte yanda da sınai ve diğer kârların büyümesi sonucunu doğurduğu yeterince kanıtlanmıştır. Başka bir deyişle: mülk sahibi sınıfların ve işçi sınıfının, feodal beylerin ve halkın batması ölçüsünde, kapitalist sınıf, burjuvazi yükselmiştir.

Manüfaktür sanayiinin gelişimine aynı anda katkıda bulunan daha başka koşullar da vardı: ticaretin Ümit burnu yolundan Hindistan'a sızdığı andan sonra dolaşıma sokulan metaldaki artış; sömürge sistemi; deniz ticaretinin gelişmesi.

Manüfaktür sanayii tarihinde henüz üzerinde yeterince durulmamış bir başka nokta da, feodal beylerin çok sayıdaki maiyetlerinin dağıtılmasıdır ki, bunların aşağı takımı, atelyelere girmezden önce serseriler durumuna gelmişlerdi. Atelyenin yaratılmasından önce gelen onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda serseriliğin neredeyse evrensel bir durum aldığı görülür. Bunların yanısıra atelye, tarlaların meraya dönüştürülmesi ve toprağın işlenmesinde daha az insan gerektiren tarımdaki ilerleme yüzünden sürekli olarak köylerden kovulan ve yüzyıllar boyunca kentlerde toplaşan çok sayıda köylülerin varlığında da güçlü bir destek buldu.

Pazarın büyümesi, sermaye birikimi, sınıfların toplumsal durumlarındaki değişme, çok sayıda insanın gelir kaynaklarından yoksun bırakılmaları, bütün bunlar, manüfaktürün oluşmasının tarihsel önkoşullarıdır. İnsanları atelyelerde biraraya getiren şey, M. Proudhon'un dediği gibi, eşitler arasındaki dostça anlaşmalar değildi. Manüfaktürün doğuşu, eski loncaların bağrından bile olmamıştır. Modern atelyenin başına geçen eski lonca ustası değil, tüccardı.

Hemen her yerde manüfaktür ile zanaatlar arasında kıyasıya bir savaşım vardı.

Aletlerin ve işçilerin birikim ve yoğunlaşmaları, atelye içindeki işbölümünden önce olmuştur. Manüfaktür, işin çözümlenmesinden ve özel bir işçinin çok basit bir işe uygulanmasından çok, çok sayıda işçilerin ve çok sayıda zanaatçıların bir sermayenin emri altında, bir yerde, bir odada, biraraya [sayfa 135] getirilmesinden ibaretti. Bir atelyenin yararlılığı, bu biçimdeki işbölümünden çok, işin daha geniş boyutlarda yapılmasını, birçok gereksiz harcamalardan tasarrufu, vb. içermesiydi. 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında Hollanda manüfaktürünün hemen hiçbir işbölümünden haberi yoktu.

İşbölümünün gelişmesi, işçilerin bir atelye içinde biraraya toplanmalarını öngörür. Ne 16. ve ne de 17. yüzyılda, bir ve aynı zanaatın değişik kollarının, tam, hazır bir atelye elde etmek için, hepsinin bir yerde toplanmasına yeter ölçüde birbirlerinden ayrı işletildiklerini gösteren bir tek örnek yoktur. Ama insanlar ve aletler bir kez biraraya getirildikten sonra, lonca biçiminde varolmuş olan işbölümü, yeniden üretilmiş, zorunlu olarak atelyenin içine yansımıştı.

Şeyleri görmeyen, gördüğü zaman da başaşağı gören M. Proudhon için Adam Smith'in anladığı anlamda işbölümü, kendi varlığının koşulu olan atelyeden önce gelir.

Gerçek anlamda makine, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Makinede işbölümünün *antitezini*, bölünmüş işin birliğini geri getiren *sentezi* görmekten daha saçma bir şey olmaz.

Makine, iş aletlerinin bir birleşmesidir, yoksa asla değişik işlemlerin işçi için bir biraraya getirilmesi değildir. "Her özgül işlem, işbölümü ile bir tek aletin kullanılmasını sağlayacak ölçüde basitleştirildiğinde, bu aletlerin hepsinin bir tek tertibat tarafından harekete geçirilecek biçimde birbirlerine bağlanması, bir makine oluşturur." (Babbage, *Traité sur l'économie des machines* vb., Paris 1833.) Basit aletler; aletlerin birikimi; bileşik aletler; bileşik bir aletin bir tek el tertibatı ile insan tarafından harekete geçirilmesi; bu araçların doğal güçlerle, makinelerle harekete geçirilmesi; bir tek motora sahip makineler sistemi; – makinenin ilerlemesi budur işte.

Politik alanda kamu otoritesinin yoğunlaşması ile özel çıkarlarının bölünmesi ne denli birbirlerinden ayrılmazlar ise, üretim araçlarının yoğunlaşması ve işbölümü de o denli [sayfa 136] birbirlerinden ayrılmazlar. Toprağın, tarımsal işin bu aracının yoğunlaşması yanında, İngiltere'de, aynı zamanda, tarımsal işbölümü ve toprağın işletilmesinde makine uygulaması da vardır. Araçların bölündüğü, küçük işletmecilik sisteminin varolduğu Fransa'da ise, genel olarak ne tarımsal işbölümü, ne de makinenin toprağa uygulanması vardır.

M. Proudhon için iş araçlarının yoğunlaşması, işbölümünün yadsınmasıdır. Gerçekte ise bunun tersini görüyoruz. Araçların yoğunlaşması geliştikçe, bölünme de gelişir ve *vice versa*.[\[38\]](#) Her büyük mekanik icadı daha büyük bir işbölümünün izlemesi ve buna karşılık işbölümündeki her artışın yeni mekanik icatlara yolaçması bundandır işte.

İşbölümündeki büyük ilerlemenin, İngiltere'de makinenin icadından sonra başlamış bulunduğu olgusunu anımsatmaya gerek görmüyoruz. Dokumacıların ve iplikçilerin büyük bir kesimi, geri kalmış ülkelerde hâlâ görülenler gibi, köylüydüler. Makinenin icat edilmesi, manüfaktür sanayiini tarımsal sanayiden ayırdı. Son zamanlara kadar bir tek aile içinde birleşmiş olan dokumacı ile iplikçiyi makine birbirlerinden ayırdı. Dokumacı Hindistan'da otururken iplikçinin İngiltere'de yaşayabilmesi makine sayesinde. Makinenin icadından önce, bir ülkenin sanayii, esas olarak, kendi toprağının ürünleri olan hammaddelerle yürütülmekteydi; İngiltere'de – yün, Almanya'da – keten, Fransa'da – ipek ve keten, Hindistan ve Doğu Akdeniz'de – pamuk vb.. Makinenin ve buharın

uygulanması sayesinde, işbölümü öyle boyutlara ulaşabilmiştir ki, büyük sanayi, ulusal toprağından kopmuş olarak, artık tümüyle dünya pazarına, uluslararası değişime, uluslararası bir işbölümüne dayanmaktadır. Kısacası, makinenin işbölümü üzerinde öyle büyük bir etkisi vardır ki, herhangi bir nesnenin yapımında, bunun parçalarını mekanik olarak üretecek bir araç bulunduğu, yapım hemen birbirinden bağımsız iki işe bölünmektedir.

M. Proudhon'un makinenin icadında ve ilk uygulanmasında keşfettiği insancıl ve *tanrısal amaçtan* sözetmemize [sayfa 137] gerek var mı?

İngiltere'de pazar, el emeğini artık yetersiz bırakacak denli çok geliştiğinde, makineye gereksinme duyulmuştu. 18. yüzyılda, zaten çok geliştirilmiş bulunan mekanik bilimleri uygulamaya sokmak düşüncesi işte o zaman doğdu.

Otomatik atelye meslek yaşamına hiç de insancıl olmayan işlerle başladı. Çocuklar kırbaçla çalıştırılıyorlardı; bunlar alışveriş nesnesi olmuşlardı ve öksüz yurtlarıyla bu konuda anlaşmalar yapılmaktaydı. İşçilerin çıraklıklarıyla ilgili bütün yasalar kaldırılmaktaydı çünkü, M. Proudhon'un ifade biçimiyle söyleyelim, *sentetik* işçilere artık gerek kalmamıştı. Son olarak, 1825'ten sonraki hemen tüm yeni icatlar, işçinin uzmanlaşmış yeteneğinin değerini her ne pahasına olursa olsun düşürmeye çalışan işveren ile işçi arasındaki çatışmalardan doğmuşlardır. Her önemli grevden sonra ortaya yeni bir makine çıkmıştır. Makinelerin uygulanmasında işçi için gerçekte herhangi bir eski itibar iadesi, *restorasyon* –derdi buna M. Proudhon– o denli yoktu ki, işçi, 18. yüzyılda otomasyonun henüz başlamakta olan egemenliğine uzun bir süre karşı durdu.

"Wyatt", diyor doktor Ure, "uzun zaman Arkwright'a atfedilen iplik eğirici parmakları [yivli merdaneler dizisini] icat etti. ... Benim anlayışıma göre temel güçlük, kendi kendine hareket eden düzgün bir mekanizmanın icat edilmesinden çok, insanları başıbozuk çalışma alışkanlıklarından vazgeçtirecek ve kendilerini karmaşık otomasyonun değişmez düzenliliğine uyduracak biçimde eğitmekte yatıyordu. Ama fabrika çalışmasının gerektirdiği başarılı bir fabrika disiplin tüzüğünü bulmak ve uygulamak Arkwright'in Herkülce girişimi, soylu başarısı olmuştur."[\[39\]](#)

Kısacası, makinenin girmesiyle toplum içindeki işbölümü büyümüş, atelye içindeki işçinin görevi basitleştirilmiş, sermaye yoğunlaştırılmış, insanların parçalanmaları daha da ötelere götürülmüştür. [sayfa 138]

M. Proudhon bir iktisatçı olmak ve "kavrayıştaki düşüncelerinin dizisel ilişki içindeki evrimi"ni bir an için bırakmak istediğinde, gidip Adam Smith'ten, otomatik atelyenin daha henüz varolmaya başladığı bir zamandan, derin bilgi alıyor. Gerçekten de, Adam Smith zamanındaki işbölümü ile otomatik atelyede gördüğümüz işbölümü arasındaki fark ne büyüktür! Bunun doğru-dürüst anlaşılması için Dr. Ure'nin *Philosophie des manufactures* adlı yapıtından birkaç pasaj aktarmamız yeterlidir.

"Adam Smith ekonominin öğeleri konusundaki ölümsüz yapıtını yazdığı sıra otomatik makine, çok az bilindiğinden, işbölümünü, haklı olarak, manüfaktürdeki ilerlemenin büyük ilkesi olarak görmüştü; ve aynı şeyi yapa yapa, böylece, bir noktada, kendisini yetkinleştirme olanağına kavuşturulan her zanaatçının nasıl daha hızlı ve daha ucuz bir işçi durumuna geldiğini iğne yapımı örneğinde göstermiştir. Manüfaktürün her dalında, bu ilkeye bağlı olarak, iğne tellerini aynı uzunlukta kesmek gibi bazı kısımların yapılması kolay, iğne başlarının biçimlendirilmesi ve yerlerine oturtulması gibi bazılarının da birbirlerine kıyasla daha zor olduklarını görmüştür; ve bundan da, bu kısımlardan her birine, doğal olarak, uygun değer ve mahiyette bir işçinin atandığı sonucuna varmıştır. Bu *ayırma*, işbölümünün özünü oluşturur. ... Ama Dr. Smith'in zamanında yararlı bir örnek konusu olan şey, manüfaktür

sanayiinin doğru ilkesi konusunda halkın kafasını yanıltma tehlikesi göze alınmaksızın bugün kullanılamaz. ... Gerçekte, işin insanların değişik yeteneklerine göre bölünmesi, ya da daha doğrusu, uydurulması, fabrika istihdamında pek gözönünde bulundurulamaz. Tersine, bir işlemin elde özel hüner ve şaşmazlık gerektirdiği her yerde, bunlar, çok çeşitli düzensizliklere yatkın usta işçiden en kısa sürede çekilip alınmış ve bir çocuğun bile yönetebileceği kadar kendi kendini düzenleyen özel bir mekanizmanın sorumluluğuna bırakılmıştır.

"Öyleyse otomatik sistemin ilkesi, el hünerinin yerini mekanik biliminin, ve işin zanaatçılar arasında bölünmesi [sayfa 139] ya da derecelendirilmesinin yerini de bir işlemin temel bileşenlerine ayrılmasının almasıdır. El zanaatları düzeyinde azçok hünerli emek, çoğu kez, üretimin en pahalı ögesi idi ...ama otomatik düzeyde hünerli emek, giderek yerini yitirir ve en sonunda onun yerine makine gözeticileri geçer.

"İşçi, insan yaradılışının bozukluğu yüzünden, ne denli hünerli ise, o denli kendi başına buyruk ve inatçı olma eğilimi taşır ve, elbette, arasına göstereceği düzensizlikler yüzünden, bütüne büyük zararlar verebileceği mekanik bir sistemin bir parçası olmaya da o denli az uygundur. Bundan ötürü, çağdaş manüfaktürün büyük amacı, sermaye ve bilimin birliği yoluyla, işçilerinin görevini uyanık ve becerikli olmaya indirmektedir – bunlar *bir işlem içinde yoğunlaştırıldıklarında* gençlerde hızla yetkinliğe ulaştırılan yeteneklerdir.

"Derecelendirme sisteminde, bir insan, elleri ve gözleri belirli mekanik beceriler için yeterince hüner kazanmazdan önce, uzun yıllar çıraklık yapmak zorundadır; ama bir işlemi bileşenlerine ayırıştırma ve her parçayı bir otomatik makinede maddeleştirme sisteminde ise, sıradan dikkat ve yetenek sahibi bir insana, sözü edilen basit parçalardan herhangi biri, kısa bir denemeden sonra emanet edilebilir ve acil durumlarda, patronun kararı ile, bu parçaların birinden ötekine aktarılabilir. Bu aktarmalar, bir insanı, bir ömür boyu iğne başını biçimlendirme, diğerini ise iğnenin ucunu sivirtme işine bağlayan en sıkıcı ve ruhu yıpratıcı eski işbölümü uygulamasından bütünüyle farklıdır. ... Ama kendi kendine işleyen makinelerin eşitleme düzeyinde, operatör, yeteneklerini yalnızca uygun ölçülerde kullanmak durumundadır. ... İş iyi düzenlenmiş bir mekanizmanın çalışmasını gözetmekten ibaret olduğundan, bunu çok kısa bir sürede öğrenebilir; ve bir makineden diğerine geçtiğinde, kendisinin ve iş arkadaşlarının çalışmalarından doğan genel bileşimler üzerinde kafa yorarak görevini çeşitlendirmiş ve görüş açısını genişletmiş olur. Demek ki, ahlakçı yazarların haksız olmayarak işbölümüne bağladıkları organların işleme hale gelmesi, düşünme yeteneğinin daraltılması, bedensel gelişmenin [sayfa 140] engellenmesi, *sanayinin dengeli dağılımı* durumunda, olağan koşullarda varolamazlar. ...

"İnsan emeğini tümüyle kaldırmak ya da erkeklerin yerine kadın ve çocukları veya eğitilmiş zanaatçıların yerine sıradan işçileri çalıştırarak insan emeğinin maliyetini azaltmak, gerçekte makinelerdeki her gelişmenin değişmez amaç ve eğilimidir. ... Geniş deneyimlere sahip kalfanın yerine, yalnızca dikkatli gözlere ve çevik parmaklara sahip çocukları çalıştırma eğilimi, işi hüner derecelerine göre bölme skolastik dogmasının bizim aydın imalatçılarımız tarafından nasıl çürütülmüş olduğunu gösterir." (Andre Ure, *Philosophie des manufactures ou économie industrielle*, c. I, böl. 1 [s. 27-30,32-35].)

Modern toplumda işbölümünü tanımlayan şey, onun uzmanlaşmış işlemler, uzmanlar ve bunlarla birlikte meslek ahmaklığı doğurmasıdır.

"Eski Yunanlılar ve Romalılar arasında" diyor Lemontey "aynı kişinin, kendisini filozof, şair, hatip, tarihçi, din adamı, yönetici, bir ordunun generali

olarak yüksek derecelere çıkardığını gördüğümüzde büyük hayranlık duyarız. Bu denli geniş bir nüfuz alanı karşısında ruhumuz dehşete kapılıyor. Herbirimiz ise, yalnızca kendi bahçemizde uğraşır ve kendimizi bir bahçenin çitleri arasına hapsederiz. Bu parselleme ile alanın genişleyip genişlemediğini bilmem ama, bildiğim bir şey varsa, o da, bunun, insanı küçülttüğüdür."

Otomatik atelyede işbölümünü tanımlayan şey, işin, orada uzmanlaşmış niteliğini tümüyle yitirmiş olmasıdır. Ama her tür özel gelişme durduğu an, evrensellik gereksinmesi, bireyin parçalanmamış gelişmeye karşı gösterdiği eğilim kendisini duyurmaya başlar. Otomatik atelye, uzmanları ve meslek ahmaklığını silip süpürür.

M. Proudhon otomatik atelyenin bu biricik devrimci yanını olsun anlamamış olduğundan, geriye doğru bir adım atıyor ve işçiye, bir iğnenin yalnızca onikide-birini yapması yerine, ardı ardına oniki parçanın hepsini yapmasını öneriyor. Böylece işçi, iğnenin bilgisine ve bilincine varacakmış. [sayfa 141] Budur M. Proudhon'un sentetik emeği. İleriye doğru bir hareket ve ardından geriye doğru bir hareket yapmanın, sentetik bir hareket yapmak olduğundan kimse kuşku duyamaz.

Özetlersek, M. Proudhon, küçük-burjuva idealinden öteye geçmemiştir. Ve bu ideali gerçekleştirmek için bizi gerisin geriye, ortaçağın kalfasına ya da, olsa olsa, usta zanaatçısına götürmekten daha iyisini düşünemiyor. Kitabın bir yerinde, insanın yaşamında, bir şaheseri bir kez yaratmış olması, bir kezcik adam olduğunu hissetmesi yeterlidir diyor. Hem biçim olarak ve hem de öz olarak ortaçağ loncasının aradığı şaheser de bu değil midir? [sayfa 142]

ÜÇ REKABET VE TEKEL

Rekabetin iyi yanı	{	"İş için rekabet, bölünme kadar önemlidir. ... Bu <i>eşitliğin sağlanması</i> için gerektir." [I, 186, 188.]
Rekabetin kötü yanı	{	"İlke, kendi kendini yadsımasıdır. En kesin sonucu, ardından sürüklediklerini yok etmesidir." [I, 185.1
Genel düşünce	{	"İzinden gelen <i>sakıncalar</i> , tıpkı sağladığı iyilik gibi ... her ikisi de, ilkenin mantıksal sonuçlarıdır." [I, 185-186.]
Çözülmesi gereken sorun	{	"Uyum ilkesini aramak, ki bizzat özgürlükten daha üstün bir yasadan türetilmelidir." [I, 185.]
		FARKLI BİÇİM
		"Demek ki, burada rekabeti yok

etmek diye bir sorun olamaz,
bu, özgürlüğü yok etmek kadar
olanaksız bir şeydir;
yapacağımız tek şey, onun
dengesini, *güvenliğini* de
diyebilirim, bulmaktır." [I, 223.]

[sayfa 143]

M. Proudhon, rekabetin yerine *yarışma* koymak isteyenlere[40] karşı rekabetin ölümsüz gerekliliğini savunmakla girişiyor işe.

"Amaçsız yarışma" diye bir şey yoktur ve "her tutkunun hedefi, zorunlu olarak, tutkunun kendisine benzer bir şey olduğundan –aşık için kadın, muhteris için iktidar, cimri için altın, şair için antoloji– sınai yarışmanın hedefi de, zorunlu olarak, *kârdır*. Yarışma, rekabetin kendisinden başka bir şey değildir." [I, 187.]

Rekabet, kâr amacıyla yapılan yarışmadır. Sınai yarışma, ille de kâr amacıyla yapılan yarışma, yani rekabet midir? M. Proudhon bunu doğrulayarak tanıtıyor. Gördük ki, ona göre doğrulamak, tanıtlamak demektir. Tıpkı varsaymanın yadsımak olması gibi.

Aşığın ilk hedefi nasıl kadınsa, sınai yarışmanın ilk hedefi de üründür, kâr değil.

Rekabet sınai yarışma değil, ticari yarışmadır. Günümüzde sınai yarışma, yalnızca ticari bakımdan vardır. Modern ulusların ekonomik yaşamlarında, herkesin bir tür üretim yapmaksızın kâr yapma çılgınlığına kapıldığı evreler bile vardır. Devre devre gelen bu spekülasyon çılgınlığı, sınai yarışma gereksinmesinden kaçmaya çalışan rekabetin gerçek kimliğini apaçık ortaya sermektedir.

Eğer bir 14. yüzyıl zanaatçısına sanayideki ayrıcalıkların ve tüm feodal örgütlenmenin, rekabet denilen sınai yarışma yararına ortadan kaldırılacağını söylemiş olsaydınız, bu zanaatçıdan çeşitli korporasyonların, loncaların ve derneklerin sahip oldukları ayrıcalıkların örgütlü rekabet olduğu yanıtını alırsınız. M. Proudhon, "yarışmanın, rekabetin kendisinden başka bir şey olmadığını" doğrularken, bu sözlere yeni bir şey eklemiş olmuyor.

"1847 Ocağının birinci gününden itibaren herkese iş ve ücret verileceğini emredin: sanayideki yüksek gerilim, yerini derhal büyük bir gevşemeye bırakacaktır." [I, 189.]

Bir varsayım, bir doğrulama ve bir yadsıma yerine, şimdi [sayfa 144] rekabetin gerekliliğini, bir kategori olarak ölümsüzlüğünü, vb. kanıtlamak için, M. Proudhon tarafından çıkartılmış bir buyrultuyla karşılaşıyoruz.

Rekabetten kurtulmak için gerekli tek şeyin buyrultular olduğunu sanırsak, ondan hiçbir zaman kurtulamayız. Ve işi, ücretleri alırkorken rekabeti ortadan kaldırmayı önermeye kadar vardırırsak, kraliyet buyrultusuyla saçmalık öneriyoruz demektir. Ama uluslar kraliyet buyrultularıyla ilerlemezler. Böyle buyrultular tasarlamazdan önce uluslar, en azından sınai ve politik varlıklarının ve bunun sonucu olan tüm yaşam biçimlerinin koşullarını baştan aşağı değiştirmiş olmalıydılar.

M. Proudhon, kendisine olan o ağırbaşlı güvenciyle, bunun, "yaradılışımızda daha önce görülmemiş bir dönüşüm" varsayımı olduğunu ve "bizi tartışmanın *dışında bırakmakla*" haklı olduğunu söyleyecektir; ama bilmiyoruz hangi فرمان gereğince.

M. Proudhon, bütün tarihin, insan doğasının sürekli bir dönüşümünden

başka bir şey olmadığını bilmiyor.

"Olgular içinde kalalım. Fransız devrimi, siyasal özgürlük için olduğu kadar, sınıai özgürlük için de yapılmıştı; ve Fransa, 1789'da, gerçekleşmesini talep ettiği ilkenin tüm sonuçlarını –açıkça söyleyelim– kavramamış olmakla birlikte, ne arzularında ve ne de beklentilerinde yanılmıştı. Bunu yadsıyan her kimse, benim görüşüme göre, eleştiri hakkını yitirir. Yirmibeş milyon insanın istemeden hataya düşmüş olduğunu ilke diye öne süren bir hasımla hiçbir zaman tartışmaya girmem. ... Rekabet, toplumsal ekonominin bir *ilkesi*, bir *alinyazısı*, *insan ruhunun bir gerekliliği* değildi de, neden öyleyse hiç kimse korporasyonları, loncaları ve dernekleri *ortadan kaldırmak* yerine, bunların tümünü *onarmayı* düşünmedi?" [I, 191, 192.]

Demek ki, 18. yüzyıl Fransızları korporasyonlarda, loncalarda ve derneklerde değişiklik yapmak yerine, onları ortadan kaldırdıklarına göre, 19. yüzyıl Fransızları da rekabeti ortadan kaldırmak yerine onda değişiklik yapmalıdırlar. [sayfa 145]

Rekabet, Fransa'da, 18. yüzyılda tarihsel gereksinmeler sonucu kurulduğuna göre, bu rekabet, başka tarihsel gereksinmeler yüzünden, 19. yüzyılda ortadan kaldırılmamalıdır. M. Proudhon rekabetin kurulmasının 18. yüzyıl insanların gerçek gelişmesine bağlı bulunduğunu anlamadığından, rekabeti, *insan ruhunun bir gerekliliği* yapıyor, *in partibus infidelium*.[\[a14\]](#) 17. yüzyılın o büyük Colbert'ini ne yapardı acaba?

Devrimden sonra şimdiki durum gelir. M. Proudhon, rekabetin ölümsüzlüğünü göstermek için, tarımda olduğu gibi bu kategorinin henüz yeterince gelişmediği bütün sanayilerin bir. yetmezlik ve düşkünlük içinde olduklarını kanıtlayarak bundan da aynı biçimde olgular bulup çıkartıyor.

Henüz rekabet aşamasına erişmemiş sanayiler bulunduğunu, ötekilerin de gene burjuva üretim düzeyinin altında olduklarını söylemek, rekabetin ölümsüzlüğü konusunda en küçük bir kanıt getirmeyen saçma-sapan şeyler söylemektir.

M. Proudhon'un bütün mantığı şuna varmaktadır: rekabet, şu anda içinde üretici güçlerimizi geliştirmekte olduğumuz bir toplumsal ilişkidir. Rekabetin, sınıai yarışma, günümüzün özgürlük biçimi, çalışmada sorumluluk, değer oluşması, eşitliğin sağlanması için bir koşul, toplumsal ekonominin bir ilkesi, bir alinyazısı, insan ruhunun bir gereği, ölümsüz adaletin bir ilhamı, bölünmede özgürlük, özgürlükte bölünme, ekonomik bir kategori olduğunu söylemekle bu gerçeğe hiçbir mantıksal gelişme getirmiş olmuyor, ama yalnızca çoğu kez çok iyi geliştirilmiş biçimler vermiş oluyor.

"*Rekabet ve birlik*, birbirlerini desteklerler. Birbirlerini dışalamak şöyle dursun, birbirlerinden *farklı* bile değillerdir. Her kim rekabet sözü ediyorsa, bir *ortak amacı* zaten varsayıyor demektir. Rekabet, bundan ötürü, *bencillik* değildir, ve sosyalizmin en acıklı hatası, rekabete, toplumu yıkan bir şey gözüyle bakmasıdır." [I, 223.]

Her kim rekabet sözü ediyorsa, ortak amaçtan söz etmiş olur, ve bu, bir yanda rekabetin birlik olduğunu; öte yanda da rekabetin bencillik olmadığını tanıtlar. Ve her kim *bencillik* [sayfa 146] sözü ediyorsa, ortak amaçtan da söz etmiş olmaz mı? Her bencillik, toplum içinde ve toplum olgusuyla vardır. Demek ki, bu, toplumu, yani ortak amaçları, ortak gereksinmeleri, ortak üretim araçlarını vb., vb. öngörür. Öyleyse sosyalistlerin sözünü ettikleri rekabet ve birliğin birbirlerinden *farklı* bile olmamaları, yalnızca bir raslantı mıdır?

Sosyalistler mevcut toplumun rekabet üstüne kurulmuş olduğunu yeterince iyi bilirler. Bu durumda nasıl olur da, rekabeti, kendi yıkmak istedikleri toplumu yıkmakla suçlayabilirler? Ve gene nasıl olur da, rekabeti, rekabetin zaten

yıkılmış bulunacağı gelecek toplumu yıkmakla suçlayabilirler?

Daha ilerde, M. Proudhon, rekabetin *tekelin karşıtı* olduğunu, ve bunun sonucu, *birliğin karşıtı* olamayacağını söylüyor.

Feodalizm, başlangıcından beri ataerkil monarşiye karşıydı; demek ki, henüz varolmayan rekabete karşı değildi. Bundan, rekabetin feodalizme karşı olmadığı sonucu çıkartılabilir mi?

Gerçekte *toplum* ve *birlik* adları, rekabet üstüne kurulmuş bulunan her topluma, burjuva topluma olduğu kadar feodal topluma da verilen adlardır. Öyleyse bir tek *birlik* sözüyle rekabeti çürütebileceğim sanan sosyalist olabilir mi? Ve M. Proudhon'un kendisi de, rekabeti bir tek *birlik* sözcüğüyle açıklayarak onu sosyalizme karşı korumaya nasıl kalkışabilir?

Buraya dek söylediklerimizin hepsi, M. Proudhon'un gördüğü biçimiyle, rekabetin güzel yanını oluşturur. Şimdi de rekabetin çirkin yanına, olumsuz yanına, sakıncalarına, yok edici, yıkıcı öğelerine, muzır niteliklerine geçelim.

M. Proudhon'un çizdiği rekabet tablosu oldukça iç karartıcı.

Rekabet, sefalet doğurur, iç savaşı kışkırtır, "doğal yöreleri değiştirir", ulusları birbirine karıştırır, aileler içinde dertler yaratır, kamu vicdanını yozlaştırır, "eşitlik, adalet", ahlak, "kavramlarını yıkar", ve en kötüsü, özgür, dürüst ticareti yokeder ve bütün bunlara karşılık, bir *sentetik değer*, [sayfa 147] sabit ve dürüst bir fiyat olsun ödemez. Herkesi hayal kırıklığına uğratar, iktisatçıları bile. Şeyleri, bizzat kendisini yokedecek ölçüde ileri götürür.

M. Proudhon'un saydığı bunca kötülükten sonra burjuva toplum ilişkilerini, bu toplumun ilke ve kuruntularını rekabetten daha çözücü, daha yokedicici bir öge bulunabilir mi?

Şu nokta dikkatle kaydedilmelidir ki, rekabet, yeni üretici güçlerin, yani yeni bir toplumun maddi koşullarının hararetle yaratılmalarını zorladığı oranda, burjuva *ilişkileri* bakımından da her zaman daha yıkıcı hale gelmektedir. Rekabetin kötü yanının, hiç değilse bu bakımdan, iyi bir yönü de vardır.

"Bir ekonomik durum ya da evre olarak rekabet, kökeni bakımından düşünüldüğünde, genel masrafların azaltılması teorisinin ... zorunlu sonucudur." [I, 235.]

M. Proudhon'a göre kanın dolaşımı, Harvey'in teorisinin bir sonucu olsa gerektir.

"Tekel, sürekli bir kendini yadsımayla tekel yaratan rekabetin kaçınılmaz sonucudur. Tekelin bu doğuşu, kendi içinde tekeli haklı çıkarmaktadır. ... Tekel rekabetin doğal karşıtıdır ... ama rekabet zorunlu olur olmaz, tekel düşüncesini de birlikte getirir, çünkü tekel, daha önceleri de olduğu gibi, rekabet eden her bireyin üstüne çıkıp oturduğu yerdir." [I, 236, 237.]

Hiç değilse bir kezcik olsun formülünü tez ve antiteze doğru-dürüst uygulayabildiğinden ötürü M. Proudhon'la birlikte sevinç içersindeyiz. Modern tekelin bizzat rekabet tarafından yaratıldığını herkes bilmektedir.

İçeriğine gelince, M. Proudhon, şiirsel görüntülere sarılıyor. Rekabet "işin her alt-bölümünden, bir tür egemenlik meydana getirmiştir, ki bu egemenlik altında her birey kendi gücüyle ve bağımsızlığıyla ayakta durmaktadır". Tekel, "rekabet eden her bireyin üstüne çıkıp oturduğu yerdir". Egemenlik de, en az bu yer kadar değerlidir.

M. Proudhon, rekabet tarafından yaratılan modern tekel dışında hiçbir şeyden sözetmiyor. Ama hep biliyoruz ki, [sayfa 148] rekabet feodal tekel tarafından yaratılmıştır. Demek ki, başlangıçta, rekabet tekelin karşıtıydı, yoksa tekel rekabetin değil. Öyle ki, modern tekel basit bir antitez değil, tersine gerçek sentezdir.

Tez: Feodal tekel, rekabetten önceki,

Antitez: Rekabet,

Sentez: Rekabet sistemini getirdiği kadarıyla feodal tekelin yadsıması, ve tekel olduğu kadar da rekabetin yadsıması olan modern tekel.

Demek ki, modern tekel, yani burjuva tekel, sentetik tekeldir; yadsımanın yadsınması, karşıtların birliğidir. Saf, normal, akli durumdaki tekeldir.

M. Proudhon, burjuva tekeli, kaba, *ilkel*, çelişik, düzensiz durumdaki tekele döndürmekle kendi felsefesiyle çelişkiye düşmektedir. M. Proudhon'un tekel konusunda birkaç kez andığı M. Rossi, burjuva tekelin sentetik karakterini daha iyi kavramış görünüyor. *Cours d'économie politique* adlı yapıtında, yapay tekellerle doğal tekeller arasında bir ayırım yapmaktadır. Feodal tekellerin yapay, yani keyfi; burjuva tekellerinin ise doğal, yani akli olduklarını söylüyor.

Tekel iyi bir şeydir diye uslamlıyor M. Proudhon, çünkü bir ekonomik kategoridir, "insanlığın kişisel olmayan aklından" çıkmadır. Rekabet de gene iyi bir şeydir, çünkü o da bir ekonomik kategoridir. Ama iyi olmayan şey, tekel gerçeği ve rekabet gerçeğidir. Daha da kötüsü, rekabetle tekel birbirlerini yiyip bitirmektedirler. Ne yapmalı? Bu iki ölümsüz düşüncenin sentezini araştırınız, bu sentezi sonsuzdan beri yatmakta olduğu Tanrının bağrından söküp alınız.

Gerçek yaşamda yalnızca rekabeti, tekeli ve bunlar arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı değil, bu ikisinin sentezini de buluruz ki, bu, bir formül değil, bir harekettir. Tekel rekabet üretir, rekabet tekel üretir. Tekelciler rekabetçilerden oluşur; rekabetçiler tekeli olurlar. Tekelciler karşılıklı rekabetlerini kısmi birliklerle sınırlandıracak olurlarsa, işçiler arasında rekabet artar; ve bir ulusun tekelcileri, karşısında proleterlerin kitlesi ne denli büyürse, değişik ulusların tekelcileri [sayfa 149] arasındaki rekabet de o denli kıyasıya olur. Sentez öyle bir karakterdedir ki, tekel, kendisini ancak sürekli rekabet savaşımı içine girerek sürdürebilir.

Tekelden sonra gelen vergilere diyalektik geçişi yapabilmek için, M. Proudhon, ileriye doğru yığıtçe zikzaklar çizdikten sonra, "pişmanlık duymaksızın ve duraksamaksızın gösterişli geniş adımlardan sonra, tekel dönemecine ulaşıp, geriye doğru kederle bakan ve derin düşüncelerden sonra bütün üretim nesnelere vergilerle saldıran ve bütün işlerin proletaryaya verilmesini ve ücretlerin tekel adamlarınca ödenmesini sağlamak için koca bir idari örgüt yaratan" [I, 284, 285] toplumsal dehadan söz etmektedir bize.

Oruç tutarken zikzaklar yaparak dolaşan bu deha konusunda ne diyebiliriz ki? Ve vergiler, burjuvalara kendilerini egemen sınıf olarak tutma olanağını veren araçlar oldukları halde, burjuvaları vergilerle yoketme amacından başka bir amaç taşımayan bu dolanma konusunda ne diyebiliriz ki?

M. Proudhon'un ekonomik ayrıntıları ele alış biçimine yalnızca bir gözetmek bile, *tüketim vergisinin*, ona göre, eşitlik sağlamak ve proletaryayı rahatlatmak amacıyla konduğunu söylememize yetecektir.

Tüketim vergisi gerçek gelişmesine ancak burjuvazinin ortaya çıkmasından sonra kavuşmuştur. Tüketim vergisi, sanayi sermayesinin elinde, yani varlığını emeği doğrudan sömürerek sürdüren, yeniden üreten ve çoğaltan gösterişsiz ekonomik zenginliğin elinde, tüketmekten başka şey yapmayan kibar lordların anlamsız, zevk ve sefa düşkünü, müsrif servetlerini sömürme aracıydı. James Steuart, Smith'ten on yıl önce yayınladığı *Recherches des principes de l'économie politique* adlı yapıtında tüketim vergisinin bu asıl amacını açıkça göstermiştir.

"Saf monarşilerde prens, büyüyen zenginlik karşısında kıskançlığa kapılmış görünür ve bundan ötürü gittikçe zenginleşen insanlara vergiler kor. Meşruti hükümetlerde vergiler, esas olarak, zenginken fakirleşmekte olanları etkileyecek biçimde hesaplanır. Böylece kral, her kişinin mesleğinden [sayfa

150] elde edeceği *tahmin olunan* kazanca göre sınıflandırdığı sanayie bir vergi kor. Kişi başına vergi (*poll-tax*) ve *taille*[41] da aynı biçimde bu vergileri ödemekle yükümlü her kişinin tahmin olunan zenginliğine oranlanmışlardır. ... Meşruti hükümetlerde vergiler, daha çok, tüketim üzerine konur." [II, 190-191.]

Vergilerin, ticaret dengesinin, kredinin –M. Proudhon'un anlayışına göre– mantıksal sıralanışlarına gelince, yalnızca şu kadarını belirtelim ki, İngiliz burjuvazisi, William of Orange zamanında politik oluşmasına kavuştuğunda, kendi varoluş koşullarını özgürce geliştirebileceği bir duruma gelir gelmez, hepsi birarada olmak üzere, yeni bir vergi ve kamu kredisi sistemi ve koruyucu gümrük sistemini yarattı.

Bu kısa özet, okura, M. Proudhon'un güvenlik ya da vergiler, ticaret dengesi, kredi, komünizm ve nüfus üzerine büyük emeklerle meydana getirdiği yapıtı konusunda doğru bir fikir vermeye yetecektir. En hoşgörülü eleştiriyi, bu bölümleri ciddiyetle ele almaya çağırıyoruz. [sayfa 151]

DÖRT MÜLKİYET YA DA TOPRAK RANTI

HER tarihsel çağda mülkiyet, değişik biçimlerde ve birbirlerinden tümüyle farklı toplumsal ilişkiler içinde gelişmiştir. Demek ki, burjuva mülkiyetini tanımlamak, burjuva üretimin tüm toplumsal ilişkilerinin açıklanmasından başka bir şey değildir.

Mülkiyeti, sanki bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir düşünceymiş gibi tanımlamak, metafiziğin ya da hukukun kuruntusundan başka bir şey olmaz.

M. Proudhon, mülkiyetten genel olarak sözediyor gibi görünmekle birlikte, yalnızca *toprak mülkiyeti*, *toprak rantı* üzerinde duruyor.

"Mülkiyet olarak rantın kökeni, deyim yerindeyse, ekonomi-dışıdır: zenginlik üretimi ile ancak çok uzaktan bağıntılı olan psikolojik ve ahlaki düşüncelere dayanır." (c. II, s. 265.) [sayfa 152]

M. Proudhon, kendisinin rant ve mülkiyetin ekonomik kökenlerini anlayacak yetenekte olmadığını işte böyle ilan ediyor. Bu yetmezliğin kendisini, zenginlik üretimi ile ancak uzaktan bağıntılı olmakla birlikte, kendi tarihsel görüşlerinin darlığı ile gerçekten çok yakın bağıntısı olan psikolojik ve ahlaki düşüncelere başvurmak zorunda bıraktığını kabul ediyor. M. Proudhon, mülkiyetin kökeninde *mistik* ve *esrarlı* bir şey bulunduğunu öne sürüyor. Mülkiyetin kökeninde esrar görmek –üretimin kendisi ile üretim aletlerinin dağılımı arasındaki ilişkiyi bir esrar biçimine getirmek– yani şimdi, bu, M. Proudhon'un dilini kullanacak olursak, ekonomi bilimi üzerindeki tüm iddialardan vazgeçmek değil midir?

M. Proudhon, "uydurmaların gerçeğin ortadan kaybolmasına neden olduğu ve insan eyleminin kendisini boşlukta yitirme tehlikesi ile karşı karşıya olduğu ekonomik evrimin yedinci çağında –kredi– insanı doğaya daha sıkı sıkıya bağlamanın zorunluluk haline geldiğini anımsatmakla *yetiniyor*. Şimdi artık rant, bu yeni anlaşmanın fiyatıydı." (c. II, s. 269.)

L'homme aux auarante écus, gelecekte ortaya bir M. Proudhon çıkaracağını önceden kestirmişti: "Bay Yaratıcı, izninizle: herkes kendi dünyasında efendidir; ama içinde yaşamakta bulunduğumuz dünyanın camdan yapılmış olduğuna beni asla inandıramayacaksınız." [42] Kredinin, kişinin *kendisini boşlukta yitirmesinin* aracı olduğu senin dünyanda, *insanı doğaya bağlamanın* zorunlu hale gelmiş olması çok mümkündür. Toprak mülkiyetinin her zaman için

krediden önce geldiği gerçek üretim dünyasında M. Proudhon'un *horror vacui*'si[43] varolamazdı.

Kökene ne olursa olsun, rantın varlığı bir kez kabullenildi mi, bu, çiftçi ile toprak sahibi arasında karşılıklı karşıt görüşmelerin konusu olur. Bu görüşmelerin sonal sonucu nedir, başka bir deyişle, ortalama rant miktarı nedir? M. Proudhon'un söylediği şudur:

"Ricardo'nun teorisi bu soruyu yanıtlar. Toplumun [sayfa 153] başlarında, yeryüzüne yeni gelmiş insanın önünde büyük ormanlardan başka bir şey bulunmazken, topraklar enginken ve çalışma yaşama gözlerini açmaya başlarken, rant hiç varolmamış olsa gerektir. Emeğin henüz biçim vermediği toprak, bir yararlılık nesnesiydi; bir değişim-değeri değildi, toplumsal değil, ama ortaktı. Ailelerin çoğalması ve tarımın ilerlemesi, toprak fiyatının kendisini yavaş yavaş hissettirmesine neden oldu. Toprağa değerini vermek için emek geldi: bundan ortaya rant çıktı. Bir tarla aynı emek miktarıyla ne denli çok ürün veriyorsa, o denli yüksek değerlendiriliyordu; bundan ötürü, mülk sahiplerinin eğilimi hep, çiftçinin ücreti çıktıktan sonra, –yani, üretim maliyeti çıktıktan sonra– toprağın ürününün tümünü kendilerine maletmek oluyordu. Böylece fiilî harcamaların üstünde kalan tüm ürünü emekten alabilmek için, mülkiyet, emeği gölge gibi izlemekteydi. Mülk sahibi mistik bir görev yerine getirdiğinden ve *colonus*'lara karşı topluluğu temsil ettiğinden, çiftçi, Tanrının takdiriyle, meşru ücretin ötesinde elde ettiği her şeyin hesabını topluma vermekle yükümlü olan sorumlu bir emekçiden öte bir şey değildi. ... Öyleyse öz olarak ve hedefi bakımından rant, dağıtım adaletinin bir aleti, eşitliğe varmak için ekonomi dehasının kullandığı binlerce araçtan biridir. Rant, toprak sahipleriyle çiftçilerin, herhangi bir hile olasılığı olmaksızın daha yüksek bir çıkar içinde, çelişkili olarak yürüttükleri ve toprağı işletenlerle sanayiciler arasında tasarrufun eşitlenmesi sonal sonucuna varması gereken çok büyük bir toprak değerlendirilmesidir. ... Kaçınılmaz olarak kendi malı gözüyle baktığı ve kendisini tek yaratıcısı saydığı ürün fazlasının *colonus*'un elinden çekip alınmasını, bu mülkiyet sihirbazlığından başka bir şey sağlayamazdı. Rant, ya da daha çok mülkiyet, tarımsal bireyciliği kırmış ve hiçbir gücün, hiçbir toprak bölünmesinin varedemeyeceği bir dayanışma yaratmıştır. ... Mülkiyetin manevi etkisi sağlanmış olduğundan, şimdi geriye mülkiyetin dağıtılması kalıyor." [II, 270-272.]

Bütün bu söz kalabalığı ilkin şuna indirgenebilir: Ricardo, [sayfa 154] tarımsal ürün fiyatlarının, sermaye üzerinden elde edilen olağan kârı ve faizi de içeren üretim maliyetini aşan fazlalığın, rantın ölçüsünü vereceğini söylüyor. M. Proudhon daha iyisini yapıyor. Toprak sahibini bir *Deus ex machina*[a15] gibi işe karıştırıyor ve üretim maliyeti dışında kalan bütün üretim fazlasını *colonus*'un elinden çekip almasını sağlıyor. M. Proudhon, toprak sahibinin işe karışmasını, mülkiyeti açıklamak; rant alıcısının işe karışmasını da rantı açıklamak için kullanıyor. Sorunu, aynı sorunu formüle ederek ve buna bir hece ekleyerek yanıtlıyor.[a16]

Şunu da belirtelim ki, rantı toprak verimliliğindeki farklarla belirlerken, M. Proudhon, ona yeni bir köken veriyor, çünkü farklı verimlilik derecelerine göre değerlendirilmezden önce, toprak, M. Proudhon'a göre, "bir değişim-değeri değil, ama ortaktı". Rantın, kendisini *boşluğun sonsuzluğu içinde neredeyse yitirmek üzere* olan insanı gene *gerisin geriye toprağa* getirmek *zorunluluğundan* doğmuş olduğu masalına ne oldu öyleyse?

Şimdi Ricardo'nun öğretisini M. Proudhon'un onu sıkı sıkıya içine sardığı tanrısal, alegorik ve mistik sözlerden kurtaralım.

Rikardocu anlamda rant, burjuva durumundaki toprak mülkiyetidir. Yani

burjuva üretim koşullarının etkisi altında kalmış feodal mülkiyettir.

Görmüş bulunuyoruz ki, rikardocu öğretiyeye göre, bütün nesnelere fiyatı, eninde sonunda, sınırlı kâr da dahil olmak üzere, üretim maliyetiyle belirlenmektedir; bir başka deyişle, kullanılan emek-zamanıyla. İmalat sanayiinde, en az emekle elde edilen ürünün fiyatı, aynı türden bütün öteki metallerin fiyatlarını da düzenler, çünkü en ucuz ve en üretken üretim aletleri sınırsız bir biçimde çoğaltılabilir, ve rekabet, zorunlu olarak, bir piyasa fiyatı, yani aynı türden bütün ürünler için ortak bir fiyat yaratır.

Tarım sanayiinde ise, bunun tersine, aynı türden bütün ürünlerin fiyatını düzenleyen şey, en çok emek miktarıyla elde edilen ürünün fiyatıdır. Her şeyden önce, kişi, imalat [sayfa 155] sanayiinde olduğu gibi, aynı üretkenlik derecesine sahip üretim aletlerini, yani aynı verimlilikteki toprak parçacıklarını, istediği gibi çoğaltamaz. Sonra, nüfus arttıkça daha düşük kalitede topraklar işlenmeye başlanır, ya da aynı toprak parçası üzerine, öncekilere oranla daha az üretken olan sermaye yatırımları yapılır. Her iki durumda da, öncekine oranla daha küçük ürün elde etmek için, daha çok miktarda emek harcanır. Bu emek artışını nüfusun gereksinimleri zorunlu kılmış olduğundan, işletilmesi, daha pahalı olan toprağın ürününün satışı, işletilmesi daha ucuz olan toprağın kadar kesindir. Rekabet, piyasa fiyatını aynı düzeye getireceğinden, daha iyi kalitedeki toprağın ürününe, daha düşük kalitedeki toprağın ürünü kadar yüksek bir fiyat ödenecektir. Rantı oluşturan, daha iyi kalitedeki toprağın ürünlerinin üretim maliyetini aşan fiyat fazlalığıdır. Hep aynı verimliliğe sahip toprak parçaları bulunabilseydi eğer, imalat sanayiinde olduğu gibi sürekli olarak daha ucuz ve daha üretken makinelerle başvurulabilseydi, ya da sonradan yapılan sermaye harcamaları ilk yapılanın kadar çok üretebilseydi, mamul ürünlerin fiyatlarında görmüş olduğumuz gibi, tarımsal ürünlerin fiyatları da, o zaman, en iyi üretim aletleri ile üretilen metallerin fiyatlarıyla belirlenirdi. Ama o andan sonra rant da ortadan kalkardı.

Rikardocu teorinin genel olarak doğru olabilmesi için,[44] sermayenin sanayinin değişik dallarına özgürce uygulanabilmesi; kapitalistler arası güçlü bir rekabetin kârları eşit bir düzeye getirmiş olması; çiftçinin düşük kalitedeki toprakta[45] kullandığı sermayesine karşılık, bu sermayeyi herhangi bir imalatta[46] kullandığında elde edeceğine eşit bir [sayfa 156] kâr talep eden bir sanayi kapitalistinden başka bir şey olmaması; tarımsal işletmeciliğin büyük sanayi rejimine maruz kalması; ve son olarak, bizzat toprak sahibinin parasal gelir ötesinde hiçbir amaç gütmemesi gereklidir.

Toprağın kiralanması aşırı bir gelişme göstermiş olsa bile, İrlanda'da olduğu gibi, rant henüz varolmayabilir.[47] Rant, yalnızca ücretleri değil, sınırlı kâr da aşan bir fazlalık olduğundan, toprak sahibine ait gelirin ücretlerden alınan haraçtan başka bir şey olmadığı yerlerde[48] varolmaz.

Demek ki, toprağı işleteni, çiftçiyi, *basit bir emekçi* biçimine dönüştürmekten ve "ekiciden, kaçınılmaz olarak kendi malı gözüyle baktığı ürünün fazlasını kapmaktan" çok uzaklarda olan rant, toprak sahibini köleyle, toprak kölesiyle vergi ödeyicisiyle değil, sanayi kapitalistiyle[49] karşı karşıya getirir. Bir kez toprak rantı olarak oluştu mu, toprak mülkiyetinin elinde, ancak üretim maliyetlerini aşan fazlalık vardır; ki bu üretim maliyeti, yalnızca ücretler ile değil, sınırlı kâr ile de belirlenmektedir. Toprak rantı gelirin bir kısmını kapayan kişi, demek ki, toprak sahibidir. Böylece, feodal çiftçinin yerine sanayi kapitalisti geçene dek, arada çok uzun bir zaman aralığı vardır. Almanya'da, örneğin, bu dönüşüm ancak 18. yüzyılın son üçte-birinde başlamıştır. Sanayi kapitalistiyle toprak sahibi arasındaki bu ilişkinin tam olarak geliştiği yer yalnızca İngiltere'dir.

Ortalıkta yalnızca M. Proudhon'un *colonus*'u bulunduğu sürece, rant diye bir şey yoktu. Rant varolduğu anda *colonus* artık çiftçi değil, işçidir, çiftçinin *colonus*'udur. Emekçinin sanayi kapitalisti için çalışan basit bir işçi, gündelikçi, ücretli [sayfa 157] rolüne indirgenerek aşağılanması; toprağı herhangi bir başka fabrika gibi işleten sanayi kapitalistinin işe karışması; topraklı mülk sahibinin küçük bir hükümdar iken sıradan bir tefeci biçimine dönüştürülmesi: bunlar, rant tarafından ifade olunan değişik ilişkilerdir.

Rikardocu anlamda rant, ticari sanayie dönüştürülmüş ataerkil tarım, toprağı uygulanan sanayi sermayesi, köye taşınmış kent burjuvazisidir. Rant, *insanı toprağı bağlamak yerine, toprağın işlenmesini rekabete bağlamakla yetinmiştir*. Bir kez rant olarak oluştu mu, toprak mülkiyetinin kendisi *rekabetin sonucu* olur, çünkü o andan sonra, tarımsal ürünün piyasa değerine bağımlı olur. Rant olan toprak mülkiyeti, hareketlenir ve bir ticari eşya olur. Rant ancak kent sanayiinin gelişmesinin ve bunun sonucu ortaya çıkan toplumsal örgütün, toprak sahibini yalnızca nakit kârları, tarımsal ürünlerin parasal ilişkisini –toprak mülküne yalnızca para basan bir makine gözüyle bakmayı– amaç edinmeye zorladığı andan sonra mümkündür. Rant, toprak sahibini topraktan, doğadan o denli ayırmıştır ki, İngiltere'de de görüldüğü gibi, mülklerinin durumunu bilmeye bile gerek duymaz. Çiftçiye, sanayi kapitalistine ve tarım işçisine gelince; bunların işlemekte oldukları toprakla olan bağları, fabrikalardaki işveren ve işçilerin imal ettikleri pamukluyla ve yünlüyle olan bağlarından daha ötede değildir; yalnızca üretimlerinin fiyatına, parasal ürüne bir bağlılık duyarlar. Bütün dualarını, feodalizmin, o eski güzel ataerkil yaşamın, atalarımızın o basit davranışlarının ve ince erdemlerinin geri gelmesi talepleriyle dolduran gerici partilerin bağırıp çağrımları bundandır işte. Toprağın bütün öteki sanayilere egemen olan yasaların etkisi altına girmesi, ilgili kişilerin başsağılığı dileklerine konu olmaktadır ve hep olacaktır. Demek ki, tarihin hareketine pastoral edebiyatın (*idyll*) girmesinde itici gücün rant olduğu; söylenebilir.

Ricardo, rantın belirlenmesi için burjuva üretimi zorunlu kıldıktan sonra, bununla birlikte, rant kavramını bütün çağlardaki ve bütün ülkelerdeki toprak mülkiyetine [sayfa 158] uygulamaktadır. Bu, burjuva üretim ilişkilerinin ölümsüz kategoriler olduğunu öne süren ve bu ilişkileri temsil eden bütün iktisatçıların ortak yanılığıdır.

Rantın tanrısal amacından –ki bu M. Proudhon için *colonus*'un *sorumlu bir işçiye dönüşmesidir*– rantın eşitlenmiş ödülüne geçiyor.

Az önce de görmüş olduğumuz gibi rant, *eşit olmayan verimliliklere* sahip toprakların ürünlerinin *eşit fiyatları* tarafından oluşturulur, öyle ki, eğer daha düşük kalitedeki toprakta üretim maliyeti yirmi franka çıkacak olursa, on franka malolmuş bir hektolitreye tahıl yirmi franka satılır. Gereksinme, piyasaya sürülmüş tarımsal ürünlerin tümünün satın almalarını zorunlu kıldığı sürece, piyasa fiyatı en pahalı ürünün maliyeti tarafından belirlenir. Bundan ötürü toprakların farklı verimlilikleri sonucu değil, rekabet sonucu olan bu fiyat eşitlenmesidir ki, daha iyi kalitedeki toprağın sahibine, kiracısının sattığı her hektolitreden on franklık bir rant sağlar.

Bir an için varsayalım ki, tahıl fiyatı onu üretmek için gerekli emek-zamanı ile belirlenmektedir ve düşük kalitedeki topraktan elde edilen tahılın hektolitresinin yirmi franka malolmasına karşın, iyi kaliteli topraktan elde edilmiş tahılın hektolitresi on franktan derhal alıcı bulmaktadır. Eğer bu kabullenilirse, ortalama piyasa fiyatı onbeş frank olacaktır, oysa, rekabet yasasına göre, fiyatı yirmi franktır. Eğer ortalama fiyat onbeş frank olsaydı, ister eşitlenmiş olsun, ister başka türlü, herhangi bir dağıtıma yer olmazdı. Rant, ancak, üreticisine hektolitresi on franka malolmuş tahılın, yirmi franktan

satılabilmesi durumunda varolur. M. Proudhon, eşitsizliğin ürününden eşitlenmiş üleşime ulaşabilmek için, eşit olmayan üretim maliyetine sahip piyasa fiyatlarının eşitliğini varsayıyor.

Mili, Cherbuliez, Hilditch ve benzeri iktisatçıların vergilerin yerini almak üzere rantın devlete verilmesini talep etmelerini anlayışla karşılıyor. Bu, sanayi kapitalistinin yararsız bir şey, burjuva üretiminin genel yapısı üzerinde bir [sayfa 159] fazlalık gibi gördüğü toprak sahibine karşı beslediği nefretin içten bir ifadesidir.

Fakat, sonradan tüketiciye bindirilecek on franklık bir ek yükün genel bir dağılımını yapmak için, tahılın hektolitresinin fiyatını önce yirmi frank yapmak, *toplumsal dehayı zikzaklı yolunda kederli kederli yürütmek* – ve gidip kafasını bir köşeye vurdurtmak için gerçekten de yeterlidir.

M. Proudhon'un kaleminde rant, "toprak sahipleriyle çiftçilerin ... daha yüksek bir çıkar içinde karşıt olarak yürüttükleri ve toprağı işletenlerle sanayiciler arasında tasarrufun eşitlenmesi sonal sonucuna varması gereken çok büyük toprak değerlendirmesi" oluyor. [II, 271.]

Rant temeli üzerindeki herhangi bir toprak değerlendirmesinin pratik bir değer taşıması için, bugünkü toplum koşullarından ayrılmak gerekir.

Şimdi, göstermiş bulunuyoruz ki, çiftçi tarafından toprak beyine ödenen çiftlik kirası, ancak sanayi ve ticarete en ileri gitmiş ülkelerde tam olarak rantı ifade eder. Ve bu rant bile, çoğu kez, toprağı katılmış sermaye üzerinden toprak beyine ödenen faizi de içerir. Toprağın konumu, kentlere olan yakınlığı ve birçok başka koşullar, çiftlik kirasını etkiler ve toprak rantını değiştirir. Bu tartışma götürmez nedenler, rant temeli üzerinde yapılacak bir toprak değerlendirmesinin sağlıksız olacağını kanıtlamaya yeterlidir.

Öte yandan rant, bir toprak parçasının verimlilik derecesininin değişmez göstergesi olamaz, çünkü kimyanın modern uygulaması toprağın doğal özelliklerini her an değiştirmektedir ve jeolojik bilgi, şu anda, günümüzde, eski görelili tahminlerini kökünden değiştirmeye başlamıştır. İngiltere'nin doğu eyaletlerindeki engin toprakların tarıma açılmalarının üstünden daha ancak yirmi yıl geçmiş bulunuyor; bu topraklar humus ile alt toprağın bileşimi arasındaki ilişkinin doğru-dürüst anlaşılması yüzünden boş bırakılmışlardı.

Demek ki tarih, rantla birlikte hazır bir toprak değerlendirmesi sağlamak bir yana, şimdiye dek yapılmış toprak [sayfa 160] değerlendirmesini değiştirmekten ve tepetaklak etmekten başka bir şey yapmıyor.

Son olarak, verimlilik, sanıldığı gibi öyle o kadar doğal bir nitelik değildir; içinde bulunulan anın toplumsal ilişkilerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir toprak parçası tahıl yetiştirmek için çok verimli olabilir, ama piyasa fiyatı gene de ekicinin onu yapay bir otlak biçimine dönüştürmesini gerektirebilir ve dolayısıyla toprak verimsizleşir.

M. Proudhon, sıradan bir toprak değerlendirmesi değerinde bile olmayan kendi toprak değerlendirmesini, sırf rantın *tanrısal eşitlikçi amacına* öz kazandırmak için uydurmuştur.

"Rant", diye devam ediyor M. Proudhon "hiçbir zaman yok olmayan sermayeye –toprağı– ödenen faizdir. Ve sermaye maddede herhangi bir artış sağlayamadığı ve ancak onun kullanımında belirsiz bir iyileştirme sağlayabildiğinden, bir borcun (*mutuum*) faiz ya da kârının, sermayenin bollaşması ile sürekli bir düşme eğilimi gösteriyor olmasına karşın, rant, sanayinin yetkinleşmesi ile, ki bu toprak kullanımında iyileşme sağlar, sürekli artma eğilimindedir. ... İşte böyledir özünde rant." (c. II, s. 265.)

Bu kez, M. Proudhon, rantın özgül nitelikteki bir sermayeden türetildiğini söylemesi bir yana, rantta faizin tüm özelliklerini de buluyor. Bu sermaye,

topraktır, "maddede herhangi bir iyileştirme sağlayabilen" ölümsüz bir sermayedir. Uygarlığın giderek hızlanan ilerlemesi karşısında faiz sürekli düşme eğilimi gösterirken, rant sürekli yükselme eğilimi gösteriyor. Faiz, sermayenin bolluğu yüzünden düşüyor; rant ise, sanayide gerçekleştirilen ve toprağın daha da iyi kullanılması ile sonuçlanan iyileşmelerden ötürü yükseliyor.

İşte böyledir özünde M. Proudhon'un görüşü.

İlkin, rantın sermayeye ödenen faiz olduğunu söylemenin ne ölçüde doğru olduğunu inceleyelim.

Toprak sahibinin kendisi için rant, toprağı satın alırken yatırdığı sermaye üzerinden almakta olduğu ya da toprağı [sayfa 161] satmış olsaydı eline geçecek olan sermaye üzerinde almış olacağı faizi temsil eder. Ama toprağı alıp satmakla yalnızca rantı alıp satmış olur. Kendisini rant alıcısı yapmak için ödediği fiyat, genel faiz oranı tarafından düzenlenir ve bunun, rantın gerçek yaratılışı ile hiçbir ilgisi yoktur. Toprağı yatırılmış sermaye üzerinden alınan faiz, imalata, ya da ticarete yatırılmış sermayeden elde edilenden genellikle daha düşüktür. Demek ki, toprağın sahibi için temsil ettiği faiz ile rant arasında hiçbir ayırım yapmayanlara göre, toprak sermayesi üzerinden sağlanan faiz, öteki sermayeden sağlanan faizden daha da azdır. Ama bu, rantın alış ya da satış fiyatı, rantın pazarlanabilir değeri, sermayeleştirilmiş rant sorunu değil, rantın kendi sorunudur.

Çiftlik kirası, gerçek ranttan ayrı olarak, toprakta cisimleşmiş sermayenin faizini de içerebilir. Bu durumda toprak beyi, çiftlik kirasının bu bölümünü toprak beyi olarak değil, ama bir kapitalist olarak alır, ama üzerinde durmamız gereken gerçek rant bu değildir.

Bir üretim aracı olarak işlenmediği sürece, toprak sermaye değildir: Toprak da tıpkı bütün öteki üretim aletleri gibi, sermaye olarak artırılabilir. Maddesine, M. Proudhon'un dilini kullanalım, eklenen bir şey yoktur, ama üretim aletleri olarak iş gören topraklar çoğaltılır. Zaten üretim araçları biçimine dönüştürülmüş bulunan topraklara daha çok sermaye yatırma olgusu, toprağı madde olarak, yani toprağın boyutlarına bir şey eklemeksizin toprağı sermaye olarak artırır. M. Proudhon'un toprağı, madde olarak, sınırlılığı içinde ele alınan yeryüzüdür. Toprağı atfettiği ölümsüzlüğe gelince, madde olarak bu erdeme sahip bulunduğunu teslim etmeye hazırız. Ancak, sermaye olarak ise toprak, herhangi bir başka sermayeden daha ölümsüz değildir. Altın ve gümüş, ki onlar da faiz getirir, toprak kadar dayanıklı ve ölümsüzdürler. Toprak fiyatı yükselirken altın ve gümüşün fiyatları düşüyorsa, bu, onların az çok ölümsüz yaratılıştan olmalarından değildir elbette.

Sermaye olarak toprak, sabit sermayedir; ama sabit [sayfa 162] sermaye de, tıpkı döner sermaye gibi, tükenir. Toprak iyileştirmeleri, yenilenmeyi ve bakımı gerektirir; bunlar ancak belirli bir süre dayanırlar; ve bu, maddeyi üretim aracına dönüştürmek için yapılan bütün öteki iyileştirmelerle olan ortak noktalarıdır. Toprak, sermaye olarak ölümsüz olmuş olaydı, bazı topraklar bugün sahip olduklarından çok değişik bir görünümde olurlardı ve bizim de Roma Campagnası'nı, Sicilya'yı, Filistin'i eski bolluklarının debdebesi içinde görmemiz gerekirdi.

Yapılan iyileştirmelerin toprakta cisimleşmiş olarak kalmalarına karşın, toprağın sermaye olarak yok olabileceği durumlar bile vardır.

İlkin, bu durum, gerçek rantın, yeni ve daha verimli toprakların rekabeti ile ortadan kalktığı zaman görülür; ve ikinci olarak da, bir zamanlar değerli olabilecek iyileştirmeler, tarım bilimindeki gelişmelerden ötürü evrenselleştikleri an, değerli olmaktan çıkarlar.

Toprağın sermaye olarak temsilcisi, toprak beyi değil, çiftçidir. Toprağın

sermaye olarak getirdiği gelir, faiz ve sınai kârdir, rant değil. Böyle faiz ve kâr getiriyor olmalarına karşın, hiçbir rant getirmeyen topraklar da vardır.

Kısacası, faiz getirdiği kadarıyla toprak, toprak sermayesidir, ve toprak sermayesi olarak toprak, rant getirmez, toprak mülkiyeti değildir. Rant, toprağın az çok sağlam, az çok dayanıklı olan yaratılışının bir sonucu olamaz. Rant, toplumun ürünüdür, toprağın değil.

M. Proudhon'a göre, "toprak kullanımındaki iyileştirme" –"sanayideki yetkinleşmenin" bir sonucu– rantta sürekli bir yükselmeye yolaçar. Oysa tersine, bu iyileştirme, rantta devresel düşüslere yolaçar.

Tarımda olsun, imalatta olsun, herhangi bir iyileştirme genel olarak nedir? Aynı emekle daha çok üretmek; daha az emekle aynı, ya da hatta daha çok üretmek. Bu iyileştirmeler sayesinde ki, çiftçi, görel olarak daha küçük bir ürün için daha çok miktarda emek kullanmaktan kurtulur. Bundan ötürü, daha düşük kalitede toprak kullanmasına gerek [sayfa 163] kalmaz ve ardarda aynı toprağa yatırılmış olan sermaye bölümleri, eşit üretkenlikte kalırlar.

Demek ki, bu iyileştirmeler, M. Proudhon'un söylediği gibi rantı sürekli yükseltmek bir yana, tersine, rantın yükselmesini önleyen birçok geçici engel durumuna gelirler.

17. yüzyılın İngiliz toprak sahipleri bu gerçeğin o denli farkındaydılar ki, gelirlerinin azalacağı korkusuyla tarımın ilerlemesine karşı çıkmışlardı. (Bkz: Petty, Charles II zamanındaki bir İngiliz iktisatçısı[50].) [sayfa 164]

BEŞ GREVLER VE İŞÇİ DAYANIŞMALARI

"ÜCRETLERDEKİ her artış, tahılın, şarabın vb. fiyatını yükseltmekten, yani kıtlık yaratmaktan başka bir sonuç veremez. Çünkü ücretler nedir ki? Tahılın vb. maliyet fiyatıdır; her şeyin tamamlayıcı fiyatıdır. Daha da öteye gidebiliriz: ücret, zenginliği oluşturan ve her gün kendilerini yeniden üretecek bir biçimde emekçi yığınları tarafından tüketilen öğelerin orantısıdır. Şimdi, ücretleri iki katına yükseltmek demek ... üreticilerden herbirine kendi ürünlerinden daha büyük bir pay vermek demektir, ki bu çelişiktir, ve eğer bu yükselme ancak az sayıda sanayiye kapsayacak olursa, değişimde genel bir kargaşalığa yolaçar; tek sözcükle, bir *kıtlık*. ... İlan ediyorum ki, ücretleri artıran grevlerin *fiyatlarda genel bir yükselme* ile sonuçlanmaması olanaksızdır: bu iki kere ikinin dört etmesi kadar kesindir." (Proudhon, c. I .s. 110 ve 111.) [sayfa 165]

İki kere ikinin dört etmesi dışında, biz bütün bu iddiaları reddediyoruz.

Her şeyden önce, *fiyatlarda genel artış* diye bir şey yoktur. Her şeyin fiyatı ücretlerle aynı zamanda iki katına çıkacak olursa, fiyatlarda bir değişme olmaz, tek değişiklik terimlerde dir.

Sonra gene, ücretlerde genel bir artış, hiçbir zaman malların fiyatlarında az ya da çok genel bir artış getirmez. Gerçekte, her sanayide sabit sermayeye ya da kullanılan aletlere oranla aynı sayıda işçi çalıştırılıyorsa, ücretlerde genel bir yükselme, kârlarda genel bir düşme yaratacaktır ve malların yürürlükteki fiyatlarında hiçbir değişme olmayacaktır.

Ama el emeğinin sabit sermayeye olan oranı her sanayide aynı olmadığına göre, görel olarak daha büyük bir sermaye kitlesi ve daha az sayıda işçi kullanan bütün sanayiler, er ya da geç, mallarının fiyatlarını düşürmek zorunda kalacaklardır. Mal fiyatlarının düşürülmediği tersi durumda ise, kârlar olağan kâr oranlarının üstüne çıkacaktır. Makineler, ücretli insan değildir. Bundan ötürü,

ücretlerdeki genel yükselme, işçiden çok makine kullanan sanayileri ötekilere kıyasla daha az etkileyecektir. Ama rekabet, kâr oranlarını hep bir düzeye getirme eğiliminde olduğundan, ortalama oranın üstüne çıkan kârlar geçici olmak zorundadırlar. Demek "ki, birkaç dalgalanmanın dışında, ücretlerde genel bir artış, M. Proudhon'un dediği gibi, fiyatlarda genel bir yükselmeye değil, kısmi bir düşmeye, yani esas olarak makine yardımıyla yapılmış malların yürürlükteki fiyatlarında bir düşmeye yolaçar.

Kârlardaki ve ücretlerdeki yükselme ve düşmeler, çoğu durumda, ürünün fiyatını etkilemeksizin, kapitalist ve işçilerin, bir günlük çalışmanın ürünündeki pay oranlarını ifade eder yalnızca. Ama, "ücretlerde bir artış getiren grevlerin fiyatlarda genel bir yükselme ile, hatta bir kıtlık ile sonuçlanması" – bunlar ancak anlaşılmamış bir şairin beyninde yeşerebilecek düşüncelerdir.

İngiltere'de grevler, düzenli olarak, yeni makinelerin [sayfa 166] icadına ve uygulanmasına yolaçmıştır. Denilebilir ki, makineler, uzmanlaşmış emeğin grevlerini bastırmak için kapitalistler tarafından kullanılan silahlardır. *Otomatik iplik bükme makinesi*, modern sanayinin bu en büyük icadı, isyan durumunda olan iplikçileri eylem-dışı bırakmıştır. Mekanik dehanın çabalarını kendilerine karşı tepki göstermeye yöneltmek dışında başka bir etkiye sahip olmasalardı bile, dayanışma ve grevlerin sanayinin gelişmesi üzerindeki etkisi gene de büyük olurdu.

"M. Leon Faucher tarafından ... Eylül 1845'te yayınlanan bir makalede"[51] diye devam ediyor M. Proudhon, "bir süreden beri İngiliz işçilerinin *dayanışma* alışkanlıklarını bırakmış olduklarını görüyorum, ki bu, onlar hesabına, kutlanacak bir ilerlemedir elbet: ama işçilerin ahlaklarındaki bu düzelme esas olarak onların ekonomik eğitimlerinden gelmektedir. 'Ücretler imalatçılara bağlı değildir' diye bağırdı bir iplik fabrikası işçisi Bolton toplantısında. 'Bunalım dönemlerinde patronlar, sözgelimi, zorunluluğun kendisini onlarla silahlandırdığı kırbaçlardır ancak, ve isteseler de istemeseler de vurmak zorundadırlar. Düzenleyici ilke, arzın talebe olan ilişkisidir; ve patronlar bu güce sahip değillerdir.' ... Aferin" diye haykırır M. Proudhon "Bunlar iyi eğitilmiş işçiler, örnek işçiler, vb., vb., vb.. Bu sefalet İngiltere'de yoktu; Kanalı[52] da geçmeyecektir." (Proudhon, c. I, s. 261 ve 262.)

Bolton, İngiltere'deki bütün kentler arasında radikalizmin en gelişmiş olduğu kenttir. Bolton işçileri en devrimci işçiler olarak tanınırlar. Tahıl yasalarının kaldırılması için İngiltere'de girişilen büyük ajitasyon sırasında İngiliz imalatçıları, toprak sahipleriyle, ancak işçileri öne sürerek başa çıkabileceklerini düşünmüşlerdi: Ama işçilerin çıkarları imalatçıların çıkarlarına, imalatçıların çıkarlarının toprak sahiplerinin çıkarlarına olduğundan daha az karşıt olmadığından, imalatçıların işçi toplantılarında gösterdikleri başarıların kötü olması doğaldı. İmalatçılar ne yaptılar? Görünüşü [sayfa 167] kurtarmak için, büyük çapta ustabaşlarından, kendilerine bağlı az sayıda işçiden ve *zanaatın gerçek dostlarından* oluşan toplantılar örgütlediler. Daha sonraları, gerçek işçiler, Bolton ve Manchester'de olduğu gibi, patronları protesto etmek için bu düzmece gösterilere katılmaya kalkıştıklarında, bunun bir biletli toplantı – yalnızca giriş kartına sahip olanların kabul edildikleri bir toplantı– olduğu gerekçesiyle katılmaları yasaklandı. Oysa duvarlara asılmış olan afişler, açık toplantı duyurusu yapıyorlardı. Bu toplantıların her yapılışında imalatçıların gazeteleri, yapılan konuşmaların tantanalı ve ayrıntılı haberlerini veriyorlardı. Bu konuşmaları yapanların ustabaşları olduklarını belirtmenin gereği yok. Londra gazeteleri bu konuşmaları sözcüğü sözcüğüne basıyorlardı. M. Proudhon'un bahtsızlığı, ustabaşlarını sıradan işçi olarak görmesi ve bunların Kanalı geçmemelerini tembihlemesidir.

1844 ve 1845'teki grevlere öncekilere kıyasla daha az dikkat çektilerse, bunun nedeni, 1844 ve 1845'in İngiliz sanayiinin 1837'den beri gördüğü bolluğun ilk iki yılı olmasıdır. Buna karşın, *sendikalardan* hiçbiri dağıtılmamıştı.

Şimdi Bolton'lu ustabaşlarına kulak verelim. Bunlara göre imalatçıların ücretler üzerinde hiçbir egemenlikleri yoktur; çünkü dünya piyasası üzerinde hiçbir egemenlikleri yoktur. Bu nedenden ötürü, patronlardan ücret artışı koparmak için dayanışmaların yapılmaması gereğinin anlaşılmasını isterler. M. Proudhon ise, bunun tersine, beraberlerinde genel bir kıtlık getirecek bir ücret artışına yolaçar korkusuyla, dayanışmaları yasaklamaktadır. Ustabaşlarıyla M. Proudhon arasında bir noktada bir *entente cordiale*[53] olduğunu belirtmemize gerek yok. Bu nokta ücretlerde bir artışın, ürün fiyatlarındaki artışla eşdeğer olduğudur.

Ama M. Proudhon'un duyduğu hincin nedeni gerçekten de bir kıtlık korkusu mudur? Hayır. Çok basit, Bolton ustabaşları onu tedirgin ediyorlar, çünkü bunlar değeri *arz ve taleple* belirliyorlar ve bu konuda Tanrının da onlardan yana [sayfa 168] olduğu *kalıcı değışilebilirlik* ve bütün öteki *ilişki oransızlıkları* ve *oransallık ilişkileri* de dahil olmak üzere, *oluşmuş değeri*, oluşma durumuna girmiş değeri, değerini oluşmasını pek hesaba katmıyorlar.

"Bir işçi grevi, yalnızca ceza yasası öyle dediği için değil, ekonomik sistemden, kurulu düzenin zorunluluğundan ötürü de *yasadışıdır*. ... Her işçinin birey olarak kendisini ve ellerini özgürce kullanması hoş görülebilir, ama işçilerin dayanışma ile tekel yaratmak için zor kullanmaya girişmeleri toplumun hoşgörebileceği bir şey değildir." (c. I, s. 334 ve 335.)

M. Proudhon, ceza yasasının bir maddesini burjuva üretim ilişkilerinin zorunlu ve genel sonucu diye yutturmak istiyor. İngiltere'de bu dayanışma, bir parlamento yasası ile tanınmıştır ve parlamentoyu yasayı tanımaya zorlamış olan ekonomik sistemdir. 1825'te, bakan Huskisson zamanında parlamento, yasayı serbest rekabetin ortaya çıkardığı koşullara daha da yaklaştırmak için değiştirmek zorunda kaldığından, işçi dayanışmalarını yasaklayan diğer bütün yasaların da kaldırılması gerekmişti. Modern sanayi ve rekabet ne denli gelişirse, dayanışmayı ortaya çıkaran ve güçlendiren o denli çok öge vardır ve her geçen gün güçlenen bir ekonomik olgu durumuna gelir gelmez, dayanışmanın, çok geçmeden bir yasal olgu halini alması da kaçınılmazdır.

Demek ki, ceza yasasının bu maddesi, olsa olsa modern sanayi ve rekabetin Kurucu meclis ve imparatorluk devrinde henüz yeterince gelişmiş bulduklarını kanıtlar.[a17]

İktisatçılar ve sosyalistler[54] bir noktada anlaşılıyorlar: dayanışmaların kınanması. Ancak, bu kınamada farklı güdülere sahipler.

İktisatçılar işçilere şöyle diyorlar: Dayanışmayın. Dayanışmakla sanayinin düzgün ilerlemesini engelliyorsunuz, imalatçıların aldıkları siparişleri karşılamalarını önlüyorsunuz, ticareti tedirgin ediyorsunuz ve makinelerin istilasını [sayfa 169] hızlandırıyorsunuz, ki bu, emeğinizin bir kesimini yararsızlaştırdığından, sizi daha düşük bir ücret kabullenmeye zorluyor. Ayrıca, ne yaparsanız yapın, ücretleriniz her zaman talep edilen emek ile arz edilen emek arasındaki ilişki ile belirlenecektir ve ekonomi politiğin ölümsüz yasalarına karşı başkaldırmak sizler için saçma olduğu kadar tehlikeli bir çabadır da.

Sosyalistler işçilere şöyle diyorlar: Dayanışmayın, çünkü bununla zaten ne elde edeceksiniz ki? Ücretlerde bir yükselme mi? İktisatçılar size çok açık bir biçimde tanımayacaklardır ki, başarıya ulaşıp da, bir an için birkaç peni kazansanız bile, bunun ardından sürekli bir düşüş gelecektir. Usta hesapçılar size tanıtlayacaklardır ki, sağladığınız bu ücret artışıyla dayanışmanın

örgütlenmesi ve sürdürülmesi için yapılmış olan masrafları kapamak bile yıllar alacaktır.

Ve biz, sosyalistler olarak, size deriz ki, para sorununun dışında, siz, her şeye karşın, gene işçi olmaya devam edeceksiniz ve patronlar da patron olmaya, tıpkı daha önce olduğu gibi. Öyleyse dayanışma yok! Politika yok! Çünkü dayanışmaya girmek, politikayla uğraşmak değil midir?

İktisatçılar, işçilerin, kurulmuş bulunan ve kendilerince elkitaplarında kesinlikle belirtilmiş olan toplum içinde kalmalarını istiyorlar.

Sosyalistler, işçilerden, onlar için bunca öngörüşlülükle hazırlamış oldukları yeni topluma daha iyi bir giriş yapabilmeleri için, eski toplumu kendi haline bırakmalarını istiyorlar.

Bunların her ikisine karşın, elkitaplarında ve ütopyalara karşın, dayanışma, ilerlemekten ve modern sanayinin gelişip büyümesiyle birlikte, büyümekten bir an için bile geri kalmamıştır. Ve şimdi öyle bir aşamaya varmış bulunmaktadır ki, herhangi bir ülkede dayanışmanın gelişme derecesi, o ülkenin dünya pazarı hiyerarşisinde tuttuğu yerin açık göstergesi olmaktadır. Sanayii en yüksek gelişme derecesine ulaşmış olan İngiltere, en büyük ve en iyi örgütlenmiş dayanışmalara sahiptir. [sayfa 170]

İngiltere'de işçiler, geçici bir grev dışında başka hiçbir amaç taşımayan ve bu grevden sonra yok olan kısmi dayanışmalarla yetinmemişlerdir. İşverenlerle savaşımalarında işçilere siper hizmeti gören kalıcı dayanışmalar, *sendikalar*, kurulmuştur. Ve şu anda bütün bu yerel *sendikalar*, Ulusal Birleşmiş Sendikalar Derneğinde[\[a18\]](#) toplanmış bulunmaktadırlar. Bu derneğin merkez komitesi Londra'dadır ve üye sayısı daha şimdiden 80.000'e ulaşmıştır. Bu grevlerin, dayanışmaların ve *sendikaların* örgütlenmesi, şimdi çartist adıyla büyük bir siyasal parti oluşturmuş bulunan işçilerin siyasal savaşımı ile birlikte yürümüştür.

İşçilerin kendi aralarındaki ilk *birleşme* çabaları, her zaman dayanışmalar biçiminde olur.

Büyük sanayi, birbirlerini tanımayan insan kalabalıklarını bir yerde yoğunlaştırır. Rekabet, bunların çıkarlarını böler. Ama ücretlerin korunması, patronlarına karşı sahip oldukları bu ortak çıkar, onları ortak bir direnme düşüncesinde birleştirir – *dayanışma*. Demek ki, dayanışmanın her zaman ikili bir amacı vardır, işçiler arasındaki rekabeti durdurmak, ki böylelikle kapitalistlerle olan genel rekabetlerini sürdürebilsinler.

Direnmenin ilk amacı, yalnızca ücretleri korumaktan ibaretse de, ilkönceleri birbirlerinden kopuk olan dayanışmalar, kapitalistler de kendi paylarına bunları bastırma amacıyla birleştikçe, kendilerini gruplar biçiminde oluştururlar ve her zaman birlik olan sermaye karşısında birliğin korunması, ücretlerin korunmasından daha gerekli hale gelir. Bu o denli doğrudur ki, işçilerin birlik uğruna ücretlerinin büyük bir kısmını feda etmeleri karşısında İngiliz iktisatçılar şaşırıp kalmaktadırlar, çünkü bu iktisatçıların gözünde, bu birlikler yalnızca ücretler için kurulmuşlardır. Bu savaşım –gerçek bir iç savaş– yaklaşmakta olan bir savaş için gerekli bütün öğeler birleşir ve gelişirler. Savaşımında bir kez bu noktaya ulaştı mı, birlik, politik bir nitelik alır.

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir [sayfa 171] durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir, ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır.

Burjuvazide birbirinden ayırt etmemiz gereken iki evre vardır: feodalizm rejimi ve mutlak krallık altında kendisini bir sınıf olarak oluşturduğu evre, ve zaten oluşmuş bir sınıf olarak toplumu bir burjuva toplumu yapmak için feodalizmi ve krallığı yıktığı evre. Bu evrelerden ilki, daha uzun olanı ve büyük çabalar gerektireni idi. Bu da feodal beylere karşı kısmi dayanışmalarla başlamıştır;

Komünlerden bir sınıf olarak oluşmasına dek burjuvazinin içinden geçmiş olduğunu değişik tarihsel evreleri ortaya çıkarmak için çok araştırma yapılmıştır.

Ama sorun, proleterlerin bir sınıf olarak örgütlenmelerinin, gözlerimizin önünde yürüttükleri grevlerin, dayanışmaların ve diğer biçimlerin dikkatli bir incelenmesinin yapılması oldu mu, bazıları gerçek bir korkuya kapılırken, bazıları da *metafizik* bir küçümseme gösteriyorlar.

Ezilmekte olan bir sınıfın varlığı, uzlaşmaz sınıf karşıtlığı üzerine kurulmuş her toplumun hayati koşuludur. Ezilen sınıfın kurtuluşu demek, yeni bir toplumun yaratılması demek olmaktadır böylece. Ezilen sınıfın kendisini kurtarabilmesi için, o ana dek elde edilmiş üretici güçlerle varolan toplumsal ilişkilerin artık yanyana varolamamaları gerekir. Bütün üretim aletleri içinde en büyük üretici güç, devrimci sınıfın kendisidir. Devrimci ögelerin bir sınıf olarak örgütlenmeleri, eski toplumun bağrından doğabilecek bütün üretici güçlerin varolmalarını öngörür.

Bu eski toplumun yıkılmasından sonra yeni bir politik iktidarla sonuçlanacak yeni bir sınıf egemenliği mi demektir? Hayır.

Üçüncü ayrıcalıklı katmanın, yani burjuva düzeninin [sayfa 172] kurtuluş koşulu, nasıl tüm katmanların[55] ve tüm zümrelerin kaldırılması olduysa, işçi sınıfının kurtuluş koşulu da bütün sınıfların kaldırılmasıdır.

İşçi sınıfı, kendi gelişim hareketi içinde, eski uygar toplumun yerine sınıfları ve onların uzlaşmaz karşıtlıklarını dışta bırakacak bir birlik koyacaktır ve bu anlamıyla, politik iktidar diye bir şey artık kalmayacaktır, çünkü politik iktidar, uygar toplumdaki uzlaşmaz karşıtlığın resmî ifadesinden başka bir şey değildir.

Bu arada, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, bir sınıfın öteki sınıfa karşı savaşımıdır, öyle bir savaşım ki, en yüksek ifadesinde götürüldüğünde toptan bir devrim olur. Gerçekten de, sınıf karşıtlıkları üzerine kurulmuş bir toplumun nihai *denouement*[56] olarak vahşi *çelişki* ile, bedenle bedenle çarpışması ile son bulmasında şaşılacak bir şey var mı?

Toplumsal hareketin politik hareketi içermediğini söylemeyin. Aynı zamanda toplumsal olmayan bir politik hareket hiçbir zaman yoktur.

Ancak sınıfların ve uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının artık bulunmadığı bir düzendedir ki, toplumsal evrimler, politik devrimler olmaktan çıkacaklardır. O zamana dek, toplumun her genel yeniden altüst oluşunun arifesinde, toplumsal bilimin son sözü hep şu olacaktır:

"*Le combat ou la mort; la lutte sanguinaire ou le néant. C'est ainsi que la question est invinciblement posée.*" George Sand.[57] [sayfa 173]

PROUDHON ÜZERİNE

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI'DAN[70]

Paranın doğrudan doğruya ölçü birimi olarak emek-zamanı teorisi, sistematik bir tarzda, ilk defa *John Gray*[71] tarafından geliştirilmiştir. O, şubeleriyle çalışan bir ulusal merkez bankası eliyle, çeşitli metaların üretimi için gerekli emek-zamanını saptatıyor. Metanın karşılığı olarak üretici, o metanın değerini belirten resmî bir belge, yani metanın içerdiği [sayfa 201] şu kadar emek-zamanına karşılık bir makbuz alıyor[72] ve bu 1 haftalık işe, 1 günlük işe, 1 saatlik işe vb. tekabül eden banknotlar, bankanın ambarlarında depo edilmiş olan her türlü metaların eşdeğeri olarak bono görevini yerine getiriyor.[73] Temel ilke budur ve bunun bütün uygulamaları, mevcut İngiliz kurumlarına dayanılarak, daima ayrıntılı biçimde incelenmiştir. "Bu sistem ile", diyor Gray, "bugün parayla satın almak ne kadar kolaysa, para karşılığında satmak da her zaman o kadar kolay olacaktır; üretim tek biçimli kaynak olurdu ve talebe tabi olmazdı." [74]

Değerli madenler, öteki metaların karşısındaki "ayrıcalık"larını yitirirlerdi ve "pazarda tereyağının ve yumurtanın, kumaşın ve pamuklunun yanındakilerine düşen yeri alırlardı, ve bunların değeri, bizi, elmasın değerinden fazla ilgilendirmezdi." [75]

"Biz, değerlerin hayalî ölçüsünü, altını muhafaza ederek, böylelikle ülkenin üretici güçlerini engelleyecek miyiz, yoksa, değerlerin doğal ölçüsünü, emeği kabul ederek ülkenin üretici güçlerini serbest bırakacak mıyız?" [76]

Emek-zamanı, değerlerin kendiliğinden mevcut olan ölçüsü olduğuna göre, onun yanına niçin dıştan bir başka ölçü kabul edilsin? Değişim-değeri niçin fiyata dönüşür? Niçin bütün metalar tek bir meta ile değerlerini ölçerler, ve böylece, bu tek meta, para olarak değişim-değerinin varlık tarzı biçimini alır? İşte Gray'in çözmeye kalktığı sorun buydu. Bunu çözeceğine, o, metaların toplumsal emeğin ürünleri [sayfa 202] olarak birbirleriyle doğrudan doğruya ilişki kurabileceklerini sanıyor. Ama metalar, ancak ne iseler o nitelikleriyle birbirleriyle ilişki kurarlar. Metalar, doğrudan doğruya, tecrit edilmiş bağımsız özel çalışmanın ürünleridir ve bunlar, özel değişim süreci içinde elden ele geçerek, genel toplumsal emek olarak kendi kendilerini doğrulamalıdır, başka bir deyişle, meta üretimi temeli üzerinde emek, ancak bireysel emeklerin evrensel olarak elden ele geçişiyle toplumsal emek olur. Ama metaların içerdiği emek-zamanını *doğrudan doğruya toplumsal* saymakla Gray, bunu, kolektif emek-zamanı olarak ya da birbirleriyle doğrudan doğruya ortaklık durumunda olan bireylerin emek-zamanı olarak kabul etmektedir. O zaman, gerçekten, altın ya da gümüş gibi özgül bir meta, genel emeğin ifadesi olarak öteki metalarla kıyaslanamazdı, değişim-değeri fiyat olmazdı, ama kullanım-değeri de değişim-değerine dönüşmezdi, ürün meta olmazdı ve böylelikle burjuva üretimin bizzat temeli ortadan kaldırılmış olurdu. Ama Gray'in düşüncesi hiç de bu değildir. Ona göre, *ürünler, metalar olarak imal edilmelidir, ama meta olarak değişilmemelidir.* Gray, bu iyi niyetli arzusunun gerçekleştirilmesi işini, bir ulusal bankaya havale ediyor. Bir yandan, banka biçiminde, toplum, bireyleri,

özel değişim koşullarından bağımsız hale getiriyor ve, öte yandan, aynı toplum, aynı bireylerin, özel değişim temeli üzerinde üretimde bulunmalarına izin veriyor. Bununla birlikte, her ne kadar, yalnızca meta değişiminden doğan parayı bir "reform"a tabi tutmak istiyorsa da, sorunun iç mantığı, Gray'i, burjuva üretimin koşullarını birer reddetmeye götürüyor. O, böylece, sermayeyi ulusal sermayeye[77] dönüştürüyor, ve toprak mülkiyetini de ulusal mülkiyet haline getiriyor,[78] ve yakından bakıldığında görülüyor ki, onun bankası, yalnızca bir elle metaları alırken, öteki eliyle emek teslim makbuzları vermekle kalmıyor, ama aynı zamanda, bizzat üretimi de düzenliyor. Bireyin emek-parasını salt burjuva bir reform [sayfa 203] olarak gösterme çabasında bulunduğu *Lectures on Money* adlı yapıtında o, büsbütün göze batan saçmalıklara düşüyor. Her meta, doğrudan doğruya paradır, Gray'in eksik olan ya da daha doğrusu yanlış olan meta tahlilinden çıkardığı teori işte böyledir. "Emek-para" ve "ulusal banka" ve "meta antrepoları" olarak kurulan "organik" yapı, dogmanın dünyayı yöneten bir yasa olduğu sanısını telkin eden bir hayalden başka bir şey değildir. Metanın doğrudan doğruya para olduğunu, ya da metanın içerdiği bireyin özel emeğinin doğrudan doğruya toplumsal emek olduğunu iddia eden dogmanın doğru olabilmesi için, elbette ki, bir bankanın buna inanması ve işlemlerini buna uydurması yetmez. Tam tersine, bu gibi durumlarda, dogmayı pratik olarak eleştiren, iflastır. Gray'in yapıtında gizli kalan ve bizzat kendisinin göremediği şey, emek-paranın kulağa iktisat terimi gibi gelen içi kof bir sözcük olduğu ve bunun da, paradan kurtulmayı ve şöyle bir iyi niyetli arzuyu ifade ettiğidir: paradan kurtulmak, ve parayla birlikte değişim-değerinden kurtulmak, ve değişim-değerleriyle birlikte metadan, ve metayla birlikte burjuva üretim biçiminden kurtulmak, Gray'den önce yazmış olsunlar, Gray'den sonra yazmış olsunlar,[79] bazı İngiliz sosyalistleri, bunu, lafı dolandırmadan ilan etmişlerdir. Ama, *parayı* kötülemenin ve *metaı* da göklere çıkarmanın sosyalizmin özünü teşkil ettiğini, büyük bir ciddiyetle iddia etmek ve böylelikle, sosyalizmi, meta ile para arasındaki zorunlu ilişki gibi ilkel bir bilgidен yoksun kalmaya mahkûm etmek, bay *Proudhon*'a ve onun okuluna düşecekti.[80] [sayfa 204]

SERBEST TİCARET SORUNU ÜZERİNE

Önsözler'in Dipnotları

[1] Bkz: *Felsefenin Sefaleti*'nin 67. sayfası. -Ed.

[2] Bkz: Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 78. -Ed.

[3] Bkz: Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 78, not. -Ed.

[4] Çeviriye esas alınan İngilizce metinde "*labour paper money*" ("emek kâğıt para"), Fransızca metinde (*Misère de la philosophie*, Editions Sociales, Paris

1968, s. 33) "*les bons de travail*" ("iş bonoları", "çalışma bonoları" ya da "emek bonoları"). -Ed.

[5] İngilizcesinde "*note*", Fransızca "*le billet*". -Ed.

[6] Hiç değilse yakın zamanlara dek durum böyleydi. İngiltere'nin dünya pazarı üzerindeki tekeli, Fransa, Almanya ve hepsinden önemlisi Amerika'nın dünya pazarına girmesiyle her geçen gün biraz daha sarsıldığına göre, yeni bir dengeleme biçiminin etkin olduğu görülmektedir. Bunalımdan önce görülen bolluk dönemi, hâlâ ortaya çıkamıyor. Eğer bu dönem tümüyle ortadan kalkacak olursa, o zaman, önemsiz dalgalanmalar olsa da kronik duraksama zorunlu olarak çağdaş sanayinin olağan durumu haline gelecektir. [*F. Engels'in notu.*]

[7] Belirli bir eğilime bağlı iktisatçı. -ç.

[a8] Bkz: bu kitabın 67. sayfası. -Ed.

[9] Simonde de Sismondi, *Études sur l'économie politique*. -Ed.

[10] Bunun tersine, buna karşılık. -ç.

[11] A. Anderson, *An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce from the Earliest Accounts to the Present Time* (Marx kitabın başlığını Fransızca olarak vermektedir). -Ed.

[12] H. Storch, *Cours d'économie politique, on exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations*, c. I-IV, Paris 1823. -Ed.

[13] D. Ricardo, *On the Principles of Political Economy, and Taxation*, London 1817. -Ed.

[14] 1847 baskısında "emek miktarından" yerine yalnızca "miktardan" deniliyordu. "Emek" sözcüğü Marx'ın kendi elyazısıyla yapılmış düzeltmeleri içeren nüshaya eklenmiştir. -Ed.

[15] A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*. -Ed.

[16] Ricardo'nun kitabının üçüncü baskısında (Londra 1821) metnin bu kısmı çıkartılmıştır. -Ed.

[17] Ricardo, çok iyi bilindiği gibi, bir metan değerini, onun üretimi için gerekli emek miktarı ile belirlemektedir. Bununla birlikte, kapitalist üretim biçimi de dahil olmak üzere, meta üretimine dayalı her üretim biçiminde geçerli olan değişim türünden ötürü, bu değer doğrudan doğruya emek miktarıyla değil, başka bir metan miktarıyla ifade olunur. Başka bir meta miktarı (para olsun olmasın) ile ifade olunan bir metan değeri, Ricardo tarafından görelî değer diye adlandırılıyor. [*F. Engels'in 1885 Almanca baskıya notu.*]

[18] Emek-gücünün "doğal", yani normal fiyatının asgari ücret ile, yani işçinin yaşamı ve döllenmesi için kesinlikle vazgeçilmez olan geçim araçlarına eşit bir değer ile bir olduğu tezi ilk kez *Sketches for a Critique of Political Economy (Deutsch-Französische Jahrbücher, Paris 1844)*'de ve *Condition of the Working Class in England in 1844*'te benim tarafımdan ortaya atılmıştır. Buradan da görüldüğü gibi, Marx o sıralar bu tezi kabullendi. Lassalle onu her ikimizden devraldı. Ancak, gerçekte ücretler sürekli olarak asgariye yaklaşma eğilimi taşıyorlarsa da, yukarıda sözü edilen bu tez, her şeye karşın, yanlıştır. Emeğe düzenli olarak ve ortalama olarak değerinin altında ödeme yapılıyor olması gerçeği onun değerini değiştiremez. *Kapital*'de, Marx, hem yukarıda sözü edilen tezin doğrusunu koymuş (*Emek-gücünün Alım ve Satımı* konusundaki kesim) hem de (Bölüm 25: Kapitalist Birikimin Genel Yasası) kapitalist üretime emek-gücü fiyatını gittikçe değerinin daha da altına düşürme olanağını veren koşulları incelemiştir. [*F. Engels'in 1885 Almanca baskıya notu.*]

[19] Şeylerin gerçek adlarını. —ç.

[20] Marx'ın 1876'da N. Utina'ya verdiği nüshada "emek" ("*travail*") sözcüğünden sonra "emek-gücü" ("*la force du travail*") sözcüğü eklenmiştir. Aynı ekleme 1896 Fransızca baskıya da yapılmıştır. -Ed

[21] Ve yaşam uğruna yaşamının nedenlerini yitirmek (Juvenal, *Satires* VIII). -Ed.

[22] "Bireysel değişimler üzerine kurulmuş bir toplumda" sözcükleri, Marx'ın kendi yaptığı düzeltmeleri içeren nüshaya eklenmiş, sonra da üzeri çizilmiştir; N. Utina'ya verilen nüshada, bu düzeltme "bireysel" sözcüğü dışında aynen yer almaktadır. -Ed.

[23] Truva artık yok (Virgil, *Aeneid*, 2, 325). -Ed.

[24] Mr. Bray'in teorisi, bütün teoriler gibi, görüntülerle aldatılmaya yatkın destekleyiciler bulmuştur. Londra'da Sheffield'de, Leeds'de ve İngiltere'nin diğer birçok kentinde *adil-değişim-pazarları* kurulmuştur. Bu pazarların hepsi de önemli miktarda sermaye yuttuktan sonra kepazece başarısızlıklarla son bulmuşlardır. Bunlara duyulan arzu artık ebediyen sona ermiştir. Sizi uyarıyorum bay Proudhon! [*Marx'ın notu.*]

Proudhon'un bu uyarıyı içine sindirmediği bilinmektedir. Yeni bir Değişim Bankası ile Paris'te, 1849'da, bizzat kendisi bir girişimde bulundu. Ancak banka daha doğru-dürüst çalışmaya başlamadan başarısızlığa uğradı: Proudhon'a karşı açılan bir dava bu bankanın çöküşünü gizlemeye yaradı. [*F. Engels'in 1885 Almanca baskıya notu.*]

[25] En üstün. —ç.

[26] Mark: eskiden kullanılan bir altın ve gümüş ölçüsü. -ç.

[27] Voltaire, *Histoire du parlement*, chapitre LX "Finances et système de Law pendant la régence". -Ed.

[28] Ricardo'nun kitabının Fransızca baskısına Say'nin koyduğu not (tome II, s. 207). -Ed.

[29] G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik*. -Ed.

[30] Bu sözcükler Lucretius'un *Şeylerin Doğası Üzerine* adlı şiirinden alınmıştır (Kitap III, satır 882: "mortalem vitam mors immortalis ademit" – "ölümsüz ölüm, ölümlü yaşamı gasbetti"). -Ed.

[31] 1847 yılı için bu tümüyle doğrudur. O sıralar Birleşik Devletler'in dünya ticareti yalnızca göçmen ve sanayi ürünleri ithalatı, pamuk ve tütün, yani güneydeki köle emeğinin ürünlerinin ihracatı ile sınırlıydı. Kuzey Devletleri, köle devletleri için başlıca tahıl ve et üretiyorlardı. Ancak Kuzeyin ihracat için tahıl ve et üretmesiyle ve bir sanayi ülkesi haline gelmesiyle, ve Amerikan pamuk tekelinin Hindistan'da, Mısır'da, Brezilya'da, vb., güçlü bir rekabetle karşılaşmasıyla ki, köleliğin kaldırılması mümkün olmuştur. O zaman bile bu, açık zenci köleliğinin yerine Hintli ve Çinli ırgatların gizli köleliğini koymayı başaramayan güneyin yıkımına yolaçmıştı. [*F. Engels'in 1885 Almanca baskıya notu.*]

[32] *Ekonomik Çelişkiler Sistemi*. -ç.

[33] Marx'ın yaptığı düzeltmeleri içeren nüshada "proletaryasının" sözcüğünün üzeri çizilmiş ve sayfa kenarına Engels'in elyazısıyla "işçi sınıfının" sözcükleri yazılmıştır. Bu sözcükler N. Utina'ya verilen nüshaya da konmuştu. -Ed.

[34] A. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, 1.1, Paris 1802, s. 33-34. -Ed.

[35] Herkese kendi hakkını. -ç.

[36] Lemontey, *Raison, folie, chacun son mot; petit cours de morale mis à la portée des vieux enfants*, ("Akıl, Budalalık, Herkese Kendi Sözü; Yaşlı Çocukların Kavrayabilecekleri Kısa Bir Ahlak Dersi"), Paris 1810, adlı kendi kitabına atıfta bulunuyor. Marx, Lemontey'in yukarıda sözü edilen kitaba atıf yaptığı *Influence morale de la diuision du travail* adlı yapıtından aktarma yapıyor.

[37] Ki, kanıtlaması gereken şey buydu. -ç.

[38] Bunun tersi. -ç.

[39] A. Ure, *Philosophie des manufactures*. Brüksel 1836, c. I, s. 23, 21, 22. -Ed.

[40] Furyeciler. [*Engels'in 1885 Almanca baskıya notu.*]

[41] Haraç. -ç.

[42] Voltaire, "L'homme aux quarante ecus", *Œuvres complètes de Voltare*, c.

45, Gotha 1787, s. 44. -Ed.

[43] Boşluk dehşeti. -ç.

[44] Marx'ın düzeltmelerini içeren nüshada ve ayrıca N. Utina'ya verdiği nüshada, bu tümcenin başı şöyle değiştirilmişti: "Öncülleri bir kez kabullenilen rikardocu teorinin genel olarak doğru olabilmesi için, bunlardan başka ..." -Ed.

[45] Marx'ın düzeltmelerini içeren nüshada ve ayrıca N. Utina'ya verilen nüshada, "düşük kalitedeki toprakta" sözcükleri "toprakta" diye değiştirilmiştir. -Ed.

[46] 1847 baskısında "herhangi bir imalatta" sözcüklerinin yerine, "örneğin pamuklu sanayiinde" sözcükleri yerliyordu. -Ed.

[47] 1847 baskısında bu tümce şöyle son buluyordu: "İrlanda'da rant henüz yoktur." -Ed.

[48] 1847 baskısında "yerlerde" sözcüğü yerine, "İrlanda gibi ülkelerde" sözcükleri bulunmaktadır. -Ed.

[49] Marx'ın düzeltmelerini içeren nüshada, ve ayrıca N. Utina'ya sunulan nüshada bu paragrafta birçok değişiklikler yapılmıştır, ve bunlardan bazıları da okunamaz durumdadır. 1885 Almanca baskıda bu tümceyi izleyen iki tümce atlanmış ve "sanayi kapitalistiyle" sözcüklerinden önce şunlar eklenmiştir: "toprağı ücretli işçileriyle işleyen ve toprak sahibine rant olarak yalnızca sermaye kârını da içeren üretim maliyetlerini aşan fazlalığı ödeyen ..." -Ed.

[50] W. Petty, *Political Arithmetick* (1676). -Ed.

[51] L. Faucher, "Les coalitions condamnees par les ouvriers anglais." -Ed.

[52] Manş denizi. -ç.

[53] İçten anlaşma. -ç.

[54] Yani o dönemin sosyalistleri: Fransa'da furyeciler, İngiltere'de ovenciler. [*Engels'in 1885 Almanca baskıya notu.*]

[55] Katman, burada feodalizmin belirli ve sınırlı ayrıcalıklara sahip katmanı olarak tarihsel anlamda kullanılmıştır. Burjuva devrimi, katmanları ve bunların ayrıcalıklarını kaldırmıştır. Burjuva toplumu yalnızca *sınıfları* tanır. Bundan ötürü proletaryanın "dördüncü katman" diye tanımlanması tarihle kesin olarak çelişkilidir. [*F. Engels'in 1885 Almanca baskıya notu.*]

[56] Akıbet. -ç.

[57] "Ya savaş, ya ölüm; ya kanlı savaşım, ya yokolma. Sorun işte böyle amansızca konulmuştur." (George Sand, *Jean Ziska. Episode de la guerre des hussites*, "Giriş".) -Ed.

[70] Karl Marx, *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin 1859, s. 61-64 (Karl Marx, *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 101-105.) -Ed.

[71] John Gray, *The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange*, Edinburgh 1821. Aynı yazardan bakınız, Şubat devriminden sonra, Gray Fransız geçici hükümetine bir muhtıra gönderdi. Burada, Fransa'nın bir emek örgütlemesine (*organisation of labour*) değil, değişimin örgütlenmesine (*organisation of exchange*) muhtaç olduğu ve bunun planının da kendisinin dünyaya getirdiği para sisteminde tam olarak hazırlanmış bulunduğunu belirtiyordu. Safdil John, kendi "Social System"inin yayınlanmasından 16 yıl sonra, Proudhon'un, buluşlara yatkın zekalı bu adamın, aynı buluş için patent aldığı farkında değildi.

[72] Gray, *The Social System, etc*, s. 63. "Para, sonuç olarak, ancak bir makbuz, hamilinin mevcut ulusal servete (*to the national stock of wealth*) belli bir miktar değer kattığının, ya da bir katkıda bulunmuş olan bir kimseden sözkonusu değere sahip olma hakkını devraldığının tanıtından başka bir şey olmamalıdır."

[73] "Değeri daha önce saptanmış olan bir ürün, bir bankaya yatırılın ve buna gerek olduğu zaman bankadan çekilebilesin. Ancak bir genel sözleşme gereğince, önerilen ulusal bankaya herhangi bir mal yatıran kimse, yatırılan aynı metayı çekmeye mecbur tutulacağına, bankada mevcut olan eşit değerde herhangi bir diğer metayı çekebilmesi koşuluyla." (Gray, *Social System, etc*, s. [67] 68.)

[74] Gray, *Social System, etc.*, s. 16.

[75] Gray, *Lectures on Money, etc.*, s. 182 [183].

[76] *I.c.*, s. 169

[77] "Bütün ülkelerin işleri bir ulusal sermaye temeli üzerinde yürütülmelidir." (John Gray, *The Social System, etc*, s. 171.)

[78] "Toprak, ulusal mülk şekline sokulmalıdır" (*I.c.*, s. 298).

[79] Örneğin bkz: W. Thompson, *An Inquiry into the Distribution of Wealth, etc*, London 1872; Bray, *Labours Wrongs and Labours Remedy*. Leeds 1839.

[80] Alfred Darimon'un *De la reforme des banques*, Paris 1856, adlı yapıtı, bu melodramatik para teorisinin bir özetlemesi sayılabilir.

[a1] Engels, K. Marx'ın J. B. Schweitzer'e yazdığı 24 Ocak 1865 tarihli mektubun sözünü etmektedir. *Felsefenin Sefaleti*'nin 185-188. sayfalarına bakınız. –8.

[a2] Hükümet gelirler dairesi muhasebecisi. Engels'in alay etmek için kullandığı gösterişli bir mevki adı. –18.

[a3] 1847 baskısında ve 1885 Almanca baskıda, bir hata sonucu, Hodgskin'in adı Hopkins olarak, ve W. Thompson'un kitabının yayın tarihi de 1824 yerine 1827 olarak çıkmıştı. Bu ise Avusturyalı iktisatçı Anton Merger'e Marx'ı yanlış aktarma yapmakla suçlama bahanesi kazandırmıştı (bkz: A. Merger, *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung*, Stuttgart 1886, s. 50). - 24.

[a4] *Felsefenin Sefaleti*, M. Proudhon'un "Sefaletin Felsefesi"ne Yanıt, marksizmin en önemli ürünlerinden biri, Kari Marx'ın bir küçük-burjuva ideologu olan P. J. Proudhon'a karşı yönelttiği başlıca yapıtıdır. İşçiler arasında bilimsel sosyalizmin yayılmasını ciddi bir biçimde engelleyen Proudhon'un düşüncelerini eleştirme niyeti Marx'ta, Proudhon'un *Systeme des contradictions économiaves ou philosophie de la misère*'ini okuduktan az sonra, Aralık 1846'da belirginleşti. Bu eleştiri, aynı zamanda, proleter devrimci hareketin birtakım teori ve taktik sorunlarına da bilimsel materyalist açıdan ışık tutmuştur. Rus edebiyatçısı P. V. Annenkov'a yazdığı 28 Aralık 1874 tarihli mektubunda Marx, daha sonra Proudhon'a karşı yazdığı kitabına temel yaptığı birtakım köklü düşüncelere yer vermektedir. Engels'in Marx'a yazmış olduğu 15 Ocak 1847 tarihli mektuptan da anlaşıldığı gibi, Marx, 1847 Ocağında, Proudhon'a karşı hazırladığı yanıt üzerinde çalışmaya başlamıştı bile. Nisan başında ise, yapıt esas olarak tamamlanmış ve baskıya verilmişti. 15 Haziranda Marx, bu yapıtına kısa bir önsöz yazdı.

Kitap, 1847 Haziran başlarında Brüksel ve Paris'te çıktı. Marx'ın yandaşları, bu kitabı, o sıralar biçimlenmekte olan proleter partinin platformunun teorik temeli olarak gördüler. 1847'de kendi partisi adına *La Réforme* gazetesi etrafında gruplaşmış olan Fransız sosyalistleri ve demokratlarıyla bağlantı kurarken, Engels, bu gazetenin yöneticilerinden Louis Blanc ile konuşurken, Marx'ın Proudhon'a karşı yazmış olduğu bu kitaptan "programımız" olarak söz etmiştir (bkz: Engels'in Marx'a yazdığı 25-26 Ekim 1847 tarihli mektubu). Komünist Birlik üyelerinden Ferdinand Wolff, Ocak-Şubat 1848 tarihli *Das Westphalische Dampfboot*'ta *Felsefenin Sefaleti*'nin ayrıntılı bir eleştirisini yayınladı.

Kitabın Marx'ın yaşamı boyunca eksiksiz bir yeni baskısı yapılmadı. İkinci Bölümün beşinci kesiminden ("Grevler ve İşçi Dayanımları") alıntılar, değişik yıllarda, çoğunlukla 1872 ile 1875 yılları arasında, *La Emancipation*, *Der Volkstaat*, *Social-Demokrat* (New York) gibi işçi ve sosyalist yayınlarda çıktı. 1880'de Marx, *Felsefenin Sefaleti*'ni Fransız İşçi Partisinin organı *L'Egalite*'de yayınlama girişiminde bulundu, ama ancak önsöz ve birinci bölümün birinci kesimi ("Kullanım-Değeri ile Değişim-Değerinin Karşıtlığı") yayınlanabildi.

Kitabın ilk Almanca baskısı 1885 yılında yapıldı. Engels, bir önsöz ve birkaç not ekleyerek çeviriyi baskıya hazırladı. Yazdığı önsözde, çeviriyi baskıya hazırlarken, 1847 Fransızca baskı üzerinde Marx'ın kendi elyazısıyla yaptığı düzeltmeleri gözönüne aldığını belirtiyor. (Sayfa kenarlarına konmuş dikey

çizgiler halindeki bir çok işareti ve altları çizilmiş satırları da içeren bu nüsha, Japonya'nın Sendai kentindeki Kuzey-Doğu Üniversitesi kütüphanesindedir; bu nüshanın bir fotokopisi, Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsünde de bulunmaktadır.) Marx'ın bu düzeltmeleri ne zaman yaptığı hâlâ bilinmemektedir. Ama bunların 1876'dan önce yapıldıkları kesindir. Çünkü bu düzeltmelerin hemen tamamı, Marx'ın 1 Ocak 1876'da Birinci Enternasyonalin Rus kesimi üyesi N. I. Utin'in eşi Natalya Utina'ya armağan ettiği nüshada da yer almaktadır.

1886'da, Rus Marksist Emeğin Kurtuluşu Grubu, *Felsefenin Sefaleti'nin Vera Zasuliç'in* 1885 Almanca baskıyı esas olarak yaptığı Rusça çevirisini yayınladı. Yapıtın ikinci Almanca baskısı 1892'de çıktı. Bu baskının önsözünü de, burada bazı metin yanlışlıklarını düzelteren Engels yazdı. 1880'lerin ortalarında Engels yapıtın ikinci Fransızca baskısını yapmayı planlıyordu. Bu amaçla, Marx'ın kendi elyazısıyla yaptığı düzeltmeleri içeren nüshadan yararlanarak, yapılması gereken zorunlu düzeltmelerin bir listesini hazırladı ("*Notes et Changements*"). Ama Engels'in bu planı, onun ölümünden sonra Marx'ın kızı Laura Lafargue tarafından 1896'da gerçekleştirildi. Metindeki düzeltmeler Engels tarafından hazırlanmış bu listeye göre yapıldı.

Marx'ın 1847 baskısı üzerinde yaptığı ve Natalya Utina'ya armağan ettiği nüshada yer alan ve 1885 ve 1892 Almanca ve 1896 Fransızca baskılarda bulunan düzeltmelerin hepsi, elimizdeki baskıda da gözönüne alınmıştır. Bu nüshalarda ve baskılarda anlamı ve üslubu etkileyici nitelikte yapılmış bulunan değişiklikler metnin içine konulmuş özgün biçimleri ise dipnot olarak verilmiştir. Yazarın düzeltmelerinin ve notlarının, marksist iktisat teorisindeki gelişmelere dayanarak özgün formülasyonları ve terminolojiyi değiştirme ya da bunlara daha bir kesinlik kazandırma amacı taşıdığı yerlerde, bunlar dipnot olarak gösterilmiş, özgün metin olduğu gibi bırakılmıştır. Bu, okura marksist iktisat teorisinin 1847'de ulaşmış olduğu düzeyi görme olanağını verecekti. - 25.

[a5] İngiliz yazarlarının yapıtlarına yapılan atıflar, Marx'ın bizzat kullandığı baskılardır. - 36.

[a6] Sözkonusu dönem, Napoléon savaşlarının son bulmasından ve 1815'te, Fransa'da Bourbon hanedanının yerini yeniden almasından sonra başlar. - 45.

[a7] Orijinal metinde bu ad yanlışlıkla *Hopkins* olarak yer almıştır. Marx tarafından verilen bu referans konusunda haksız varsayımlarda bulunmak amacıyla Avusturyalı burjuva hukukçusu Menger tarafından istismar edilen bu yanlışlığı, Engels, 1892'de *Felsefenin Sefaleti'nin* ikinci Alman baskısında (bu kitabın 22. sayfasına bakınız) düzeltmiştir. - 67.

[a8] Yalnızca kadınlar ve çocuklar için geçerli olan On Saat yasası, İngiltere parlamentosunca 8 Haziran 1847 tarihinde çıkartılmıştır. Ancak birçok imalatçı gerçekte yasayı görmezlikten geldiler. -75.

[a9] Adam Smith'in *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* adlı yapıtındaki şu bölüme atıf yapılmaktadır: "Avcı ya da çoban bir kabiledede, belli bir kimse, örneğin ok ve yayı ötekilerden daha çabuk ve ustaca yapmaktadır. Bunları o sık sık kendi arkadaşları ile davarla ya da geyik etiyle

değişmektedir; ve sonunda o bu yolla, kendisinin bizzat arazide yakalayacağından daha çabuk davar ve geyik eti elde ettiğini görür. Dolayısıyla, kendi çıkarına göreceği için ok ve yay yapımı, giderek esas işi halini alır ve bir tür silahçı oluverir." (Vol. I, Book I, Chapter II.) - 80.

[a10] Marx, Cooper'ın kitabının ilk baskısına atıfta bulunuyor. Temmuz-Ağustos 1845 tarihini taşıyan elyazması defterinde ise bu pasaj 1831'de Londra'da basılmış olan genişletilmiş ikinci baskıdan aktarılmıştır. - 89.

[a11] Marx Quesnay'nin iki temel iktisadi yapıtına atıfta bulunuyor: *Tableau économiq* (1758) ve *Analyse du tableau economique* (1766). - 104.

[a12] Marx, Quesnay'nin çağdaşı N. Baudeau'nun 1770'te yayınlanan *Explication du tableau économiq* adlı yapıtına atıfta bulunuyor. - 104.

[a13] A. de Villeneuve-Bargemont, *Histoire de l'économie politiq*, ilk baskı: Brussels, 1839. - 119.

[a14] Sözlük anlamı: kafirlerin ülkesinde. Burada ise, gerçek-ötesi anlamına geliyor. Putperest ülkelerde yalnızca ismen varolan görevlere atandıklarında katolik piskoposların sıfatlarına bir de *in partibus infidelium* eklenirdi. - 146.

[a15] Sözlük anlamı: makineden tanrı. Yunan ve Roma tiyatrosunda tanrıları temsil eden oyuncular insanüstü bir güçlüğü yenmek üzere sahneye bir sahne makinesiyle çıkarlardı. Mecazi anlamı: bir durumu kurtarmak üzere beklenmedik bir anda ortaya çıkan kimse. - 155.

[a16] *Propriete* [mülkiyet], *proprietaire* [mülk sahibinin] işe karışmasıyla, *rente* [rant] ise *rentier* [rant alıcısının] işe karışmasıyla açıklanıyor. Yani, M. Proudhon, *rente* ile *rentier*'yi yanyana koyuyor. - 155.

[a17] O sıra Fransa'da yürürlükte bulunan yasalar -1791'de burjuva devrimi sırasında Kurucu meclis tarafından kabul edilmiş bulunan Le Chapelier yasası ile Napoleon İmparatorluğu devrinde hazırlanmış bulunan ceza yasası- işçilerin sendika kurmalarını ya da greve gitmelerini ağır cezalarla yasaklıyordu. Fransa'da sendika yasağı ancak 1884'te kaldırıldı. - 169.

[a18] *Ulusal Birleşmiş Sendikalar Derneği*: 1845'te İngiltere'de kurulmuş bir sendika örgütü. Eylemleri, emek-gücünün daha iyi koşullarda satılması ve daha iyi iş yasaları için yapılan ekonomik savaşımın ötesine geçmiyordu. Dernek, varlığını, altmışların başlarına kadar sürdürmüş olmakla birlikte, 1851'den sonra sendika hareketi içinde önemli bir yer tutmamıştır. - 171.

[a19] Marx, burada, yazmayı tasarladığı *Politikanın ve İktisadın Eleştirisi* adlı yapıta değiniyor. - 190.

[a20] "Proudhon Üzerine" adlı makale, Proudhon'un ölümüne ilişkin olarak

Social-Demokrat gazetesi editörü Schweitzer'in isteği üzerine Marx tarafından yazılmıştır. *Felsefenin Sefaletinde* ortaya koyduğu Proudhon'un felsefi, ekonomik ve siyasal görüşlerinin eleştirisini özetleyerek, Marx, proudhonculuğun temelsizliğini sergilemektedir. - 191.

[a21] *Social-Demokrat*. – Lasalcı Alman İşçileri Genel Derneğinin 15 Aralık 1864'ten 1871'e kadar Berlin'de yayınlanan organı; 1864-67 tarihlerinde Schweitzer tarafından yönetilmiştir. - 191n.

[a22] Burada Proudhon'un Bergier, *Les elements primitifs des langues*, Besançon 1837'de yayınlanan *Essai de grammaire generale* adlı yapıtına değiniliyor. - 191.

[a23] Jean-Pierre Brissot de Warville, *Recherches philosophiques -Sur le droit de propriete et sur le vol, consideres dans la nature et dans la societe*. - 193.

[a24] Ch. Dunoyer, *De la liberte du travail, ou simple expose des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance*, t. I-III, Paris 1845. - 197.

[a25] Fransa'daki Şubat 1848 devrimi kastediliyor. - 197.

[a26] Burada Proudhon'un Fransız Ulusal Meclisinin 31 Temmuz 1848'deki oturumunda yaptığı konuşmaya değiniliyor. Bu konuşmasında Proudhon küçük-burjuva ütopyacı öğretiler doğrultusunda bazı öneriler getirmiş (faizin kaldırılması, vb.) ve 23-26 Haziran 1848'de Paris proleter ayaklanmasına katılanlara karşı alınan sert önlemleri vahşet ve zorbalık belirtileri olarak nitelemiştir. - 197.

[a27] *Haziran ayaklanması*. – Parisli işçilerin 23-26 Haziran 1848'de giriştikleri ve Fransız burjuvazisi tarafından acımasızca bastırılan yiğit ayaklanması. Bu, proletarya ile burjuvazi arasındaki tarihteki ilk büyük iç savaşı. - 197.

[a28] Thiers'nin Proudhon'un Fransız Ulusal Meclisi mali komisyonuna sunduğu önerilere karşı yaptığı 26 Temmuz 1848 tarihli konuşması. - 198.

[a29] *Gratuite du credit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*, Paris 1850. - 198.

[a30] P. J. Proudhon, *Si les traites de 1815 ont cesse d'exister? Actes futur congres*, Paris 1863. Bu yapıtında yazar Viyana kongresinin (1815) Polonya konusundaki kararlarının değiştirilmesine ve Avrupa demokrasisinin Polonya ulusal kurtuluş hareketine destek olmasına karşı çıkmış ve böylelikle Rus çarlığının baskı politikasını onaylamıştır. - 199.

[a31] Fransızca olarak Brüksel'de Şubat 1848 başlarında çıkmış olan Marx'ın *Serbest Ticaret Sorunu Üzerine* adlı konuşması, Marx ve Engels'in dostu ve öğrencisi Joseph Weydemeyer tarafından Almancaya çevrilip aynı yıl Almanya'da yayınlanmıştır. Engels'in arzusu uyarınca bu yapıt 1885'te

Felsefenin Sefaleti'nin ilk Almanca baskısına ek olarak basılmış ve o zamandan bu yana bu kitabın bir parçası olarak basılmıştır. - 205. [↑](#)

[a³²] Marx, 16-18 Eylül 1848'de Brüksel'de toplanan İktisatçılar kongresinden sözediyor. İngiltere'den gelenler arasında şunlar da bulunuyorlardı: milletvekili Dr. Bowring, Alb. Thompson, bay Brown, ve *Ekonomist*'in editörü James Wilson. - 212. [↑](#)